

JAN AMOS KOMENSKÝ

ŠKOLA

NA

JEVIŠTI

PŘELOŽIL DR. JOSEF HENDRICH

ROMENIUM. UČITELSKÉ NAKLADATELSTVÍ, SPOLEČNOST S R. O.,
PRAHA VII. BELCREDIHO 4 - BRNO, LENINOVA 34 - BANSKÁ BYSTRICA

JAN AMOS KOMENSKÝ: ŠKOLA NA JEVIŠTI

PEDAGOGICKÉ KLASOBRANÍ

ŘÍDÍ PROF. DR. JOS. HENDRICH

SWAZEK PRVNÍ

Publikace č. 1623—150

BRNO 1947

KOMENIUM,
učitelské nakladatelství, společnost s r. o., Praha VII, Belcrediho 4
- Brno, Leninova 34 - Banská Bystrica

JAN AMOS KOMENSKÝ

ŠKOLA NA JEVIŠTI

Přeložil

DR. JOSEF HENDRICH

BRNO 1947

KOMENIUM,
učitelské nakladatelství, společnost s r. o., Praha VII, Belcrediho 4
- Brno, Leninova 34 - Banská Bystrica

MZK-PK Brno

3119955896

ÚSTŘEDNÍ PEDAGOGICKÁ KNIHOVNA V BRNĚ		
Form.	Str.	V.
N 21514 41560		

R-1993P94

O Pedagogickém klasobraní.

Před čtyřiceti lety (5. července 1905) podepsal prof. Fr. Drtina redakční předmluvu ke *Knihovně pedagogických klasiků*. Prvním číslem byla *Velká didaktika J. A. Komenského*; odkazem na *Komenského* zakončil Drtina své úvodní slovo. *Knihovna pedagogických klasiků* patří k nejcennějším číslům celé činnosti *Dědictví Komenského*. Ale program načrtnutý Drtinou není dosud zdaleka splněn; doufejme, že se bude ještě plnit.

Pedagogické klasobraní má přinášet větší díla i drobnější dílka, významná pro vývoj pedagogických idejí, nebo výbory z životní práce významných pedagogů; samozřejmě budeme mít na zřeteli v první řadě poznávání naší vlastní minulosti. Naše sbírka se nebude zabývat aktualitami a nebude konkurovat s dosavadními edicemi; zato chce vyplnit zřejmou mezeru naší pedagogické literatury.

Podobně jako studium dějin filosofie je nezbytné pro každého, kdo se chce zabývat filosofií, tak i studium dějin pedagogiky je nepostradatelné pro každého, kdo se chce zabývat teorií výchovy nebo výchovnou praxí.

Nikdy neztratí ve filosofii svůj význam Platon nebo Descartes. Klasickým způsobem postavili a řešili jisté problémy myšlení, a seznámit se s nimi je znamenitou školou filosofie. Jen čas od času vycházejí taková světla filosofie; bez nich by zůstal slep, kdo by se chtěl omezit pouze na současnou literaturu filosofickou.

Nikdy neztratí v pedagogice svůj význam Platon nebo Komenský. Klasickým způsobem postavili a řešili jisté problémy výchovné, a seznámit se s nimi je znamenitou školou pedagogiky i přípravou výchovy. Jen čas od času vycházejí taková světla pedagogická; bez nich by zůstal slep, kdo by se chtěl omezit pouze na současný ruch pedagogický.

Ale nejde jen o poznání, jde hlavně o smýšlení! Neboť nikoli vědění, nýbrž smýšlení je nejpodstatnější složkou vychovatele. A ta jiskřička, která má v každém vychovateli doutnat, rozně-

cuje se nejlépe na oněch velkých pochodních, jakými jsou klasické pedagogiky.

Ale tohoto účinku lze dosáhnouti jen přímým seznamováním, nikoli pouhým studiem dějin pedagogiky. Něco jiného je čísti o moři, něco jiného je vidět moře. Zcela tak je něco jiného čísti o klasicích, něco jiného čísti klasiky. Naše knihovnička má býti názornou školou k dějinám pedagogiky.

Nechceme začínat krásnými sliby. Pro budoucno nezáleží rozvoj knižnice jen na redakci a vydavatelstvu; velmi důležitým spolupracovníkem je čtenářstvo; jeho hlas rozhodne. V ruce čtenářstva odevzdáváme tedy první číslo i osud Pedagogického klasobraní. Začínáme samozřejmě Komenským.

Redakce.

Úvodem.

Hned od začátku usiloval Komenský o to, aby školská robota se změnila v hru a potěšení. Tento cíl se mu stavěl před oči tím neodbytněji, kdykoli vyšel ze své pracovny a vstoupil přímo do školského ruchu. Proto bylo období lešenské mnohem úspěšnější nežli jeho práce pro Švédy a proto přinesla nové oživení školských prací jeho reformní činnost v Uhrách (1650—1654). Komenský mohl v Šarišském Potoku sledovat bezprostředně, jak se žákům pracuje s novým vydáním jeho školských učebnic; poznal, že je to (alespoň pro uherskou mládež) práce stále ještě obtížná a že bude třeba najít nové prostředky, jak usnadnit a příjemnit učení. Tomuto jeho poznání vděčíme za dvě slavné knihy, ORBIS PICTUS (*Svět v obrazech*) a SCHOLA LUDUS (*Škola hrou*).

Školské hry byly za doby Komenského prostředkem dosti běžným¹⁾. Jejich postavení ve školském životě bylo ovšem zcela jiné, než jaké mají amatérské hry dnešních studentů neb školáků. Školské drama bylo v první řadě vyučovací pomůckou, hlavně pomůckou pro ovládnutí latiny (leckdy ovšem sloužilo zároveň za reklamu vůči veřejnosti). Důvody, pro něž si Komenský školské hry cenil, uvádí v předmluvě knihy *Škola hrou*. Jsou to: Veřejné vystupování podněcuje žáky k horlivosti více než jakékoli napomínání nebo plná tíha kázně. Pro divadlo se žáci učí rádi; naučí se přitom užitečným věcem snáze než pouhým čtením nebo posloucháním; i celým knihám se tak naučí spíše než malé úloze, kterou by se mořili sami. Vědomí, že výsledky jejich píle nebo nedbalosti budou postaveny před oči veřejnosti, pohání je stále k vyšší snaze. Také učitelé vyvíjejí větší horlivost, může-li sama veřejnost posoudit, jak připravili své svěřence. Rodiče se rádi dívají na školské hry, poněvadž je těší úspěch synů. Vedle toho vyniknou na jevišti bystré hlavy a tím se ukáže, kteří žáci si zaslouhují, aby se jim pomáhalo kupředu. Konečně je divadlo obrazem života, a tím je hra na jevišti i pří-

¹⁾ Říkalo se jim *komedie*; to neznamena komedie v dnešním slova smyslu, nýbrž činohry, dramata vůbec.

kladem pro život. Zejména ta mládež, která je určena k veřejným službám, naučí se odkládat neobratný ostych, naučí se obratně mluvit a zvykne si kteroukoli úlohu se ctí hrát.

Z těchto důvodů sáhl Komenský ke školským hrám už v Lešně. Hry pro své žáky psal sám. Látku zvolil výchovnou, jednu ze starověku, jednu z biblických dějin. Tak vznikly hry *Diogenes Kynik znovu na živu* (po prvé hraný v lednu 1640) a *Patriarcha Abraham* (v lednu 1641).

I v Uhrách se rozhodl Komenský využít divadla k osvětlení zájmu. Setkal se však s potížemi, které živě líčí ve *Vlastním životopise* (§ 109 a další). Uvedeme si zde tedy příslušný úryvek:

»Kněžna mě povolala k sobě, rozkázala, aby se zároveň dostavili kurátoři školy s rektorem Tolnaiem, a dotazovala se vážně na příčiny mé netrpělivosti. Odpověděl jsem: *Vždyť se tu neděje nic, co by stálo za mou přítomnost; spíše snáším úsměšky se svými didaktickými snahami a budu snášet větší, zůstanu-li děle.* Když chtěli, abych se vyslovil otevřeněji, řekl jsem: *Celá má metoda směřuje k tomu, aby školská robota se změnila v hru a potěšení; tomu zde nechce nikdo rozumět. S mládeží se zachází zcela otrocky, i se šlechtickou; učitelé zakládají svou vážnost na chmurné tváři, drsných slovech, ba i ranách, a chtějí raději, aby se jich žáci báli, než aby je milovali. Tolikrát jsem veřejně i soukromě vytkl, že to není cesta správná, vždycy marně. Také jsem radil hned od začátku, aby byly zavedeny nějaké divadelní hry, poněvadž mám jistou zkušenost, že není účinnějšího prostředku k vypuzení malátnosti a vzbuzení čilosti. Ale odpovídalo se, že tyto hříčky (provozování komedií na školách) sluší ponechat jesuitům; já že jsem byl povolán k vážným věcem. Odpovídal jsem: *Tyto hříčky vedou k vážným cílům; jesuité jsou tu opravdu syny světa, důmyslní ve svých věcech, my však o skutku syny světla, ve svých věcech neprozíraví. Oni lákají k sobě příjemnostmi své metody nadané hlavy celého světa, zatím co my se svými jsme ustrnuli.* Dodal jsem: *Kdybychom my v Polsku neměli na svých školách také tento druh cvičení, vše by vázlo; ale jím docílujeme, že nejen naši neposílají svých synů k jesuitům, nýbrž že od nich někteří přecházejí k nám.* A když oni k tomu mlčeli, připojil jsem: *Shledávám, že je pravda, co před dvěma lety mi řekl pan Bisterfeld (když mi posílal pozdrav ze Sedmíhrad): Marně doufáš, več tu doufáš. V celém světě musí býti přijata lepší metoda a všeobecné snahy dříve než v tomto národě; tak houževnatě se drží svých zvyků. Pravdu tohoto svědectví jsem již zakusil zde, kde jako zákon se**

zachovává, dávat přednost způsobům navyklým před lepšími. A proto prosím o propuštění.

Tu kněžna ke mně: *Moci tě držet nemůžeme; ale zapřísahám tě, zůstaň s námi alespoň tuto zimu a vyzkoušej po libosti účinnost své metody na naši mládež; dávám ti plnou moc. A obrátivši se ke správčům školy: Nařizuji, ať se nikdo neopovází jednat proti tomu!* Když přísvedčovali, řekla: *Musím odejítí na zimu do Sedmíhrad (neboť i tam měla své hrady a statky); zůstaňte se mnou na oběd, pak se rozloučíme.* Zůstali jsme tedy a kněžna znovu a znovu opakovala: *Budiž tak, jak jsem poručila, nikdo ať těch plánů neruší!* Když po obědě kněžna vsedala do vozu, přáli jsme jí všichni šťastnou cestu a všechno šťastné, zejména já, jako bych neměl více spatřit její tváře. To se stalo v listopadu.

Po odchodu kněžnině se rozcházíme i my. Já však dím rektorovi: *Co tedy již uděláme? Jakého druhu látky zvolíme pro ty divadelní hry?* On: *Sám uvaž!* Já: *Schvaluješ ozítí nejdříve přiběh o Josefovi?* On: *Odstup to ode mne, abych donolil znesvěcovat posvátné!* Já: *Tedy o Zuzaně?* On: *Ani to!* Já: *Což je možno říci, že se znesvěcují posvátné látky, jestliže se zbožně a rozumně zpracují a paměti mládeže jako živé předvedou?* Když trval na svém, že je to znesvěcování, řekl jsem: *Rektor školy v Lešně, Šebestián Macer, zkusil k tomu užítí Brány jazyků, uvedené v dialogy; ale byl raněn mrtvicí, nemohl pokračovat. Což abychom to zkusili my na své škole?* Když proti tomu neměl námitek, složil jsem z prvních dvaceti kapitol *Brány* první jednání, vyprav pro ně 52 jinošůků šlechtických.«

Takto jsme poučení o vzniku divadelních scén, shrnutých pod společný název *ŠKOLA HROU*. Vidíme, že by byl Komenský raději zvolil živější látku ze Starého Zákona; jen odpor rektora školy, Tolnaie, přivedl ho na starší myšlenku *Šebestiána Macera, rozvésti v dialogy učebnou látku Brány jazyků*, která je svým obsahem malá encyklopedie, předvádějící okruh lidského poznání od světa neživého až k světu duchovému. Pro dramatické zpracování je to látka velmi různorodá; dramatickému zpracování se vzpírají zejména části první, přírodopisné. Jak zdramatisovat popis nerostů, rostlin, zvířat nebo lidského těla? Nedá se dělat nic jiného, než že se výklad látky rozdělí mezi několik žáků a rozčlení se tak v drobné přednášky. Přitom hledí Komenský uplatnit jednu ze svých hlavních zásad, zásadu názornosti. Proto mladí herci se neomezují na výklad o věcech, nýbrž je také ukáží. Na příklad, když přijde na řadu lidské tělo, přinesou na jeviště kostru a všechny její části pojmenují

a předvedou. Trochu živější divadelní ruch se dostaví až tehdy, když nastoupí na jeviště společný život v rodině, ve škole, v obci, ve státě a v církvi.)

Celý obsah *Brány* se rozpadl na osm her, které byly v *Potoku* postupně hrány každá zvlášť, a to se stoupajícím úspěchem. Tyto části jsou: 1. *Větší svět čili věci přírodní*. — 2. *Svět v malém čili člověk*. — 3. *Lidská zaměstnání*. — 4. *Nižší škola*. — 5. *Universita*. — 6. *Život po stránce mravní*. — 7. *Život rodinný a život v obci*. — 8. *Život ve státě a v církvi*.

Tyto hry jsou volně spojeny v celek společným rámcem. Není zřejmo, zda tato šťastná myšlenka patří Komenskému nebo již Macerovi. Společný předpoklad všech her je tento: *Král Ptolemaios se radí se čtyřmi učenci (Platonem, Eratosthenem, Apolloniem a Pliniem), jak usnadnit učení a studium, aby se odstranila povrchnost a nevědomost. Rozhodnou se provésti přehledku všech hlavních věcí a činností na světě; ale poněvadž by bylo obtížno, prohlížet všechno na svém místě, usneseno obeslat jménem královým vhodné představitele z celého světa, aby se dostavili na královský dvůr; tam mají ukázat věci nebo jejich zobrazení a předvésti příslušné úkony, aby král se svými rádci poznal rozsah všeho, co spadá pod vědění lidské — a aby se přitom přesvědčil, co se děje správně a co by se mělo zlepšit. Královi rádci se těchto předvolaných odborníků dotazují; tím se děj posunuje či spíše postrkuje kupředu. (Jen hra šestá a sedmá se obejde bez tohoto učeného sboru.) Každá část má svůj proslav a doslov.*

Zvlášť zajímavá (a to nejen pro pedagogy) je *hra čtvrtá a pátá, představující život školský od jeho počátků v třídě elementární až po vyprcholení promocemi na universitě*. Zde začala Komenskému plynouti látka najednou bohatěji, takže se zcela odchytil od hubeného obsahu příslušných kapitol *Brány*: místo toho podal nám nejen rušný obraz školského života, nýbrž zároveň i životné znázornění svých reformních snah. Ze školského života více ležela Komenskému na srdci škola obecná a latinská než škola vysoká. Proto také hra čtvrtá je obsahově zajímavější než pátá, ač líčení universitních zvyků patří scénicky k částem nejzdařilejším.

Škola, jak nám ji zde Komenský líčí, shoduje se celkem s jeho plány období šariškopotockého. Svému *didaktikovi* ukládá Komenský do úst slova (IV, 2, 5), že školy se správně dělí na školy obecné, latinské a vysoké. Srovnáme-li toto dělení se slavným školským plánem z *Didaktiky*, chybí tu škola mateřská. Ta ovšem není školou ve vlastním slova smyslu; je to výchova

rodinná. Ale ani zbylé tři části se nesrovnávají s plánem *Didaktiky*; nejsou šestileté. Jak škola obecná, tak škola latinská má v našich školských hrách jen tři stupně (uspořádání universitního studia se přejímá v historické formě a podrobněji se nelíčí).

Školu obecnou nemohl Komenský uskutečňovat nikde; obraz, který podává čtvrtá školská hra, nekreslí tedy praxi skutečnou; ukazuje nám, jak si Komenský představoval některé reformy. Zračí se tu zřejmě myšlenky uherského období; zejména tu vidíme do vyučování uvedeny dvě novinky tohoto období: *živou abecedu* a knihu *Orbis pictus* (Svět v obrazech).

Latinská škola, kreslená v téže hře, neodpovídá plánu *školy všeobecné*, s jejímž programem Komenský přišel do Potoka. Zcela stranou zůstává v naší hře vyšší čtyřtřídní stupeň všeobecné školy (třída filosofická, třída logická, třída politická a třída theologická, které v *Potoku* nebyly uskutečněny); latinská škola představuje jen nižší stupeň školy všeobecné, kterému Komenský věnoval v *Potoku* samostatný spisek *Škola trojtřídní*²⁾. S tímto spiskem se shoduje latinská škola předvedená scénicky také tím, že hlavní zájem se upíná na učení jazykové, nikoli na realie.

Také *učebnice*, jak se o nich v naší hře mluví, jsou *učebnice potockého zpracování*. Pro snadnější porozumění musíme o nich zde v předmluvě stručně promluvit. Tvořily soustavu pod společným názvem *Eruditio scholastica (Školské vzdělání)*. První z těchto učebnic se jmenuje *Vestibulum*³⁾ (*Eruditionis scholasticae pars prima, Vestibulum* = Školského vzdělání část první, *Vestibulum*). Je to jakási *Brána* v malém, rozmnožená o latinskou mluvníčku a ukazatele slov. Věty vlastního textu jsou složeny z nejdůležitějších významů; jedna věta vypočítává na příklad údy lidského těla, druhá období lidského věku atd. Začíná se však pojmy nejabstraktnějšími, tedy pro děti nejtěžšími.

Také *Brána* (Školského vzdělání část druhá) je v tomto zpracování pro školy méně vhodná než vydání původní. Uherská

²⁾ K tomu všemu srovnej úvod a texty *Výboru prací potockých* (Krejčí-Hendrich), Knihovna pedagogických klasiků XI, Dědictví Komenského, Praha 1926.

³⁾ Pro toto pojmenování nemáme dosti vhodného názvu českého; nejčastěji se užívá jména *Předbrání*, pod nímž si ovšem nikdo nic nepředstaví. První z učebnic byla napsána *Janua (Brána)*; Komenský však říkal *Dveře*. Teprve když shledal, že *Brána* je pro první učení příliš těžká, napsal *Vestibulum*, což znamená místnost před dveřmi, před vchodem, vestibul. Dveřmi se pak vstupuje do hlavní místnosti, *Atria*; česky se ujal název zase málo odpovídající, *Siň*.

Brána začíná slovníkem; pak přichází mluvnice a teprve nakonec text. Komenský vychází tentokrát z té teorie, že se má začínati věcmi jednoduššími a pak že se má přecházet k složitějším; slovo je jednodušší než věta. Ale tento předpoklad je nesprávný, slovo není psychologickým prvkem.

Třetí část školského vzdělání, *Atrium*, obsahuje zase tři části: text, mluvnici, slovník. Text *Atria* probírá tutéž látku jako *Brána*; rozdíl je jen ten, že text *Atria* je stilisticky mnohem bohatější. Žáci se měli na něm učit mluvě zdobně. Těmž cíli slouží také atriální mluvnice, »grammatica elegans«. Atriální slovník je latinsko-latinský; vysvětluje význam slov latinsky pomocí slůvek, která žáci už znali.

Třída, kde se probíralo *Vestibulum*, nazývá se už ve »Škole vševedné« *třídou vestibulární*; ze stejného důvodu se nazývá třída druhá *januální* (třída *Brány*), třída třetí *atriální*.

Zcela odlišný obraz podává *pátá hra*, kde se líčí *universita čili* — jak Komenský podle humanistického způsobu říká — *akademie*. Zde není ani potuchy o nějakém reformním návrhu. Král Ptolemaios sice na konci všeobecně konstatuje, že by se v životě universitním mělo ledacos zařídit lépe; ale má prý důvod, aby se o tom pojednalo až někdy jindy. Studium, které nám Komenský předvádí, zůstává — i když si o tehdejších universitách nečiníme ilusí — hodně pod úrovní universit. Vždyť se tu předvádějí i elementární věci, které se hodí spíše na školu obecnou! Je to zejména v matematice, kde se vysvětlují čtyři základní úkony početní a končí se trojčlenkou. Také v zeměpise by se cítil záček obecné školy povznesen nad universitního studenta, který vyslechne poučení, že máme pět světadílů, a neostýchá se optat, na kterém bydlíme my! Výklady z metafysiky uzná dnešní čtenář asi za hodně učené, ale na tehdejší dobu jsou to také začáteční věci. Při svých početních výkladech poznamenává matematik výslovně, že jsou to věci dětinské a že je může pochopit každý hoch osmiletý nebo desítiletý; ale že jsou úvodem k těžším úkolům.

Proč kladl Komenský universitním profesorům a studentům do úst věci tak elementární? *Patrně vzhledem k hercům i posluchačům*. Drobní záčkové nemohli mít žádný prospěch z toho, kdyby memorovali role, které by byly vysoko nad jejich chápavost. Něco takového nemohl připustit dobrý učitel Komenský.

Zato je *pátá hra* zajímavá pro předvádění historických zvyků universitních. Po té stránce vyniká hra o universitách svou živostí nad hru o školách nižších.

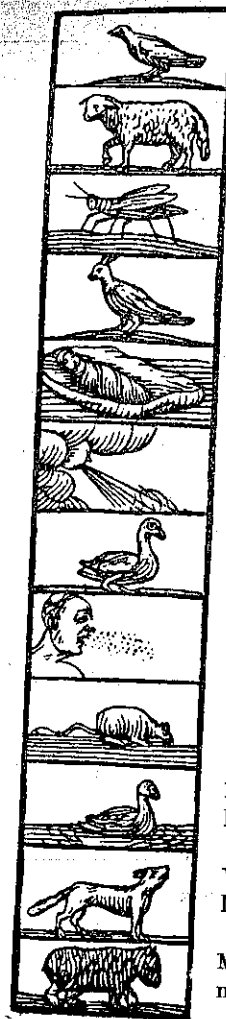
Vystupující osoby nejsou nositeli nějakého děje; odříkáním nedlouhého úkolu se jejich úloha končí. Nežijí tedy svým individuálním životem a nejsou osobitě charakterisovány. To platí i o těch, kteří jsou stálou dekorací her, o králi Ptolemaiovi a jeho učencích. I ti prostě jen pomáhají posunovat děj. Komenský nijak se nesnaží odůvodnit, jak se tu setkaly osoby z různých století, jak se dostal Plinius mezi Řeky; Sokrates vykládá klidně, jaký zvyk měl Alfons Aragonský a Karel Čtvrtý; Komenský nemá nejmenšího zájmu na tom, aby tyto anachronismy nějak vysvětlil; nevyvolává své filozofy někde z podsvětí, kde si mohli k běhu světa přihlížeti. Žádný z učenců není líčen individuálně podle svého někdejšího učení. Komenský předpokládal (patrně správně), že herci i jejich posluchači budou míti jiné starosti, než aby uvažovali nad historickou pravdou. Celkem platí (a to o všech částech *Školy hrou*), že živěji vypadly osoby nižšího stavu; učenci a urození lidé deklamují, osoby prosté mluví přirozeněji; po té stránce jsou přece jen jakési stopy individualisování. Nejzdařileji vypadl universitní pedel.

Škola hrou byla ovšem psána pro vadační provedení. Zaslouhovala by si i dnes pozornosti po té stránce. Některé scény, zejména z obecné školy a z university, mohly by dosud počítat se zájmem diváků. Zejména školní akademie by si jich měly všimnouti. Bylo by to pro mládež užitečnější a pro diváky vítanější než nacvičování různých otřepaných a bezcenných her. Dosud byla totiž ta, že jsme neměli obě hry přeloženy celé, že dosavadní překlady jsou zastaralé a ukryty v málo přístupných publikacích. Doufejme tedy, že náš nový a úplný překlad nejen přispěje k poznání Komenského (sice velmi slaveného, ale čteného málo), nýbrž i že uvede Komenského tu a tam zase na jeviště a že si naše mládež osvěží výjevy, které před třemi sty lety hráli jejich šarišskopotočtí kolegové.

J. H.

Srovnej *Josef Hendrich: Komenský dramatik* (ve sborníku *Jan Amos Komenský*, uspořádal J. V. Klíma, Praha, Peroutka, 1942); tam jsou přeloženy scény ze šesti hry *Školy hrou*, hodíci se pro scénické provedení. — Úplný latinský text *Schola ludus* je podán v devátém svazku *Všeckých spisů Jana Amosa Komenského*, Brno 1915. Tam v úvodu najdete, co bylo dosud přeloženo.

Abeceda živá.
(Jen český text podle Chmely.)

Vrána kráká
á á A a

Ovce bečí
bé é é B b

Koniček cvrká
cí cí C c

Dudek dudá
du du D d

Dítě kvílí
é é é E e

Vítr věje
fi fi F f

Husa gagoce
ga ga G g

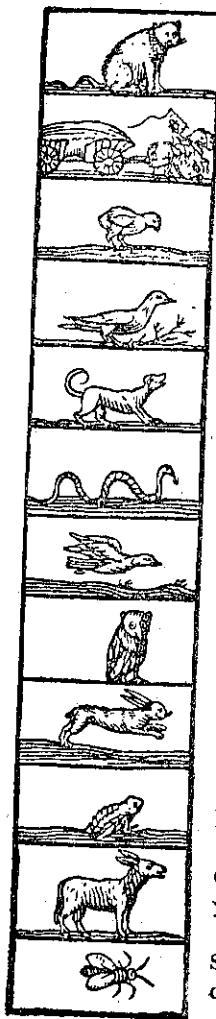
Ústa dýchají
há há H h

Myš piští
í í í I i

Kachna káchá
kha kha K k

Vlk vyje
lu ulu L l

Medvěd mručí
mum M m

Kočka mňouká
nau N n

Vozka volá
ó ó ó O o

Kuře piští
pi pi P p

Žezulka kuká
kuk ku Q q

Pes vrčí
err R r

Had syčí
sí S s

Kavka kráká
tae tae T t

Výr huhlá
ú ú U u

Zajíc vřeští
vá V v

Žába skřehotá
koax X x

Osel hýká
y y y Y y

Střeček bzučí
ds ds Z z

DIVADELNÍ PROVEDENÍ
BRÁNY JAZYKŮ

Část IV,

v níž se jako živá předvádí nižší škola, která
by mohla býti přeměněna ve hru

Příslaví 8, verš 31.

*Moudrost hraje na okrsku země,
a její rozkoše jsou se syny
lidskými.*

O S O B Y.

1. Mluvíci proslovu.
2. *Ptolemaios.*
3. *Platon.*
4. *Eratosthenes.*
5. *Apollonios.*
6. *Plinius.*
7. Písař.
8. Papírník.
9. Tiskař.
10. Knihař.
11. Knihkupec.
12. Knihovník.
13. Spisovatel.
14. Vydavatel.
15. Školní dozorce.
16. Didaktik.
17. *Počátník,* učitel začátků.
18. Žák abecedář.
19. Druhý žák.
20. Třetí žák.
21. *Pokračný.*
- 22—28. Sedm žáků, všichni jen na čtenářském stupni. Mezi nimi dva hudebně nadanější musí také mluvit a zpívat.
- 29—31. *Dovršený* s několika žáky, z nichž jen dva budou mluvit (při čtení); ostatní němé osoby.
- 32—49. Učitel vestibulární s 18 žáky jakéhos takéhos nadání.
- 50—67. Učitel januální s 12 žáky.
- 68—77. Učitel atriální s 6 nadanějšími žáky.
78. Mluvíci doslovu.

PROSLOV.

Vznešení a urození, ctihodní a sloutní pánové, i všechno vzácné diváctvo!

Mluvit ve škole o škole a pro školu je věc zvlášť případná. Poněvadž jsme se tedy tak slavnostně shromáždili ve škole, mluvíme o škole a činíme pro školu, cokoli můžeme. Ale co je to, co můžeme? Za prvé vylévati prosby, aby se školám dobře dařilo, této naší i jiným. Za druhé také přičiňovat se, aby se jim dařilo. Toho se dosáhne, budou-li učitelé i žáci konat svou povinnost, pilně vyučující a pilně se učíce; ale také budou-li páni dozorcí konat svou povinnost a pilně dohlížet na školy zařizující, napomínající a vymáhající, aby se všechno konalo správně. Činnost a úkoly všech těchto činitelů postaví vám dnes postupně před oči někteří ze žáků vaší školy (tím způsobem, o němž jsme již dostatečně ujištěni, že se vám zamlouvá); tedy, příznivci a přátelé, sledujte nás zatím blahovonně a pozorně! (*Odejde s poklonou.*)

JEDNÁNÍ I, o jediném výstupu.

(Ptolemaios, Platon, Eratosthenes, Apollonios, Plinius.)

PTOLEMAIOS. Když jsme nedávno konali přehlídku řemeslníků, tu, přátelé, pamatujete se, radili jste mi, aby mistři svobodných umění nebyli mícháni k mistrům řemeslnickým, nýbrž aby byli zachováni k samostatné zkoušce. Poslechl jsem rady a odložil jsem tu věc. Ale nyní myslím, že by se nemělo déle odkládat, a proto jsem vás svolal, aby se provedla dnes. Nuže, povězte, odkud začít!

PLATON. Vzdělanosti ke zdaru a tobě k věčné slávě nechť slouží, králi, chvalitebná vytrvalost, s níž moudře pokračuješ v započatém díle. Jsme zde na tvé zavolání, ke všemu připraveni po tvé vůli. Pokud jde o pracovní pořad, *bude třeba, abychom především správně vytkli cíl, k němuž má směřovati řízení škol.*

KRÁL. Jaký to bude cíl?

PLATON. Pravá vzdělanost. Neboť lidská přirozenost bez uhlazování hrubne, jak je zřejmo na nevzdělaných a barbar-
ských národech, kde se lidé neliší od němé tváře ničím, leč že
mluví, nebučí. Nevyhnutelně tedy musí býti lidé vzdělávání,
předně jejich *mysl k moudrosti*, pak *vůle k počestnému jednání*
a konečně *jazyk k výmluvnosti*.

ERATOSTHENES. Moudře a podle pravdy řečeno! Neboť tři
jsou věci, jimiž hlavně vynikají lidé nad zvířata: *rozum, řeč* a
svobodné, moudré a počestné *konání* rozmanitých věcí; proto je
nutno lidi učit, aby tuto svou trojí výsadu jako nějaký nebeský
poklad znali, střežili a stále více rozmnožovali; a to opravdově,
ne pro zdání; aby se člověk stával vědoucím, ne vědomůstkářem;
výřečným, ne řečným; pěstitelem ctností doopravdy, ne na oko.

APOLLONIOS. O, jak žádoucí je to věc, býti člověkem takto
vzdělaným; to jest, máti *mysl osvětlenou*, plnou představ; umět
vyvolávat v mysli jiných tytéž představy přiměřenou řečí; a
konečně máti ve své moci, co konáme i snášíme! Andělská jaksi
dokonalost je to, chápeme-li ji v její plnosti.

PLINIUS. Bezvadně usuzuješ, Apollonie! Jak veliká je me-
zera mezi člověkem a němou tváří, tak veliká je mezi vzdělancem
a nevzdělanцем. Ale k věci! *Nástrojem k vzdělání jsou za
prvé knihy, za druhé školy, za třetí styk se vzdělanci a cesto-
vání podnikané kvůli němu.* Libo tedy nejjasnějšímu králi a
učenému sboru, abychom si ten první nástroj vzali k prozkou-
mání na prvním místě, to jest abychom především vyšetřili, co
je s knihami?

PTOLEMAIOS. Dobrá rada; ale koho se máme vyptávat?

PLINIUS. Soudil bych, že nejdříve máme zavolat člověka zna-
lého psaní, *pisaře*, aby podal zprávu o písmenách a psaní; pak
lidi knižního oboru, totiž ty, kteří knihy píší, tisknou, váží, pro-
dávají a uchovávají.

PTOLEMAIOS. Učiň tak. Dej je zavolat!

(*Jde pro ně Plinius; zatím hraje hudba.*)

JEDNÁNÍ II, výstup 1.

(*Pisář se svým nářadím.*)

KRÁL. Vyptávej se ho, Apollonie!

APOLLONIOS. Dali jsme sem zavolat nějakého pisaře; jsi
to ty?

PÍSAŘ. Jsem, pane!

APOLLONIOS. Kdo je to tedy pisař?

PÍSAŘ. Kdo vystihuje vnitřní myšlenky vnějšími znaky.

APOLLONIOS. Kolikeré jsou ty znaky?

PÍSAŘ. Trojí. *Na prvním místě hieroglyfy*, užívané kdysi
u Egypťanů, při nichž se smysl věci označoval nějakým obráz-
kem. Na příklad, když chtěli označit prozřetelnost Boží, kreslili
oko otevřené; když chtěli označit něčí nedbalost v úřadu, *oko
zavřené*; když opatrnost, tedy *hada*; a tak bez konce. *Za druhé
jsou znaky věcné*, dosud užívané u Číňanů; ty znaky píší tímtež
způsobem i národy rozličných jazyků, ale každý je čte po své
řeči. Znaky toho druhu máme my Evropané v číslicích; neboť
1657 znamená všem totéž, ale jinak toto číslo vysloví svým ja-
zykem latiník, jinak Polák, jinak Němec, jinak Maďar atd.
Kdybychom mohli jiné věci vyjádřit stejně tak jako čísla (*jako
mohou Číňané*), mělo by to tu výhodu, že bychom mohli rukou
rozprávět a pěstovat styky, k nimž je jazyk nezpůsobitelný (*pro
rozličnost řeči*). *Značky třetího druhu jsou zdejší písmena*, ozna-
čující nejmenší zvuk jazyka: *a, b, c* atd., z nichž skládáním vzni-
kají slůvka, věty, knihy.

APOLLONIOS. Dobře rozlišuješ a jasně vykládáš; ale které
z těchto trojích značek se zdají nejdokonalejší?

PÍSAŘ. Písmena, poněvadž pomocí nich můžeme všechno vy-
jádřit přesněji a dokonce učit se neznámým jazykům.

APOLLONIOS. Znamenitě, to je pěkné! Ale byl způsob psaní
písmen vždycky takový, jako je u nás?

PÍSAŘ. Naprosto ne! Neboť staré národy neznaly náš papír
ani inkoust, pera a jiné věci.

APOLLONIOS. Jakým způsobem tedy psali?

PÍSAŘ. Nejdříve vytesávali písmena kladivem *do kamene*
(jak i my dosud činíme *na náhrobních kamenech* pro dlouhé
trvání). Pak je vrývali dlabátkem *na tabulky* z rozštípaných
a uhlazených dřevěných desek (zejména bukových). Později je
vrývali železným rydlem *na lipové lýko* neb *na palmové a sle-
zové listy* nebo *na plátno potažené voskem* či *sádrou*, jako dosud
s sebou nosíváme *sádrové knížečky, viztel*

(*Sluší máti na paměti, že toto všechno musí býti ustavičně znázorňo-
váno ukazováním skutečných věcí.*)

Nato psali *na pergamen* (to jest na blánu zhotovenou z ovčích
koží v městě Pergamu); psali *nilskou třtinou* (to jest tenkým rá-
kosem, rostoucím v Nilu). Teprve potom byl vynalezen *papír*

z papýru, rostliny to dvouloketní, která má místo kůry velmi jemné a velmi široké obaly; tyto oddělovali od sebe jehlou, máčeli je v klišovité vodě, narovnávali je v lisu, sušili je na slunci a rozdělovali je ve svitky po dvaceti listcích. My nyní užíváme hadrového papíru, inkoustu a husích brků.

APOLLONIOS. O papíru netřeba mluvit; hned bude zavolán papírník. Vylož, jak se vyrábí inkoust.

PÍSAŘ. Vezmeme libovolné množství *duběnek* a šestinu té váhy *skalice*, pak přidáme patnáctinu *klopatiny* a trochu *kamence*, aby inkoust neprosakoval a neplesnivěl.

APOLLONIOS. Jak se upravuje *pero*, aby sloužilo k psaní?

PÍSAŘ. Nejen to povím, nýbrž i ukáži. Vybere se *pero* (nejlepší je *husí* nebo *paví*) s pevným a průsvitným brkem, jako je toto, *vizte!* Jeho drsnou část nejdříve uhladím hřbetem nožičku (*takhle!*), ostřím pak uříznu špici a oříznu konec po obou stranách tak, aby byl dvojboký (*takhle!*). Nato jej rozříznu, *vizte*, a udělám pro stékání inkoustu vřez, oříznu tento zářez a stejnoměrně přiříznu. Pak namočím a píši (*ukáže to*), potom ukládám *pero* do pouzdra (*učini tak*).

APOLLONIOS. O psaní už nemáš nic víc?

PÍSAŘ. Židé a jiní Orientálci píší zprava doleva (*takto!*), *Řekové* a my ostatní Evropané zleva doprava, někteří *Indové* shora dolů (*takhle!*), stejně dobře čitelně. Mimo to znali staří *tachygrafii*, umění rychle psát pomocí *zkratek*, jimiž stačili rukou zachytit mluvenou řeč nejen při diktování, nýbrž i při volné řeči. To umění zcela nedávno obnovili *Angličané* a říkají mu *stenografie*. Ale máme umění ještě rychlejší a pěknější než toto, *knihtisk*, jehož pomocí jediný člověk vytiskne za jediný den víc, než by mohla napsat spousta *písařů*.

APOLLONIOS. Známa to věc a pojednáme hned přímo s tiskařem. Zatím král chválí tvou horlivost a vzkazuje ti královskou přízeň.

JEDNÁNÍ II, výstup 2.

(Lidé knižního oboru: papírník, knihtiskař, knihař čili vazač, knihkupec, knihovník — s příslušným nářadím.)

KRÁL. Jednej s nimi, *Eratosthene!*

ERATOSTHENES. Vy všichni se zabýváte knihami?

PAPÍRNÍK. Já připravuji hmotu pro knihy, papír.

TISKAŘ. Já jim dávám vnitřní tvar, písmo.

KNIHAŘ. Já přidávám vnější tvar, vazbu.

KNIHKUPEC. Já knihy veřejně prodávám.

KNIHOVNÍK. Já je skupuji a shromažďuji jako poklady moudrosti a uchovávám je.

ERATOSTHENES. Důstojnou práci konáte všichni! Vyložte každý podrobněji o své činnosti.

PAPÍRNÍK. Vysílám své hochy od ulice k ulici skupovat staré hadry; ty se rozcupují a utlukou na drť, rozmočí se v klejovité vodě a rozválejí se na listy (*takto!*); tak z nich zhotovují *blánu*, které po starém způsobu říkáme *papír*. Nato jej skládám do *menších složek* čili *knih* po pětadvaceti aršících; dvacet těchto dává zase větší složku čili *rys*; deset rysů dává *největší složku*, *balík*. Takto jej prodávám; nic víc mi v této věci nepřináleží.

ERATOSTHENES. Co ty, *tiskaři?*

TISKAŘ. Mám kovové typy písmen, ulité ve velkém počtu a rozřazené po těchto přihrádkách. Můj sazeč je po jednom vybírá a skládá je v slova, slova v řádky (*v délce této řádkové normy*), řádky pak do sloupců a stránek (*list má totiž vždy jen dvě stránky, ale jedna stránka mívá někdy dva, tři, čtyři sloupce*); a když má tolik stránek, kolik stačí k vyplnění archy, uzavře všechny do tiskacího rámu, aby se nerozpadly. Pak celou tuto soupravu typů (*říkáme tomu sazba*) vloží tiskař do lisu, natře tiskařskou černí (*zhotovenou z koptu a lněného oleje*), přitiskne ji k papíru položenému nahoře a tak za chvíli potiskne celé archy, za den více než tisíc, všechny velmi přesně, jen byl-li první oklep přesně opraven dovedným a příčinnivým korektorem. Když se dovrší počet výtisků (*kolik jich chceme pojmut v jedno vydání, po stu nebo po tisíci*), vyjmeme typy z lisu, očistíme je a zase je rozmetáme do příslušných přihrádek čili *kas*, aby se mohly znovu pohotově sestavit v jinou sazbu. A archy oschlé z tisku sbíráme, abychom je skládali v plné výtisky na prodej.

ERATOSTHENES. Knihaři, vylož i ty o své účasti na knihách!

KNIHAŘ. Mým úkolem je knihy vázat, aby se s nimi dalo pohodlně zacházet. Doslýchám se, že lidé mého řemesla měli dříve jméno *lepíči*, poněvadž lepili listy k listům jen na samých okrajích, aby se daly svinout do závitku, *takhle!* Nyní se nám říká podle latiny *kompaktoři*, česky *knihvazači*, poněvadž skládáme archy na rozměr stránek, pak je stloukáme kladivem, sešíváme, klišujeme na hřebětě a děláme ořízku (*tímto hoblíkem*). Pak je *vážeme do dřevěných nebo papírových desek, potažených pergamentem nebo koží nebo hedvábím a zlatem*; kraje spínáme

sponami neb svazujeme stuhami. Na větší knihy přiděláváme také vyduté kování po rozích a uprostřed (vizte!).

ERATOSTHENES. Mají knihy rozmanité velikosti také své vlastní pojmenování?

KNIHAR. Zajisté mají! Této největší knize se říká *formát foliový* (a ještě větší, než je tato, má rozměr *královský foliový*). Tyto menší jsou *čtvrťka*, *osmerka*, *dvanáctka*, *šestnáctka*, *osmnáctka*, *čtyřicetka* (ukáže každou zolášť); v nich se totiž skládá arch na dva listy, na čtyři, na osm, dvanáct, šestnáct, osmnáct, čtyřicet atd. Knížce delší na šířku se říká *ležatá (hle!)*, knížce delší na výšku *stojatá (tato!)*; a jestliže je nějaká kniha příliš velká, než aby se dala svázat najednou, dělí se ve *svazky*, na příklad *Cicero*.

ERATOSTHENES. Nyní tvoje práce, ty knihkupče!

KNIHKUPEC. Já rozšiřuji knihy za peníze; prodávám buď *vázané* nebo *brožované* (jak se říká, *to jest nevázané*), a to jednak doma ve svém knihkupectví, jednak po městech na výročních trzích, aby nikomu nikde nemohla chybět příležitost, opatřit si tyto nálevky moudrosti.

ERATOSTHENES. Jaká práce s knihami připadá tobě, knihovníku?

KNIHOVNÍK. Já sháním se všech stran cennější knihy, dávám je do vazby, stavím je do knihovny, řadím je po pořádku do polic a sestavuji seznamy knih, aby bylo možno najít každou, kterékoli bude třeba. Lepší knihy také vykládám na pulty, aby byly čtenářům hned po ruce.

ERATOSTHENES. To je ovšem v pořádku. Ale vám všem, knižní družino, musím připomenout jménem našeho krále, že o vás jde špatná pověst! Výsad vzdělanecké obce, již sloužíte, prý chcete užívat, ale životem prý se nechcete lišit od hrubého davu řemeslnického; popřáváte si totiž čas od času ohavnou zahálku, hýření a podobné ohavnosti. Je tomu tak? Mlčíte? Napravte se, sice vás vyhostíme do cechů hrubých řemesel.

JEDNÁNÍ II, výstup 3.

(Vydavatelé knih, to jest upravitel a spisovatel.)

PTOLEMAIOS. Nechtěl bys tyto zde oslovit ty, Platone?

PLATON. Na tobě jest, králi, prikazovat, na nás jest poslouchat. Vy zde, vydejte rovněž počet ze svého konání; děláte oba totéž dílo, či různé?

SPISOVATEL. Oba vydáváme knihy, on starobylé, já nové, právě napsané.

PLATON. Jaké to, starobylé?

VYDAVATEL. Všechny spisovatele, kteří něco moudrého napsali, ale jejichž spisy až dosud zůstaly v zapomenutí po knihovnách, vydobýváme a dobrodiním tisku jim pomáháme na světlo, aby také našemu věku vešly ve známost.

PLATON. Máte pravé a neporušené rukopisy starých spisovatelů?

VYDAVATEL. Ne vždy, pane. Neboť *původní rukopisy*, kterým se říká *originály*, nedochovaly se až na naši dobu; a *apografy* (to jest *opisy*) se často tak velice od sebe liší (i v názvech), že je leckdy velmi těžko rozhodnout o pravosti spisu, není-li podvržen, i o původním čtení, kde se rukopisy neshodují. Ale je předností dobrého *kritika*, všechno vystihnouti bezpečnými dohady a odkrýti čtenářům pravý smysl místa buď *vsuvkami* vloženými do textu (*takto*) nebo odděleně *poznámkami* na okraji stránky nebo také na konci kapitoly neb knihy.

PLATON. To vám dá nepochybně hodně práce!

VYDAVATEL. Těžká to práce, to třeba přiznat, ale užitečná, poněvadž tím způsobem dáváme genie dřívějších věků do služby našeho myšlení, abychom z jejich poznatků měli prospěch my.

NOVÝ SPISOVATEL. Ale poněvadž oni nemohli vědět všechno, je hodně věcí zůstaveno pilnosti pozdějších pokolení. Já a mně podobní usilujeme z lásky k obecnému dobru o to, abychom se nezdáli horší než naši předchůdci; a cokoli se dá lépe vybádati, to uveřejňujeme, aby světlo množilo světlo.

PLATON. Po té stránce zasluhujete chvály, jen je-li to skutečně světlo, co se takto poskytuje, nikoli temnoty. Řekněte však, jak skládáte knihy? Jakým postupem pořádáte obsah?

SPISOVATEL. Na titulní list se klade *název*, naznačující obsah knihy; následuje *věnování* knihy některému příznivci; pak *předmluva ke čtenáři*, plněji vykládající obsah a podávající poučení o správném užívání knihy. Pak se často přidávají *doporučující projevy*, napsané od přátel k chvále spisovatele i knihy; pak teprve následuje vlastní *jádro knihy*, totiž *výklad*; rozdělený v kapitoly a odstavce, a konečně *závěr s ukazatelem obsahu* neb i *tiskových chyb*.

PLATON. Trochu ješitnosti se tu ovšem přimísí, ale prozatím přimhňme oko. Jen toto připomínám: Chcete-li, aby vaše knihy šly na prodej a byly čtenářům užitečné, starejte se, aby byly psány o dobrých věcech a byly dobře zpracovány. A jestliže

se některá dočká nového vydání, hleďte, aby každé nové vydání bylo buď obohaceno lepšími myšlenkami nebo alespoň aby bylo opraveno, až nezbudou žádné chyby. Ale škodlivé knihy ať nevycházejí nikdy, to mějte na péči!

SPISOVATEL. Půčiníme se.

VYDAVATEL. Budeme to mít na paměti.

KRÁL (po jejich odchodu k své družině): Prozkoumali jsme ty, kteří upravují cestu pro vzdělání. Snad je již záhodno zavolat ty, kteří vzdělání přenášejí z knih na lidi.

PLATON. To je nutné, poněvadž pouhé majetnictví učených knih neosvobozuje od nevzdělanosti; lidé sami mají býti vzdělaní. Radím tedy, přivést sem ze škol učitele i žáky a vyšetřit, co a jak tam dělají. Na prvním místě však radím povolat školního dozorce a didaktika, abychom se od dozorce dozvěděli, jaký je stav škol, a od didaktika, jaký by mohl býti, kdyby se poměry daly zlepšiti.

KRÁL. To je moudrá rada. Každý budiž zavolán zvlášť, nejdřív dozorce. S tím jednou ty, *Plinie*, a s didaktikem ty, *Platone!*

(Plinius vyjde a přivede jej.)

JEDNÁNÍ II, výstup 4.

(Školní dozorce vstoupí a uctivě se pokloní králi a družině. Na králův pokyn jej osloví Plinius takto:)

PLINIUS. Buď zdrav, ctihodný muži! Tvá přítomnost je nám vítána. Zalíbilo se králi a učené družině povolat tě, abychom se od tebe předběžně poučili o stavu škol. Pouč nás tedy svědomitě v té věci.

ŠKOLNÍ DOZORCE. Již od mnoha let se rozmohly po rozmanitých národech stesky o úpadku škol. Ty stesky přijímám teď za své a dosvědčuji s rozhorlením i žalem, že si na školách v našem nepočínají správně.

PLINIUS. Jak to? Což nic nepomohlo, že lidé jako *Erasmus*, *Melanchthon*, *Sturm* a jiní, kteří před půl druhým stoletím křísili vzdělanost z nánosů barbarství, dali přitom také své rady o správném zřízení škol?

ŠKOLNÍ DOZORCE. Začaly školy vzkvétat, ale znovu vadohly; dým máme místo světla.

PLINIUS. Což vám nepomohlo tolik didaktiků, kteří se vyskytli od padesáti let, *Caselius*, *Lubinus*, *Ratke*, *Caecilius*, *Seydel*

a hodně jiných, kteří se pokusili založit neklamné vyučovatelské společnosti?

ŠKOLNÍ DOZORCE. Buď nic nebo málo. Vezme v bahně zmatků.

PLINIUS. Škoda! A což nedovedete vystihnout, kde vlastně to vážne a jaká je toho příčina, že léky nezapuzují nemoci, nýbrž je spíše ustalují a množí?

DOZORCE. Příčiny nejsou celkem neznámé, ale my nedostáváme na jejich odstranění!

PLINIUS. Vyslov svobodně, co za tím dle tvého mínění vězí.

DOZORCE. Nemáme lidí, kteří by se vážně chtěli, mohli nebo dovedli věnovat školám; všechno se děje jen povrchně. Jakou radu dali vzpomnutí dobří lidé, didaktikové, toho jsme takřka nepovědomi, nedbajíce seznámit se s tím; anebo jestliže někteří nejsou toho zcela nevědomi, přece jen se vyhýbají práci. Zkrátka a dobře, školy ustrnuly ve svých neduzích a nechtějí se dát ani burcovat, ani vzbudit.

PLINIUS. Řekni, muži výborný, kdyby šlo po tvém, jakou by sis přál školu?

DOZORCE. Já? Ach, kdyby Bůh ráčil vyslyšeti mé vzdechy, věděl bych, čeho bych si přál!

PLINIUS. Vylej upřímně svá přání!

DOZORCE. Chtěl bych takovou školu, která by byla zcela doopravdy dílnou lidskosti, cvičíc mládež nejen k vědění, ale ještě mnohem víc k počestným mravům, hlavně však k svatě bohopoctě a ke všemu, co vytváří podstatu lidství; tak aby každý, kdo je tu vzděláván, nestal se jen zlomkem člověka, nýbrž člověkem, schopným celý život moudře začínati a celý věstí zdárně ke konci; to jest, aby byl vyučen všechno správně chápati, všechno správně konati, o všem správně mluvit. A přál bych si, abychom měli neklamnou, krátkou a účinnou cestu, jak k tomu všemu mládež přivést; aby se tak tato předehra života prováděla takřka hrou a aby škola byla opravdu hřištěm vzdělanosti, a ne těžkou duševní robotárnou, z níž by raději utíkali, než by na ní setrvali. >

PLATON. Tys náš člověk, milovaný muži, když dovedeš moudře přáti školám tyto tak veliké dary, přestože nedostáváš na opatrování prostředků, jak se zdá. Nejmilostivější králi, podle mého mínění si tento muž touhy zaslouhuje, abys mu dal přisedati ve sboru svých mudrců, aby byl přítomen, poslouchal a radoval se, když se radíme o prostředcích, jak dospěti k cíli, po němž touží; aby pak s tím větší důvěrou nastupoval na dobré cesty, které nalezneme.

KRÁL. Rád souhlasím. Přisedni, výborný muži! A když se k nám připojuješ v tak vřelých touhách, připoj se i v radách!
DOZORCE. Míním, veliký králi, že nejsem hoden té pocty, abych byl počítán mezi tvé rádce.

KRÁL. Spokoj se naším míněním a přisedni si! (*Ten tak učiní s poklonou.*) Co je teď na řadě?

PLINIUS. Máme povolát didaktika.

KRÁL. Jaký je původ a význam slova didaktik?

PLATON. *Didaskó* je v řečtině učím, *didaktos* učený, *didaktikos* schopný učit, čili znalec učení.

KRÁL. Tedy nechť vejde!

JEDNÁNÍ II, výstup 5.

(*Didaktik.*)

DIDAKTIK. Tu jsem, jménem královské výsosti jsa obeslán!

PLATON. Buď zdrav, výborný muži! Vyprávěli královské výsosti, že tvým povoláním je *didaktika*; je tomu tak?

DIDAKTIK. Jestliže zasluhuje jména *povolání* poctivá snaha, pomáhat jiným v jejich povolání, pak vyznávám, že jsem v počtu těch, kteří touží, aby těžké práce s výchovou mládeže mohly snadněji postupovat, a kteří sbírají dobré myšlenky sem směřující: to jest, jak by bylo možno pobývat ve školách, v dílnách lidskosti, s menší nesnází, s menším shonem a s menší omrzelostí, ale zato s větší snadností, s větší příjemností a s větším užitekem. Mládež (*pokud si ovšem přeje moudře začínati a se zdarem přivésti ke konci svůj život*) musí se na školách cvičit nejen v literatuře, nýbrž ve všem, co přivádí lidství k dokonalosti, čili má se předem naučit správně *myslet*, správně všechno *konat* a správně *mluvit* jedním nebo více jazyky.

PLATON. To je v pořádku. Ale chtěli bychom také okusit didaktického umění. Vlož stručně, v čem záleží.

DIDAKTIK. *Didaktika* je nauka, jak dobře vyučovat. *Vyučovat* pak znamená způsobit, aby také druhý se naučil a věděl, co ví jiný. A *dobře učit* znamená způsobit, aby se každý učil *rychle, příjemně a do základu*.

PLATON. Proč přidáváš tu trojici: *rychle, příjemně a do základu*?

DIDAKTIK. Poněvadž špatně učí, kdo k vědění přivádí *zdlouhavě, namáhavě a zlomkovitě*. Naprosto tedy musíme hledat nauku, podle níž bychom mohli učit *rychle*; neboť mnohému

se musíme naučit pro potřebu života; nemáme tedy při žádné věci dlouho vězet, nýbrž postupovat rychle od jednoho k druhému. A učit *příjemně*: aby po celý průběh učení se žák necítil více unavován tím, co už je vykonáno, jako spíše povzbuzen k tomu, co zbývá konat. A učit *do základu*, aby se žák všemu, čemu se učí, také naučil v celistvosti a správně, až k pohotovému užívání.

PLATON. Zlatá nauka, kdybychom ji mohli mít!

DIDAKTIK. Můžeme ji mít, a milostí Boží už ji dokonce máme v ruce!

PLATON. Naše ruce chtějí vidět! Věří jen, co vidí!

DIDAKTIK. Což učení není tolik jako vedení?

PLATON. Takřka; neboť se jde od něčeho známého k něčemu neznámému; ale co s tím?

DIDAKTIK. Představme si tedy někoho, kdo dovede jíti v čele a ukazovat způsob chůze a nadto ujme slabého za ruku: nebude-li moci *projíti* kdokoli kamkoli?

PLATON. Ukaž to v našem případě.

DIDAKTIK. Učme všemu skrze *příklady, pravidla a praktické využití*, a naučíme všemu *bezpečně, rychle, příjemně*. Kdo vyučuje, ten ať napřed, prosím, ukáže pravdivý a jasný vzor věci (která se má poznati nebo konati) a nechť dá žáku dostatečnou lhůtu k pozorování. Pak nechť objasní předpisem nebo pravidlem, co a nač ta věc je a jak se dělá; a to jasně, aby mu žák musel rozumět. Konečně má uložit napodobování a býti přítomen při pokusu, aby hned provedl opravu, vidí-li chybný krok, až se žák odnaučí chybovat. A spolužáci, třeba je jich sebevíc, ať dávají zároveň pozor a nechť všichni slyší, cokoli se řekne jednomu; a cokoli se opravuje u jednoho, v tom se mají všichni odnaučovat omylům. A ještě toto: v jednom čase se má konat jen jediná věc, aby se nerozptylovala vnímavost; a žáci téže třídy nemají dělat práce různé, nýbrž všichni totéž. Za těchto podmínek má se pak jíti vždy postupně dál, tak jak věci ve skutečnosti za sebou jdou a jak na sobě závisí; jakoby po schodech dobře postavených dá se přivésti každá mysl až k vrcholům kteréhokoli oboru.

PLATON. To se asi snáze řekne, než vykoná.

DIDAKTIK. Vykoná se to doopravdy. Jen bude-li učitel *vzdělaný a učení schopný* a bude-li mít pohotovou dovednost, sdílet se s jinými o své vědění; a bude-li žák *učelivý a kázně schopný*, dychtě každodenně se dozvědět něco nového a naučit se tomu; oba budou mít radostný pocit a škola se stane — ve shodě se svým latinským jménem — hrou, neboť obě strany

budou konat svou práci hravě. A nadto jednostejnost vlídného vedení bude mít tu výhodu, že učitel, stoje na stupínku, může dostačit sebevětšimu počtu žáků. A žáci se budou o závod pobízet a budou se bystřiti vzájemnou řevnivostí, poněvadž všechno se bude dít veřejně přede všemi. Tím způsobem budou nadaní rychle pokračovat, kdežto zdlouhavější překonají přece jenom své nesnáze, už neustálostí svých cvičení. To se ukáže při zkouškách.

PLINIUS. Ukáže se, věř mi! Neboť jsme rozhodnutí, ověřit si spolehlivost slibů. Ale poslyš, nebude už příště třeba žádné kázně?

DIDAKTIK. Kázeň se musí pojiti k vyučování vřdycky, aby se pro shovívavost nevlížila nedbalost, zahálčivost nebo nevázaná zvůle. Proto ten, kdo si počíná nedbale, nechť dostane důtku; kdo pohrdá napomínáním, budiž trestán prutem; u koho se však zjistí zlovolná zatvrzelost, budiž vyloučen ze společnosti slušných žáků jako prašivá ovce ze stáda. Ale učitel ať se má na pozor před sklonem k bití; raději nechť dovoluje pilným žákům slušné osvěžení, procházky a společné hry, ba nechť se jich sám zúčastňuje, hledě opatřit pěkné druhy cviku.

PLATON. Jaké rozdělení škol považuješ za správné?

DIDAKTIK. Správně se rozdělují na školy obecné, na gymnasia a na vysoké školy. Obecná škola je pro začátečníky a pro školské učně, jejichž smysly mají býti cvičeny v oboru věcí hmotných. *Gymnasia* (jinak *klasické školy*) patří těm, kdož se učí jazykům a svobodným uměním a mají býti cvičeni poznávat tvářnost věcí. Konečně *vysoké školy* jsou pro ty, kteří hledají dokonalé vzdělání, to jest chápání podstaty věcí; tam působí profesori čtyř fakult k tomu cíli, aby odtud vycházeli k obecnému dobru filosofové, učitelé to lidského života, lékaři, právníci a bohoslovci.

PLATON. Byly již podniknuty na veřejných školách zkoušky s lepší methodou?

DIDAKTIK. Dosud ne v žádoucí míře. Málokterí si všímají dobrých rad, nýbrž spokojují se návykem. Přesto začínají leckde otvírat oči a pracovat lepším pořádkem.

PLATON. Mnoho zdaru! Podejte zde, prosím, před nejjasnějším králem ukázkou! Zajdi do nejbližší školy a zauč učitele i žáky do své metody, aby se zakrátko provedla zkouška a mohlo se lépe uvidět, co je dobrého na té věci.

DIDAKTIK. Pokusím se s pomocí Boží.

(Hudba.)

JEDNÁNÍ III, výstup 1.

(Didaktik.)

DIDAKTIK. Vracím se, nejjasnější králi, zařídív všechno ne zle, jak doufám, od nejnižší školy do nejvyšší.

KRÁL. Naše blahopřání, zdaří-li se věc podle přání! Ale řekni, jak jsi vše zařídil?

DIDAKTIK. Za poslední cíl a mez ustanovil jsem školám, učinit z každého hochy, přijatého na vzdělání, člověka způsobilého k vedení života hospodářského, občanského a církevního. Ale poněvadž se z dítěte nestane hned muž (musí totiž dříve projíti lety dětství, chlapectví a jinošství), rozdělil jsem úkoly po třech školách tak, aby vychovávaly hochy po stupních až k mužné síle moudrosti.

KRÁL. Vylož, jak.

PLATON. Každé škole jsem vytyčil cíl, kam až má přivést své žáky. Pak jsem dal každé spolehlivý nástroj, pomocí něhož by mohla přivést žáky k tomuto cíli bezpečně. Konečně jsem ukázal způsob, jak užívat těchto nástrojů, způsob snadný a příjemný jak učitelům, tak žákům, a dále způsob vzájemného závodění žáků. Těmi způsoby dosáhnu, doufám, aby žáci dříve uviděli, že umějí všechnu učebnou látku, nežli zpozorují, že se tomu učí.

KRÁL. Velká slova! Hleď, aby se potvrdila!

DIDAKTIK. Skutečnost je potvrdí. Dejte, prosím, zavolat a vyzkoušet žáky od prvních až do posledních i s jejich učiteli, abyste osobně spatřili, co a jak obojí dělají. Ale vypejte se, libo-li, každého učitele za prvé, kam až má své žáky přivést ve věděni, mravech a jazyku; za druhé, jaké nástroje má po ruce k bezpečnému provedení; za třetí, jak užívá těchto nástrojů, aby udržel žáky při čilosti a dosáhl příjemnou cestou slušných pokroků. Rád bych, abyste to ode všech vyžadovali i s předvedením, tak aby ukázali před vámi svůj postup se žáky. Neboť teprve pak budete moci soudit o celé věci úplně.

KRÁL (obrácen k svým): Co se vám zdá?

PLATON. Souhlasím.

ERATOSTHENES. Je to tak nejrozumnější.

APOLLONIOS. Bude to pohodlné.

PLINIUS. Ale jakým pořadem budou volání?

DIDAKTIK. Každou školu, obecnou, latinskou i vysokou, rozdělil jsem na tři třídy. První třída bude mít všude žáky začí-

nající, druhá pokračující, třetí dokončující. Počneme tudíž s první a nejnižší třídou abecedářů.

KRÁL. Budiž, nechť se dostaví.

JEDNÁNÍ III, výstup 2.

(Učitel čtení v školském dlouhém kabátě s holí v ruce a tři žáci, z nichž každý má v ruce dřevěnou tabulku s nedávno vymyšlenou živou abecedou a křídou.)

KRÁL. Eratosthene, vezmi si je na starost!

ERATOSTHENES. Ty jsi vůdcem tohoto drobného nárudku?

UČITEL. Mně jsou svěřeni na výchovu.

ERATOSTHENES. K čemu je vychováváš?

UČITEL. K zbožnosti, k dobrým mravům a k čtení, psaní i správnému vyslovování písmen.

ERATOSTHENES. Jakým způsobem je cvičíš ve zbožnosti?

UČITEL. Učím je slovem i příkladem vzývat Boha před školou i po škole, před jídlem i po jídle, před spaním i po spaní, a to kleče, s rukama sepjatýma, s očima vzhůru upřenýma a s výrazem vyjadřujícím naprostou oddanost. Často jim připomínám, že všechno dobré přichází od dobrého Boha, stvořitele našeho; že jej proto musíme vždy velebiti, daří-li se nám dobře, a prositi, aby se nám nevedlo špatně; že musíme předcházeti Boží hněv bázní Boží a opravdovou účinnou zbožností. Aby pak vůli Boží dobře znali, opakuji s nimi každodenně *Desatero* a pro útěchu i *Vyznání víry* a podobně. Vodívám je také do sborů a učím je, aby si tam vedli zbožně jako před tváří Boží a andělů. Kázání slova Božího je sice nad jejich chápavost, ale přece si zvykají milovati stánky Boží a poznávají v sobě příslušníky církve a sluhu Páně.

ERATOSTHENES. Zbožně jednáš. Jakým způsobem jim vštěpuješ mravy?

UČITEL. Rovněž praxí; příkladem i napomínáním je přivýkám zdrženlivosti v jídle a pití, k čistotě v oblékání, k úctě ke starším a k poslušnosti vždy pohotově stejně při rozkazech jako při zákazech; dále k pravdomluvnosti, aby nikdy nepodváděli lhaním, a k spravedlnosti, aby se nikdy ničeho cizího nedotkli nebo skrytě nezmocnili; také k práci a k ustavičnému zaměstnání, ať už vážnému nebo hravému, vždy s tím cílem, abych jim vštípl všestrannou čilost a odpor k zahálce. Rozmanitým způsobem zkouším vzbudit u nich snášenlivost vůči příkoří (což

jest základní křesťanská ctnost) a stálým cvičením v poslušnosti hledím dosáhnout, aby se dávali věsti raději cizí než vlastní vůli.

ERATOSTHENES. Krásné to cvičení! Zdá se, že sis hluboko vštípl známý výrok Senekův: *Uč napřed mravům, potom moudrosti, neboť se jí bez dobrých mravů těžko učíme.* Ale vylož, čemu je učíš z oboru moudrosti.

UČITEL. Neučím-li ještě moudrosti samé, přece jen urovnávám před nimi alespoň cestu k moudrosti tím, že je krátkou a příjemnou cestou učím číst a psát (což je *univerzálním nástrojem k získání každého vědění a klíčem k pokladům moudrosti*).

ERATOSTHENES. A za jakou dobu?

UČITEL. Za jediný měsíc!

ERATOSTHENES. Hle, jak rychle! A jakým postupem?

UČITEL. Mám jediný nástroj, *tuto tabulku*. Předkládám žákům *živou abecedu*, která je na ní vymalována, zvířátka totiž, která vydávají zvuky jednotlivých hlásek. Žák se tedy dívá na kteréhokoli z těch živočichů, napodobuje jeho hlas a tak sám od sebe vysloví hlásku. A jak se ten zvuk píše, pozná z připojeného písmene a sám si zvykne ten tvar psáti.

ERATOSTHENES. Jak to? Předveď nám to.

UČITEL. Rád! Hle, zde jsou nováčkové, včera mi odevzdaní a dosud písma neznalí. Ty naučím před vašimi očima písme-nům. Pojďte, synáčkové, pohrajeme si s těmito obrázky.

ŽÁK. Dobře, pane učiteli!

UČITEL (ukazuje na první obrázek): Co je to?

ŽÁK. Pták.

UČITEL. Správně; ale jaký pták?

ŽÁK. Nevím.

UČITEL. Ty druhý!

TEN ŽÁK. Nevím.

UČITEL. Povím vám to. Je to vrána. Ale víš, jak vrána krákorá?

ŽÁK. Nevím.

UČITEL. Křičí takto: *á, á, á*. Udělej to po mně!

ŽÁK. *á, á, á*.

UČITEL. Ty druhý!

ŽÁK. *á, á, á*.

UČITEL. Dobře. Ale víš, jak se dá tento zvuk napsat?

ŽÁK. Nevím.

UČITEL. Nikdo z vás?

ŽÁCI. Nikoli.

UČITEL. Naučím vás tomu. Ejhle, tu je již nakreslen: a. Kdykoli kdo z vás uvidí v nějaké knize takový tvar, vždy řekne (jako vrána dělá): a, a, a. (Pozn. Učitel ukáže ve slovech na téže tabulce, kde přichází toto písmeno a, anebo rozkáže, aby sami hledali, až je dovedou nalézt, to jest sami bez pomoci poznati.)

UČITEL. Chcete je umět také psát?

ŽÁCI. Chceme!

UČITEL. Tomu se naučíte velmi snadno. Nejdříve ty, N., a vy ostatní se dívejte! Hle, zde je dřevěné písátko. Vezmi je třemi prsty pravé ruky (*takhle!*) a táhni jím po té písmeně (*takhle!*). (Žák to několikrát po něm udělá; konečně učitel.) Zde máš křídlo, napiš totéž písmeno na černé ploše tabulky vedle toho prvního. (Žák to zkusí, stále se ohlížeje na vzor a říká si »a, tak se píše a«, až to bude umět; ne-li přesně, alespoň přibližně. Tak i druhý a třetí. Nato učitel.) Ejhle, již jste se naučili jednomu písmenku. Jak vyslovuješ, co jsi napsal?

ŽÁK. a.

UČITEL. Dobře, musím tě pochválit.

ERATOSTHENES. Tedy jsi je už naučil jednomu písmenku?

UČITEL. Naučil.

ERATOSTHENES. Jak postupuješ při ostatních?

UČITEL. Týmž způsobem. Má metoda je jediná, vždy sama v sobě stejná.

ERATOSTHENES. Ale nežli se naučí všem písmenkám, zapomenou první!

UČITEL. To nemohou; neboť následující písmeno nebereme samo pro sebe, nýbrž s předcházejícím, takto a-b, b-a, a-c, c-a, e-d, d-e, atd. A jakmile znají celou abecedu, spojujeme střídavě všechna písmena navzájem, vždy zároveň slovem i písmem, takže již začínají i svá jména psát a chápat užitečnost psaní: j-á, t-y, o-n, P-a-v-e-l, P-e-t-r, atd.

ERATOSTHENES. A jaká závodní cvičení mají tito tvoji žáci?

UČITEL. Dotazují se navzájem na obrázky: Co je to? Druhý odpoví: Beránek, husa, dudek, medvěd atd. Jak dělá beránek? — Bée. — A jak to píšeš? — Takto, b. A takovéto závodění se děje po celé tabulce přeskočmo a konečně i z paměti.

ERATOSTHENES. A jestliže to někdo nedovede, jaká je ztráta?

UČITEL. Výsměch, nebo lehký štulec od toho, komu nedovede odpovědět na otázku. Anebo dám každému několik ořechů; když kdo o ně z nedbalosti přijde, želí ztráty a má se po druhé na pozoru.

ERATOSTHENES. A když se naučí celé abecedě, co pak s nimi děláš?

UČITEL. Pošlu je do třídy čtenářské.

KRÁL (ke svým): Jak se vám líbí tato metoda?

PLATON. Je dobrá, poněvadž je jednoduchá a příjemná na způsob hry. Neodstrašuje, nýbrž láká.

APOLLONIOS. Hle, již se osvědčuje pravda slov Senekových: Dlouhá a nesnadná je cesta skrze pravidla, ale krátká a účinná skrze příklady.

PLINIUS. Jestliže také na vyšších stupních bude možno takto pokračovat, bude didaktik zasluhovat díky za taková ulehčení. Neboť tak budou moci školy býti vpravdě hrou.

DIDAKTIK. Bude možno vyzkoušet to; zavolejte další třídy.

ERATOSTHENES. Slyšíte, synáčci, že se nám vaše hry líbí? Jděte, pokračujte v těch hrách, a zdar vašemu nadání!

(Na pokyn učitelův vyjdou hoši s hlubokou poklonou před králem, za nimi učitel.)

JEDNÁNÍ III, výstup 3.

(Pokračný — nazvaný tak podle slova pokračovati — se sedmi žáky.)

KRÁL. Vyptávej se jich, Apollonie!

APOLLONIOS. Příteli, čemu učíš tyto své žáky?

POKRAČNÝ. U mne se doučí čtení a psaní; v počtech a zpěvu se učí jen počátkům, plněji se učí dobrým mravům a zbožnosti.

APOLLONIOS. Jakou to knihu nosíte v ruce, ty a tvá mládež?

POKRAČNÝ. Je to první učebnice čtení a psaní, počtů a zpěvu, konečně mravů a zbožnosti.

APOLLONIOS. Ukaž! (Učitel mu odevzdá jeden výtisk; Apollonios jej otevře řka:) K čemu jsou tyto puntíky, čárky, křížky, kroužky a polokroužky v takové pestrosti?

POKRAČNÝ. Nejdříve se učí psáti tyto prvky, aby měli základy krasopisu; neboť z nich se skládají tahy písmen, jak ukazuje následující tabulka.

APOLLONIOS. Tedy chceš, aby hned od začátku psali krásně?

POKRAČNÝ. Je lépe dělat všechno krásně než ošklivě, a každá věc má své začátky.

APOLLONIOS. Zkoušej tyto své žáky ty sám!

POKRAČNÝ (k nejbližšímu): Ty, čti třetí slabikovací tabulku!

PRVNÍ ŽÁK. Arb, erb, irb, orb, urb; bra, bre, bri, bro, bru; bar, ber, bir, bor, bur, atd.

POKRAČNÝ. Ty druhý, čti jednoslabičná slůvka!

DRUHÝ ŽÁK. Buk, bok; cep, cop; den, dub, hon, atd.

POKRAČNÝ. Následující, dvojslabičná!

TŘETÍ ŽÁK. Buben, duben, budem; tráva, kráva, bráva; atd.

POKRAČNÝ. Trojslabičná čti ty!

ČTVRTÝ ŽÁK. Alena, halena, kalená, pálená; ulice, půlce, police; atd.

POKRAČNÝ. Dost! Ty další, čti čtyřslabičná!

PÁTÝ ŽÁK. Polovina, polovice, jalovice, atd.

POKRAČNÝ. Dost! Vidím, že ty také víš, co jsou slova čtyřslabičná a víceslabičná. Ty další, čti mravní pravidla!

ŠESTÝ ŽÁK. Uč se mravům. Miluj ctnost. Vyhýbej se neřesti. Boj se Boha. Anděly uctívej. Často se modli. Nepřísahaej nikdy. Cti rodiče, poslouvej učitele. Choej se skromně, ustupuj staršímu, mladšího šetři!

APOLLONIOS. Šetři také času! Vidíme, že čteš dosti pohotově. Umíte to také nazpaměť?

POKRAČNÝ. Všechno, co je v této knize, učí se všichni žáci nejdříve číst, pak přepisovat, nato rozumět a pamatovat, nakonec napodobovat a v životě zachovávat.

APOLLONIOS. Výborně! Jaképak máte cvičení ve zbožnosti?

POKRAČNÝ. Přečti alespoň názvy, ty další!

SEDMÝ ŽÁK. 1. Modlitba Páně. 2. Vyznání víry. 3. Desátero Božích přikázání. 4. O křtu. 5. O moci klíčů. 6. O večeri Páně. 7. Modlitba ranní. 8. Požehnání stolu. 9. Děkování po stole. 10. Modlitba večerní. 11. Boží sliby učiněné zbožným. 12. Kletby ohlášené bezbožným.

APOLLONIOS. Krásně! Co přijde pak?

POKRAČNÝ. Cvičení v počtech a zpěvu.

APOLLONIOS. Také hudební nauce se učí? Nač?

POKRAČNÝ. Odpověz zase ty!

SEDMÝ ŽÁK. Hudební nauka učí zpěvu. Učím se jí proto, abych mohl žalmy, hymny a kterékoli duchovní písně vlastní pílí pěkně zpívat, zpěvem Boha chválit a svou duši těšit ve zbožném shromáždění i jinde.

POKRAČNÝ. Které jsou hlavní věci hudební nauky?

ŽÁK. Klíče, tóny, noty a hudební stupnice, skládající se z toho všeho.

POKRAČNÝ. Kolikero je klíčů?

ŽÁK. SEDMERO: a, b, c, d, e, f, g.

POKRAČNÝ. Ale kolik tónů?

ŽÁK. Stejně tolik: Ut, re, mi, fa, sol, la, si.

POKRAČNÝ. Co je nota?

ŽÁK. Značka, ukazující, jak dlouho se má tón na jednom místě držet.

POKRAČNÝ. Kolikeré jsou noty?

ŽÁK. Rovněž sedmeré; největší ; dlouhá ;

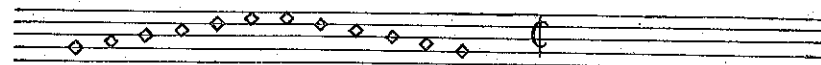
krátká ; polokrátká ; nejmenší ; polonejmenší

 a osminka

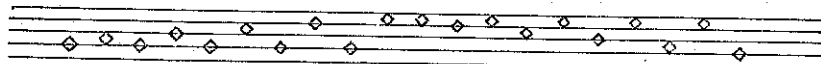
POKRAČNÝ. Co je to hudební stupnice, ty druhý!

ŠESTÝ ŽÁK. Stoupání a klesání hlasu po linkách a místech mezi linkami nahoru a dolů.

POKRAČNÝ. Jak zní tato stupnice? Zpívej!

Ut re mi fa sol la, la sol fa mi re ut

Ut re ut mi ut fa ut sol ut la la sol la fa la mi la re la ut

Ut mi re fa mi sol fa la la mi sol re fa ut

POKRAČNÝ. K čemu je dobré znáti to?

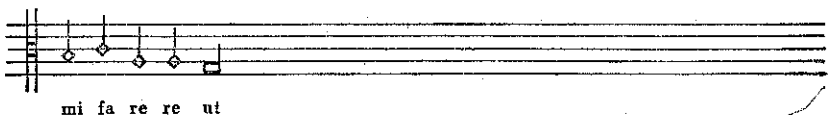
ŽÁK. Všechny nápěvy dovede přesně zpívat, kdo zpívá přesně tyto stupnice.

POKRAČNÝ. Opravdu? Zaspívej mi tedy jen jmény not (*ne slovy*) nějaký žalm, na příklad třicátý osmý. (*Podá mu žaltář s notami.*)

ŽÁK. Zaspívám.

POKRAČNÝ. Ty druhý, zazpívej tento sedmdesátý čtvrtý!

APOLLONIOS. Také ostatní tví žáci to umějí?

POKRAČNÝ. Co u mne umí *jeden*, umějí *všichni*, poněvadž se *všichni* učí, čemu se *jeden* učí, i když chápe jeden rychleji než druhý. A jakmile se dobře naučí všemu z této knihy, postupují do další třídy, do třídy *pozorovatelů*.

KRÁL. Chválím příčinlivost tvou i tvých žáků. Vraťte se ke svým cvičením. A zmínění pozorovatelé ať vstoupí; s nimi budeš jednati ty, Plinie!

JEDNÁNÍ III, výstup 4.

(*Dovršený s hloučkem žáků, asi desíti.*)

PLINIUS. Také ty, dobrý muži, nám vylož napřed svůj úkol, k čemu směřuje tvá práce s těmito žáky.

DOVRŠNÝ. Vedu je k rychlému čtení a psaní v mateřském jazyce, jakož i k pozorování a chápání nejdůležitějších věcí i s názvy, jimiž se má všechno vyjádřit.

PLINIUS. Tak veliký úkol si stanovíš? Proč?

DOVRŠNÝ. Poněvadž z této mé třídy půjdou jedni do latinských škol, druzí k řemeslům, k hospodářství nebo jinam; tedy aby nikdo neodešel bez dobré výbavy.

PLINIUS. Bůh ti žehnej, že vyhledáváš a přeješ svým žákům tolik dobrého. Ale pověz, co prospěje pro latinské vzdělání, že se těmito věcem u tebe takto naučili?

DOVRŠNÝ. Velmi mnoho prospěje, jestliže si ode mne odnesou a do latinské školy přinesou co nejprobudilejší a nejvyvíčenější *smysly, zrak, sluch, jazyk, ruku*. Neboť hbitost těchto nástrojů bude nejspolehlivějším prostředkem k získání velkého vzdělání. Čím víc a čím líp se u mne naučí, tím víc a tím pevněji budou moci stavět v latinské škole na základech zde položených.

PLINIUS. Je pravděpodobné, co mluvíš.

DIDAKTIK. Ne pravděpodobné, nýbrž zcela pravdivé.

PLINIUS. Dobrá. Ale k čemu bude řemeslníkům a sedlákům, že se naučili takovým věcem?

DOVRŠNÝ. Aby se i oni stávali podobnější lidem než němým tvářím; aby pozorněji poslouchali a lépe chápali kázání slova Božího, kdykoli je slyší; aby s bystřejším zrakem chodili mezi skutky Božími a rozumněji konali své úkoly; a tak aby i mezi prostým lidem ponenáhlu mizela *nevědomost, hrubost, barbarství a bezbožnost*.

PLINIUS. Moudré to přání! Máš, prosím tě, k těmto svým cílům tak žádoucím také přiměřené prostředky?

DOVRŠNÝ. Mám! Hle, zde je jediná kniha, ba spíše knížka, poskytující s dostatek látky pro všechno naše cvičení.

PLINIUS. Jaká je to kniha?

DOVRŠNÝ. Je to soubor věcí *vnímatelných, to jest pravý jmenoslov všech podstatných věcí ve světě a úkonů v životě, předvedený názorně také zraku*. Neboť cokoli se dá malovat i očím předvésti, to zde stojí zobrazeno, dostává jméno a popisuje se po svých částech.

PLINIUS. Podej ukázkou!

DOVRŠNÝ. Čti, ty první, co je u prvního obrazu!

HOCH. BŮH.

PLINIUS. Jakže? I Boha malujete?

DOVRŠNÝ. Malujeme ho ve způsobu světla, pokud se dá světlo malovat. Ale raďte dříve slyšet než soudit. Čti, hochu!

HOCH (čte rychle): *Bůh byl od věků a trvá na věky, nepochopitelné světlo, moc nesmírná, dobrota nevyčerpitelná, která o sobě pojala a mimo sebe vytvořila veškerenstvo věcí, kterému říkáme svět.*

DOVRŠNÝ. Následující, čti, co následuje!

DRUHÝ HOCH. SVĚT. *Bůh stvořil svět. Na nebi jsou hvězdy; mraky visí ve vzduchu; ptáci létají pod mraky; ryby plovou ve vodě. Země má hory, lesy, pole, zvířata, lidi. Tak máme čtyři živly, největší tělesa světová, plná svých obyvatel.*

PLINIUS. Tak probíráte všechny věci světa?

DOVRŠNÝ. Ano, a díváme se zároveň na obrázky, abychom se současně učili znáti věci, jejichž jména jsme vyslovili.

PLINIUS. Hezky! Ale to se týká vědění; co však máte ke cvičení mravů a zbožnosti?

DOVRŠNÝ. Celá mravouka je podobně vyjádřena na svých místech, a podobně to, co patří k náboženství.

PLINIUS. Důmyslná knížka, to uznávám. Ale jak ji probíráš?

DOVRŠNÝ. To vyložím. Jednoho dne probereme jeden obrázek s příslušným výkladem a s cvičením v tomto pořadí: První hodinu přečtu žákům nadpis, dávám prohlížet obrázek a vysvětluji jednotlivé části slovy, jež podává popis pod obrázkem, nebo také jinými, která vedou k lepšímu pochopení. Pak zkouším, zda dobře rozumějí. Příští hodina se stráví čtením, při němž všichni žáci po pořádku navykají své oči a jazyk rychlosti, až do konce hodiny. Třetí hodinu opisují tentýž text do svých sešitků, co nejrychleji mohou. Přitom se jeví rozdílná schopnost k rychlému psaní, takže jedni provedou opis stěží jednou (při delších úlohách), kdežto druzí dvakrát, třikrát neb i vícekrát. Čtvrtou hodinu odříkávají zpaměti to všechno, co slyšeli vykládat, co tolikrát přečtli a opsali. Aby toto cvičení paměti postupovalo pevněji, přesunují je na zítřek ráno. Tím se stává, že každodenní učení začíná (po skončení modliteb) řádným utvrzováním látky ze věrejška a teprve druhou hodinu se přistupuje k nové práci.

PLINIUS. Pěkný rozvrh! Ale co mají žáci k vzájemnému závodění?

DOVRŠNÝ. Soukromě si navzájem ukazují obrázky, prohlížejí si je a vysvětlují; před učitelem se pak soupeři vyzývají k závodění v rychlosti ruky, čtvrtou hodinu k závodění ve spolehlivosti paměti. Vítěz se za odměnu posadí na přednější místo.

PLINIUS (ohlédne se na krále, KRÁL pak): Jsme spokojeni tvou důmyslnou přičinlivostí. Pokračuj, jak jsi začal; tvá škola bude cvičištěm zdravé mysli.

(Odejdu. Nato DIDAKTIK): Vyjdu, dovolíte-li, lépe uspořádat třídy latinské školy, které mají nastoupit k přehlídce.

KRÁL. Nuže jdi! Získáš hlavní výhru, jestliže všade taktó spojíš příjemné s užitečným. Ale neprodlévej dlouho!

DIDAKTIK. Hned se vrátím.

(Hudba.)

JEDNÁNÍ IV, výstup 1.

DIDAKTIK. Bylo nám uloženo, spojovati příjemné s užitečným. To jsme také udělali, nejjasnější králi! Jen zůstane-li předsevzetí, dopřávat mládeži slušnou zábavu, pak vám žáci způsobí potěšení svými půvabnými a nadmíru užitečnými hrami.

KRÁL. Také o latinském učení to máme doufat?

DIDAKTIK. To slibuji. Metodu máme universální, hodící se ke každému učení; to se hned ukáže na příkladech.

KRÁL. Nechť se ukáže! Ať vejdu! A ty se posad s námi a dávej otázky těm svým příslušníkům, čili, jak rád říkáš, pohrej si s nimi, zatím co my se budeme dívat.

DIDAKTIK (s poklonou): Totéž mohu udělat stoje.

KRÁL. Sedni si k dozorcí! Nadále se budeme již společně radit o zdaru škol.

(Tedy se posadí.)

JEDNÁNÍ IV, výstup 2.

(Vestibulární učitel s 18 žáky.)

DIDAKTIK. Jako cíl latinské školy jsme stanovili znalost latiny, a to čistou, vybranou a úplnou, která nese s sebou poznání takřka všech věcí. Ale poněvadž toto učení, tak rozsáhlé a tak věcné, je něco velikého a vyžaduje různé i rozličně opa-

kované úkony mysli, jazyka i ruky, rozdělili jsme je na tři stupně čili třídy. Tedy vylož, učiteli první třídy, kam až máš dovésti své žáky, po jak bezpečných cestách a jak pěknými výhodami.

UČITEL. Mně je uloženo položit základy vzdělání a latinského jazyka; mám je dovésti až tak daleko, 1. aby dovedli všechno latinské s plnou pohotovostí číst, zcela přesně vyslovovat a pokud možno krásně a rychle psát; 2. aby se naučili základním slovům latinského jazyka, správně je chápající a správně jich užívající; 3. aby dovedli skloňovat i časovat všechny pravidelné vzory a znali první základy skladby.

DIDAKTIK. Jaké máš prostředky, abys je k tomu přivedl?

UČITEL. Trojí knihu: 1. První, hle, je *Prvouka latiny*, kde se učí latinsky číst a psát a kde mají v doslovném překladu ty krátké mravní průpovědi i cvičení zbožnosti, jak jsou obsaženy v české první učebnici. 2. Druhá kniha je *Souborný přehled významného světa*, kniha, s níž se také už na obecné škole důkladně seznámili; zde se musí probírat proto, aby si tímto způsobem snáze zvykli na latinu, když si všechno odpovídá slovo za slovem. 3. Třetí knížka, zvaná *Vestibulum latinského jazyka*, má slova i věci v tak umělém sestavení, aby spolu s připojeným slovníkem a s počáteční mluvnici otvírala nepozorovatelně cestu jak k věcnému poznání, tak k následující mluvnici.

DIDAKTIK. Jaký způsob zachováváte při probírání těchto knížek?

UČITEL. Napřed jim všechno ukazují a vysvětlují já, a teprve až všechno rádně pochopí (*aby napodobování nebylo tupé*), ukládám jim dělat tímtež způsobem totéž a opravuji chyby; nakonec po dostatečném pochopení a utvrzení cvikem žáci se sami navzájem vyzývají a cvičí závoděním o přednější místo.

DIDAKTIK. Ukaž to na příkladech!

UČITEL (obrácen k žákům): Ty poslední, vyzvi někoho z těchto přednějších a proháněj ho otázkami, zda bude moci správně odpovědět na všechno z toho, čemu jste se už naučili.

POSLEDNÍ ŽÁK. Vyzývám prvního. Ty, které je první a základní rozdělení věcí? (*Ten mlčí.*) Nevíš? Povím ti. Věci se dělí na *všechno, něco, nic*. Postup mi své místo!

PRVNÍ ŽÁK. Tato otázka nestojí takto ve *Vestibulu!*

PŘEDEŠLÝ ŽÁK. Ale tak nám ji vykládal pan učitel!

UČITEL. Tak jest, zvítězil on! Vyměňte si své místo. Ty předposlední, vyzvi někoho!

PŘEDPOSLEDNÍ. Ty druhý, kolik je věcí, které patří do rozsahu pojmu *všechno*?

DRUHÝ. Bůh, svět, člověk.

PŘEDPOSLEDNÍ. Proč se o Bohu říká »všechno«?

DRUHÝ. Protože stvořil všechno.

PŘEDPOSLEDNÍ. Proč se říká světu *všechno*?

DRUHÝ. Poněvadž obsahuje všechno.

PŘEDPOSLEDNÍ. Proč člověku? (*Když soupeř mlčí a drbe se za uchem, řekne předposlední sám:*) Poněvadž se dívá na všechno a je takřka svět v malém a Bůh v malém. Tak řekl pan učitel.

UČITEL (k druhému): Jak jsi to mohl zapomenout? Čis nedával pozor? Nes hanbu své nedbalosti! Ustup s místa. (*Vymění si tedy místo.*)

DIDAKTIK. Vidím, že váš postup je dobrý. V mluvnici máte také nějaký příjemný způsob závodění?

UČITEL. Máme *mluvnické hrací karty*.

DIDAKTIK. Podejte ukázkou!

UČITEL (vyjme svazeček karet a odevzdá je prvnímu žáku se slovy): Tu máš *syntaktické karty!* Rozděl je, a které číslo na koho přijde, ten podle toho pravidla, které má stejné číslo, vyřkne slovo a připojí je k předešlým tak, aby vyšla plná, třeba sebedelší věta.

PRVNÍ ŽÁK převezme karty, zamíchá je a rozdělí. Syntaktických pravidel ve *Vestibulu* je ovšem jen patnáct. Navíc je přidána karta, která má číslo 1; kdo ji dostane, zahájí rozmluvu tím, že vyřkne nějaký nominativ nebo vokativ, na příklad *schola*. K tomu slovu připojí podle 1. pravidla následující žák jiné jméno v tomtež pádě, na příklad: *schola officina*. Třetí žák podle druhého pravidla přidá jiné jméno v genitivu, na příklad *officina humanitatis*. (NB. Kdo bude mít kartu číslo 17, ten bude zapisovatelem a zapíše slova pronesená ode všech.) Čtvrtý žák ozdobí podle třetího pravidla všechna jména přídavnými jmény téhož čísla, rodu a pádu, na příklad *bona schola, pulchra officina humanitatis verae*. Pátý podle čtvrtého pravidla připojí k přídavnému jménu (připouští-li to věc) dativ na označení, komu je věc taková, na př. *bona nobis*. Šestý k týmž přídavným jménům připojí ablativ, ukazující, čím nebo po jaké stránce je věc takovou, na příklad *schola bona constitutione, pulchra exercitiis*. Sedmý připojí mocí šestého pravidla k nominativu příslušné sloveso určité stejného čísla a osoby, na příklad *schola est, expolit (ingenia), reddit (doctos)* atd. Osmý podle sedmého pravidla řekne: *Est nobis, expolit pueris (mentem), reddit parentibus aut rei publicae* atd. Devátý mocí pravidla osmého řekne: *expolit linguam, mentem; reddit doctos, moratos, soller-*

tes, pios. Desátý přidá vedením pravidla devátého ablativy nástrojové, *perpolit (ingenia) exemplis, praeceptis exercitiisque perpetuis.* Jedenáctý změní podle rady desátého pravidla tvar určitý za neurčitý a přidá jiné sloveso v tvaru určitém, místo *expolit* říká *expolire potest* nebo *scit, vult, quaerit, solet* atd. Dvanáctý přidá k slovesům příslovce pomocí pravidla jedenáctého, *expolit pulchre, cito* atd. Třináctý změní nějaký určitý tvar za participium (podle pokynu pravidla dvanáctého), na příklad *expoliens ingenia.* Čtrnáctý přidá (bude-li možno) k přídavným jménům a adverbium adverbium (vedením pravidla třináctého), jako *schola valde bona, officina admodum pulchra, satis pulchra.* Patnáctý zkusí přidat k jménům předložky (vždy s příslušným pádem podle pravidla čtrnáctého) a tak zpestří sloh, na příklad *de schola bona, pro nobis per constitutionem, ultra sensus* atd. Šestnáctý, uvidí-li více podstatných neb přídavných jmen nebo adverbium, spojí je spojkami, spojujícími stejné pády, časy neb způsoby, jako *expolit sensus et mentem et linguam cum exemplis tum praeceptis, tum exercitiis* atd. Sedmáctý již provedl svůj úkol, neboť všechno toto zapisoval. Úlohou osmnáctého jest, ze slov tímto způsobem shromážděných sestavit úplnou, dobře spořádanou větu, neb je-li snesených slov příliš mnoho, dvě nebo tři věty. Na příklad: *Schola bona per constitutionem bonam est pulchra humanitatis verae officina, optanda juventutí, parentibus et rei publicae, quia quaerit excolere sensus et linguam et mentes, reddens doctos, bene moratos, sollertes, pios etc.* (Škola, dobrá svým dobrým zřízením, je krásnou dílnou pravé lidskosti, žádoucí mládeži, rodičům i státu, poněvadž hledí vzdělati smysly, jazyk i mysl, činíc žáky učenými, mravnými, pilnými, zbožnými atd.)

(Toto se zde uvádí pouhým vyprávěním; ve skutečnosti předvedou hoši tuto hru před očima diváctva, a uzná-li se za vhodné, uloží se jim opakovat tu hru na kterékoli thema z I. kapitoly *Vestibula.* Konečně, když hru skončí.)

DIDAKTIK. Ne zle jste hráli. Ale kdo v takovéto hře vyhrává nebo prohrává?

UČITEL. Prohrává, kdo nedovedl uvést na své pravidlo žádný příklad, aneb jen příklad velmi nejapný; vyhrává však, kdo vážnoucímu pomůže. Ale konečnou výhru získává ten, kdo dovede najít chybu u posledního pořadatele a opravit ji co nejlépe.

DIDAKTIK. Ale jakou odměnu dostane vítěz, a jaký trest ten, kdo prohraje?

UČITEL. Vítěz získává chválu, poražený výsměch, a to tím víc, čím větší se pozoruje píle nebo nedbalost.

DIDAKTIK. Máte jiné podobné karty k mluvnici?

UČITEL. Máme, pro hravé opakování skloňování a časování, libo-li poslechnout.

KRÁL. Musíme vyslechnout ještě jiné. (*A obrácen k svým rádčům řekne:*) Jak soudíte, má se tento druh cvičení schválit?

PLATON. Tyto hříčky vedou k vážným věcem.

ERATOSTHENES. Již dávno jsme potřebovali takové prostředky, které by dětem oslazovaly práci.

DOZORCE. Ale není v tom skryto nebezpečí, že tím způsobem budou přilákáni ke hře skutečnými hracími kartami?

APOLLONIOS. Ba naopak, tento vynález směřuje k posměchu a pohrdání hracími kartami, poněvadž velmi lehko poznají, že při karbanu nejde o nic, leč o ztrátu času beze všeho zisku, kdežto zde že máme velmi užitečné cvičení s toutéž nebo s ještě větší zábavou (*neboť v obojím případě záleží na náhodě a na vtipu*).

PLINIUS. Myslím také tak.

KRÁL. Zabývejte se tedy dále, synáčkové, takovýmto hravým způsobem vzdělání pod naší přízní a s obecným souhlasem všech dobrých lidí; den ode dne vzrůstej váš rozlet k větším a lepším cílům. Zatím odejděte a vraťte se kolem oběda; dám vám připravit malou hostinu.

(*Všichni se pokloní před králem a vyjdou.*)

JEDNÁNÍ IV, výstup 3.

(*Učitel januální s 12 žáky.*)

DIDAKTIK. Do tvého cechu postupují žáčci třídy vestibulární; kam až, příteli, je máš dovésti od spolehlivě položených základů jazykových i věcných?

UČITEL. Mým úkolem jest ukázat a vysvětlit jim v hlavních věcech celou stavbu věcí i jazyka a naučit je praktickému využití všeho.

DIDAKTIK. Rozsáhlé pole jsi získal k prokázání své horlivosti! Ale jaké máš prostředky k tomu cíli?

UČITEL. Hle, tato trojjediná kniha, nadepsaná *Brána jazyků*, opatří všechno! Neboť první její část obsahuje *stavbu jazyka latinského, slovník*, kde se najde kterékoli základní slovo, vysílající své větve a rozvíjející se v úplný strom. Druhá část, *mluo-*

nice, učí, jak máme to stavivo přizpůsobovat, otesávat, zpracovávat na klády a trámy, a konečně jak z nich budovat zdi a stopy, to jest učí nás ohýbatí už všechna slova a splétati z nich souvislou řeč. Třetí část konečně ukazuje pravé využití předšlých, podávající přehled všech věcí slohem prostým a přirozeným k jednoduchému vystižení kterékoli věci; má název *věci a jejich jména*.

DIDAKTIK. To nám není neznámo. Ale chceme od tebe vědět, jakým způsobem probíráš tyto knížky a jakými výhodami usnadňuješ a zpříjemňuješ svým žákům práci.

UČITEL. Už pouhé seřazení látky, kterou budeme probírat, je obratným tahem, aby se nic nemohlo zdát zvlášť nesnadné. Slovník totiž nepřináší nic nového, nýbrž pouze rozvádí věci známé z dřívějšíka (základní slova latinského jazyka); jednotlivá slova odvozená ze základních mají při sobě hned vysvětlení (jednak tu a tam stručnou definicí, jednak všude překladem do mateřského jazyka). Pokud se zabýváme slovníkem, nedbáme na nic než na význam slov; dokud se zabýváme mluvnicí, dbáme jen stavby slov, rčení a vět; a pokud se zabýváme textem, dbáme jediné věcí, poněvadž významy slov už známe ze slovníku, ohýbání a spojování slov už z mluvnice; nic tu nezbyvá než těšit se pozorováním věcí a takřka pást svou mysl věcným poznáním.

DIDAKTIK. Správně, pokud jde o pořadí. Ale už vylož, jak postupuješ v jednotlivých částech!

UČITEL. Slovník probíráme čtením, opětovným čtením a vykládáním (jeden po druhém, já vždy první) a také tím, že z něho bereme látku k tvoření nových vět.

DIDAKTIK. Nuže, ukaž nám to na příkladu!

UČITEL uchopí slovník (podle jeho příkladu hned i všichni žáci) a předčítá libovolný základní výraz s jeho odvozeninami a složeninami, na příklad *acerbus* — nejdřív jen latinsky. Po učitelovi začne nejbližší žák a tak dále pořadem. Pak zase učitel, vraceje se k latinským slovům, přeloží je každé zvlášť mateřským jazykem a vyzve žáky, aby to říkali po něm. Budou tedy podle něho odříkávat. Pak řekne učitel: *Zdali pak si to někdo po tolikerém opakování zapamatoval?* Nato se kdosi pokusí, ale uvázne; jiný, pokročilejší, odříká všechno a je pochválen. Tu jeden z menších: *Pane, také já už to umím!* Učitel: *Tedy odříkej!* (*Odříkává.*) NB. Ale nesmí se vzítí základní slovo příliš plodné, jako je *ago, dico, facio* atd., nýbrž pro úsporu času jen slovo chudší, na příklad *schola, studium, charta, aemulus* atd.

UČITEL (nato): Napište si větu k překladu do latiny: *Tyto hrušky jsou trpké, protože nezralé; trpkne mi po nich na jazyku; zdrž se jich pro trpkost. Ale ještě víc se měj na pozoru, abys nikoho neroztrpčil trpkými slovy neb skutky.* — (*Pak řekne:*) Přeložte to do latiny. A kdo bude mít větu hotovou první, ať čte první!

ŽÁK. Pane, už to mám.

UČITEL. Čti, a vy ostatní poslouvejte; a jestliže někdo zpozoruje chybu, pověz to!

(*Vzhledem k tomu musí se vyskytnout chyba, nějaký bohemismus nebo chybný tvar, u jména, pokud se týká rodu nebo pádu, u slovesa v čase nebo způsobu; ty chyby někteří z žáků hned na místě ukáží a opraví.*)

DIDAKTIK. V této věci nemáte žádný druh závodění?

UČITEL. Máme, pane! Po probrání kterékoli kapitoly slovníku se dovoluje, aby se žáci vyzývali po dvou, kdo dovede hbitěji odříkávat z paměti.

DIDAKTIK. Chceme příklad!

UČITEL. Ty a ty (*vybere dva*), provedte závod o nějaké základní slovo, začínající písmenou *s*, proti němuž postavte jiné slovo stejně rozvětvené; ale hleďte vyjadřovat také herecky, cokoliv možno!

(*Když žáci listují ve slovníku a z nerozhodnosti váhají, dá jim učitel sám dva úkoly stejného rozsahu: »schola« a »studium«; oba odříkají hbitě. Pak dá učitel jiným dvěma slova »struere« a »stringere«. Slabší žák odříká hbitě odstavec »struere«, také se slušným znázorněním; druhý však uvázne ke konci svého úkolu při slově »praestigiator atd. První jej opraví a tak ho sesadí s jeho místa.*)

DIDAKTIK. Dosti, dosti! Probrali jste tímto způsobem již celý slovník?

UČITEL. Ano!

DIDAKTIK. Za jakou dobu?

UČITEL. Za pět měsíců.

DIDAKTIK. S jakým výsledkem?

UČITEL. Ať to poví některý z žáků! Ty!

ŽÁK. Jestliže jsem předtím nahlédl do některé latinské knihy, rozuměl jsem sotva každému desátému slovu, ale smysl jsem mohl postihnout sotva kde. Zato nyní, když jsme takto probrali slovník, rozumím skoro všemu, nač se podívám.

UČITEL. Už tak velice jsi sám se sebou spokojen? Bratříčku, spokojenější budeš se sebou i s jinými, jestliže se dobře naučíš i *januální mluvnici*, která tu jde hned za slovníkem; ta tě naučí

nejenom rozumět cizím větám, nýbrž i skládat bez chyby věty vlastní; a ještě mnohem více, až v následujícím textu *Brány* provedeš přehledku věcí. Přeješ si toho opravdu?

ŽÁK. Kéž jen brzy!

DIDAKTIK. Co obsahuje vaše *januální mluvnice*?

UČITEL. Doplnky mluvnice vestibulární; učí nejen chápat, nýbrž i napodobovat veškeré možnosti jazyka, pokud jde o prostou stavbu slov, obrátů, vět i souvětí; a to snáze a bezpečněji, než by to šlo pod vedením běžných mluvnic.

DIDAKTIK. Můžete nám to znázornit nějakým stručným příkladem?

UČITEL. V kterém oboru? Libo něco z nauky o slovu (podle běžných mluvnic bych řekl: z *etymologie*), či z nauky o spojování slov (čili podle běžných mluvnic ze *syntaxe*) anebo z nauky o větě a souvětí (čehož se běžné mluvnice nedotýkají)?

DIDAKTIK. Promluvte o větě, ale s praktickým využitím.

UČITEL (*obrácen k svým*): Pojdte, žáčci, a ukažte, čemu jste se naučili z dvanácté kapitoly *januální mluvnice*. Ty první, co je věta?

PRVNÍ. Spojenina slov a obrátů, něco o něčem tvrdící, popírající neb se dotazující.

UČITEL. Dej příklad.

ŽÁK. Kdo je tu? je věta tázací. Já tu jsem je věta tvrdící. Bratr tu není je věta záporná.

UČITEL. Co je základem věty?

ŽÁK. Nominativ s určitým slovesem.

UČITEL. Správně! Další! Kolikere jsou věty?

ŽÁK. Trojí: *Jednoduché, složené, stažené*.

UČITEL. Co je věta jednoduchá?

ŽÁK. Kde se jen jedno o jednom ptáme nebo odpovídáme. Na příklad: *Kdo byl Daniel? Daniel byl prorok*.

UČITEL. Co je věta složená?

ŽÁK. Kde se činí o více podmětech více výpovědí, jako: *Daniel byl prorok, Petr však byl apoštol*.

UČITEL. Co je věta stažená?

ŽÁK. Kde je zakrytě obsaženo více výpovědí o více věcech, na příklad: *Bude prý mír*. Neboť tato věta se rozkládá ve dvě: *Lidé říkají, že bude mír*.

UČITEL. Zdalipak se dá i trojí věta stáhnout v jednu?

ŽÁK. Nevím.

UČITEL. Ty čtvrtý, víš to?

ČTVRTÝ ŽÁK. V mluvnici máme příklad: *Chtěj nechtěj stane se*; to znamená: *ať ty chceš* (hle, jedna věta), *ať ty nechceš* (hle,

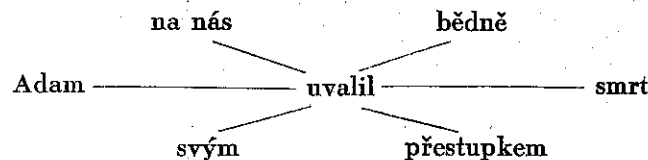
druhá), *toto se stane* (hle, třetí, každá mající svůj podmět a své sloveso určité).

UČITEL. Ty pátý, co je ve větě středem, k němuž mají všechna ostatní slova vztah?

ŽÁK. Sloveso určité.

UČITEL. Ukaž to na této prosté větě: *Adam na nás bědně uvalil smrt svým přestupkem*. Znázorňuj na tabuli!

ŽÁK (*nakreslí takto*):

Hle, zde má všechno podle nějakého pravidla vztah k slovesu »uvalil« (jako v kruhu všechny paprsky ke středu). Totiž: *Adam uvalil*, podle pravidla VI.; *uvalil smrt*, VIII. pravidlo; *uvalil na nás*, VII. pravidlo; *uvalil bědně*, XI. pravidlo; *uvalil přestupkem*, IX. pravidlo; *svým přestupkem*, podle III. pravidla.

UČITEL. Dovedeš rozvíti tuto větu připojením jiných slov podle jiných pravidel?

ŽÁK. Dovedu, libo-li.

UČITEL. Pospěš!

ŽÁK. Podle pravidla I. přidám k jménu podstatnému jiné jméno v tomtéž pádě: *Adam otec*; podle pravidla II. jiné jméno v genitivu, *otec lidí*; podle třetího přidám přídavné jméno, kdekoli budu moci, a podle jiných pravidel, cokoli bude třeba, takto: *Adam, stvořený z hlíny země, první otec všech lidí (nejškodlivějších již sobě samým náklonností k hříchu), uvalil na nás všechny jistou smrt svým lehkomyšlným přestupkem, příliš snadno věře ďáblu, hledícimu zničit nás všechny skrze něho a v něm*.

UČITEL. Jsou tu příklady na všechna pravidla?

ŽÁK. Jsou!

UČITEL. Kolik slov jsi snesl v tuto větu?

ŽÁK (*napřed počítá, konečně odpoví*): Třicet osm.

UČITEL. Je to tedy věta složená?

ŽÁK. Není složená, je jednoduchá.

UČITEL. Proč?

ŽÁK. Poněvadž má jen jediný nominativ, *Adam*, a jediné sloveso určité, *uvalil*.

UČITEL. K čemu je tedy tolik ostatních slov?

ŽÁK. Doplňují smysl.

UČITEL. Ty *další*, dovedeš z této jednoduché věty vytvořit složenou?

ŽÁK. Dovedu, klada více nominativů a sloves určitých, neb alespoň jedno z obého.

UČITEL. Řekni větu slučovací.

ŽÁK. I Adam i Eva svým přestupkem uvalili na nás smrt.

UČITEL. Řekni vylučovací.

ŽÁK. Ani Adam ani Eva nedají se ospravedlnit.

UČITEL. Řekni pořadací.

ŽÁK. Eva první přestoupila, pak Adam.

UČITEL. Řekni přirovnávací.

ŽÁK. Eva tíže zhřešila než Adam.

UČITEL. Řekni rozlučovací.

ŽÁK. Ať už zhřešil Adam nebo Eva, přece my umíráme.

UČITEL. Řekni připouštěcí.

ŽÁK. Ačkoli jsme tam nebyli, přece umíráme.

DIDAKTIK. Dost, čas utíká! Uznáváme vaši horlivost a plnější užitečnost vaší mluvnice nežli obyčejných. Promluvte již o obsahu *Brány*, jak ten probíráte.

UČITEL. Jako ostatní: jdou všade za mým příkladem. Přečtu jednu větu a hned ji přeložím do mateřštiny; totéž činí hned i oni jeden po druhém. Pak ukáží *ve skutečnosti* věci, které byly označeny *slovy*, pokud se dají přímo ukázat. Není-li tomu tak, *kreslím je na tabuli* nebo je *vysvětluji slovy* tak, aby museli pochopit. Anebo je zavedu do *zahrady*, na *pole*, do *vinice*, do *lesa* nebo *k řemeslníkům* atd., aby sami osobně pozorovali, co a jak se tam děje, aby vůni květů sami vnímali, a podobně i jiným smyslům předkládám a poskytuji, cokoli je možno; aby měli jistotu, že viděli, slyšeli, čichali, ochutnali a ohmatali kdejaké věci, a aby tak dovedli *mluvit*, když je řeč o věcech, ne *tlachat*!

DIDAKTIK. A zajímá je tento postup?

UČITEL. Jak by ne? Každodenně mají novou podívanou a novou potěchu smyslů; nikdy nezůstanou na suchu, majíce všade příspěvní.

DIDAKTIK. Pěkně si počínáte, to musím uznat. Ale mají tito tví žáci také v této věci nějaký příjemný způsob závodění?

UČITEL. Mají, pro sebe i pro veřejnost.

DIDAKTIK. Jak pro sebe?

UČITEL. Pro cvičení paměti jim dávám tyto tři osmihranné kostky; jednou z nich házejí pro čísla od začátku až do desá-

tého paragrafu; odtud až k paragrafu stému dvěma, od něho až do konce třemi.

DIDAKTIK. Jak?

UČITEL. Každý musí odříkat tolikáté souvětí *Brány*, které mu ukáží horní číslice kostek; nedovede-li, prohrává a musí se zdržet hry, dokud ostatní nedohrají. Kdo zůstane po všech uvážených sám, ten je vítěz a podrží jméno vítěze (ba krále), dokud snad není sesazen při jiném závodě.

DIDAKTIK. Kdyby nám nechybělo času, rádi bychom vás viděli při hře. Neboť poznáváme, že je to hra příjemná a velmi prospěšná. *Ale jaké je veřejné závodění?*

UČITEL. Jak je právě vidíte, milí pánové! Neboť souborný přehled věcí, zahrnutý v obsah *Brány*, byl zpracován v osm *divadelních her*. V nich jsou rozděleny úkoly mezi žáky a každý hraje svou úlohu před sezvaným diváctvem, jak pěkně jen dovede; *věci* přitom ukazuje buď *ve skutečnosti*, nebo alespoň *ve znázornění*, kdežto *činnosti* znázorňuje herecky; tak jako jsme nedávno předváděli ve třech hrách věci přírodní i vyrobené a jako dnes předvádíme *dobře zřízenou školu*, co a jak se tam děje; zbývají ještě čtyři takové hry, nežli se všechno přehraje jako živé.

KRÁL. Tak je tomu? Hrejte tedy, jak srdce ráčí, milí synáčkové, stejně *ve škole* jako na *jevišti*, a tak budete jednou v budoucnosti hodni toho, vystoupit na *jeviště světa*. Zatím odejděte, ale později přijďte na hostinu!

(Pokloní se a odejdou.)

JEDNÁNÍ IV, výstup 4.

(Učitel atriální s devíti žáky.)

DIDAKTIK. Nejvyšší třída latinské trojtřídní školy, *třída atriální*, je svěřena tvé opatrnosti; řekni, s jakým cílem? Čeho má dosáhnouti tvé přičinění?

UČITEL. Mým úkolem jest uzavřít studium latinského jazyka, aby tito moji žáci mohli býti vpuštěni z *této mé síně* bezprostředně do *paláců literatury*, aby tam mohli všude pronikat už na svou vlastní pěst a aby si mohli shromážďovat poklady vzdělání.

DIDAKTIK. Velmi pěkně. Ale jakou cestou vedeš své svěřence k tomuto cíli?

UČITEL. Mám tytéž tři nástroje jako učitelé předešlých tříd: *přehled věcí s jejich pojmenováním, slovník a mluvnici*; ale všechny tři přioděné novým rouchem, upravené k uhlazenosti. *Vypravování atriální* není totiž už prosté a jednoduché jako v Bráně (kde stačilo nazvat *člun člunem a motyku motýkou*), nýbrž takové, aby stále vyjadřovalo jeden pojem pomocí druhého neb jinakým způsobem, skýtajíc tak stále potěšení vítanou změnou. Také můj *slovník* je *latinsko-latinský*; učí nahrazovat prosté názvy věcí uhlazenějšími literárními obraty a větami. A moje *mluvnice* má název mluvnice *uhlazená*, poněvadž otvírá mimo jiné dovednost, obměňovat slovní výraz na tisíc způsobů.

DIDAKTIK. Zde dokaž, co umíš! Podej ukázkou tak znamenitého umění té své uhlazené mluvnice!

UČITEL (k žákům): Připravte se a ukažte své pokroky ne z knih, nýbrž z paměti! Ty první, *co je to uhlazená mluvnice?*

PRVNÍ ŽÁK. Je to návod, jak mluvit uhlazeně.

UČITEL. Co znamená, mluvit uhlazeně?

TYŽ. Vyjadřovat své myšlenky jinak, než vyžaduje běžný způsob, ale přesto se vyslovit příjemněji, než by se poslouchalo, kdybychom šli prostou běžnou cestou.

UČITEL. Ty druhý, *co je to, mluvit uhlazeně podle pravidel?*

DRUHÝ ŽÁK. Míti v malíku způsoby obměňování a umět odůvodnit, proč se má něco obměnit tak neb onak.

UČITEL. Ale máš to v malíku?

DRUHÝ ŽÁK. Doufám, že ano.

UČITEL. Zde nestačí *doufat*, zde musíš mít *jistotu*, že víš, co víš! Řekni tedy, kolikerým způsobem se děje uhlazené obměňování řeči?

DRUHÝ ŽÁK. Hlavně trojím: 1. *rozšiřováním*, 2. *zužováním*, 3. *zpestřováním*. A zpestřování se děje sedmerým podrobnějším způsobem: 1. *vysvětlením*; 2. *svéráznými obraty*; 3. *přestavováním*; 4. *přeměňováním*; 5. *přejmenováním*; 6. *přeladěním*; 7. *vázáním*.

UČITEL. Kolik je tedy všech způsobů obměn dohromady?

ŽÁK. Devět.

UČITEL (obrácen k didaktikovi): Pane, potřebovali bychom nějaký příklad, třeba jedinou větičku, abychom na ní ukázali umění obměn na tolik způsobů. Buď tak laskav, navrhnij nějakou!

DIDAKTIK. Zde jest: *Dobrá škola učí všemu příklady.*

UČITEL. Velmi dobře! Ty třetí, kolika způsoby se dá ta věta rozšířit?

TŘETÍ ŽÁK. Třemi, za prvé podle jednotlivých slov, za druhé podle jednotlivých obrátů, za třetí podle větného celku.

UČITEL. Rozšiř větu nám předloženou podle jednotlivých slov!

TŘETÍ ŽÁK. *Tato naše slovní škola, pravá dílna pravé lidskosti, učí, naučí všemu, čeho potřebujeme pro život, i odnaučí, a to ne ztrnulými pravidly, nýbrž příjemnými a neustálými příklady.*

UČITEL. Mohl bys ukázat, z jakých zdrojů plynou tyto prameny rozšiřování?

ŽÁK. Mohu; z *epithet, antithet, synonym, perifrází* atd.

UČITEL. Postačí. Ty čtvrtý, hleď zase zúžit tuto rozšířenou větu; odejmi všechno, cokoli se dá odejmout bez porušení smyslu, ponechej pouze podstatná slova.

ČTVRTÝ ŽÁK. Jestliže všechno odejmu, zůstane nám sama původní věta, tak jak tak dosti *spartsky* vyjádřená. Leda bych snad řekl: *My všechno příkladem!*

UČITEL. Ne zle! Ty další, objasni danou větu, aby se odstranilo, je-li v ní něco nejasného neb dvojsmyslného, a aby smysl se stal veskrz jasný a průhledný.

PÁTÝ ŽÁK. Již je všechno jasné; leč bych snad měl — poněvadž i malíři, zápasníci, vojáci, krejčířky atd. mají své školy — určit blíže: *škola obecně vzdělávací.*

UČITEL. Další, zaměň výrazy všem jazykům běžné za svérázné, vlastní jen latině.

ŠESTÝ ŽÁK. Ryzeji latinsky by se snad řeklo: *Ludus discendi noster cuncta instituit meris paradigmatis.*

UČITEL. Něco na tom je, co jsi řekl! Další, přestav slova v této pětislové větě, nám předložené. Ale nejdřív řekni, kolika násobně se dá přestavit pět slov?

SEDMÝ ŽÁK. Stodvacetkrát.

UČITEL. Jakže? Tolikrát?

ŽÁK. *Tolikrát!* Čtyřicetkrát můžeme začít slovem *škola*, stejně tolikrát slovem *naše*, stejně tolikrát slovem *učí*, stejně tolikrát slovem *všemu*, stejně tolikrát slovem *příklady*.

UČITEL. Vidím, že chápeš tu úžasnou sílu postupného přestavování. Přestav alespoň několikrát!

SEDMÝ ŽÁK. *Škola naše všemu příklady učí. Škola naše příklady učí všemu. Škola naše příklady všemu učí. Všemmu příklady učí naše škola. Všemmu učí příklady škola naše. Příklady všemu učí škola naše.*

UČITEL. Ustaň, celý den by nám nestačil! Ty následující, přeměň slova ve větě mluvnicky, to jest pády, časy a způsoby.

OSMÝ ŽÁK. *Zoláštnost naší školy jest, učit všemu příklady.*
UČITEL. Nedovedeš to jinak?

ŽÁK. Dovedu jinak a jinak, měněním pádů, časů atd.

UČITEL. Vidím, že to umíš. Ty poslední, přejmenuj věci zde položené, to jest zaměň výrazy vlastní v přenesené.

DEVÁTÝ ŽÁK. *Mé cvičiště vytvoří všechny své sochy podle norem Polykleitových.*

UČITEL. *Cviciště místo škola, jaký je to tropus?*

ŽÁK. *Metafora; neboť cvičiště je škola tělocviku.*

UČITEL. *Mé místo naše, co je to?*

ŽÁK. *Synekdocha, číslo jednotné místo množného.*

UČITEL. *Polykleitova norma místo vzor, co to?*

ŽÁK. *Metafora; neboť jsme zde utváření jako živé sochy, aby-chom se z hrubého dřeva měnili v Merkura, krásný obraz Boží.*

UČITEL. Krásně! Ty zase (*obráti se k pronímu*), přelaď danou větu, to jest, dej jí nějaký citový výraz!

PRVNÍ ŽÁK. Učiním tak. Nejdříve otázkou: *Zdaž není krásná škola, kde se všemu vyučuje na příkladech? Za druhé zvoláním: Ó šťastná škola, která všemu vyučuje na příkladech! Za třetí oslovením: Šťastná jsi, školo, která všemu vyučuješ na příkladech! Za čtvrté zosobněním: Mne vizte, sestry ostatní školy, a uče se vyučovat všemu na příkladech!*

UČITEL. Ustaň, je zřejmo, že nejsi neznalý také tohoto umění, vyzdobovat řeč. Dovede už někdo z vás pronést tuto větu řečí vázanou? Zkuste to! Kdo první?

ŠESTÝ ŽÁK. *Šťastná škola, kde všemu se učí jasnými vzory!*

OSMÝ ŽÁK. Já, pane, mám rýmy!

UČITEL. Nuže!

ŽÁK. *Škola, názorně jež učí,
životem jak mlýny zvučí.*

UČITEL (*učenímu sboru*): Takto jsme obměňovali vaši větu podle slov: libo slyšeti obměňování podle vazeb a vět?

(*Didaktik upře oči na krále; nato:*)

KRÁL. Čas již nedovoluje. Vidím, že si počínáte ve škole dosti obratně a čile. Ostatní vaše vědomosti mohou později shlédnout a posoudit dozorce s didaktikem. Ale nade všechno se musíš přičiňovat, aby ti dala za pravdu *skutečnost!* To se stane, jestliže všechny tyto své žáky dovedeš krásně k cíli, jenž je vám vytčen. Teď smíte odejít.

ŠKOLNÍ DOZORCE. Pokorně bych prosil královskou výsost a celý nejváženější sbor učenců, aby laskavě ustanovili, má-li býti napříště na školách zachováván takovýto způsob cvičení mládeže.

KRÁL. Nuže, vyslovte se po řadě, jaké je vaše mínění.

PLATON. Bylo vždy mým přesvědčením, že nejen ušlechtilé povahy, nýbrž veškerá lidská přirozenost se raději dává *vésti* než *donucovati*. Proto uzavírám, že tato metoda, která celá není nic jiného než vlídné vedení mysli, má býti celá podržena a stále rozšiřována i zlepšována.

ERATOSTHENES. Bylo-li právem řečeno *Jen to víme, co máme v paměti*, pak tato metoda zasluhuje chvály také po té stránce, že stálým probouzením smyslů a živým vyjadřováním věcí dobře oživuje představivost a stále baví příjemnou samostatností; předvádí všechno rozumu stejně jasně, jako pevně vštěpuje všechno paměti. Popřejme školám, aby plně užívaly těchto svých pomůcek smyslů, rozumu a paměti!

APOLLONIOS. Kdosi řekl, vzpomínám si, že *činné cviky jsou duši škol*. Měl-li pravdu, tedy naše škola bude dobře oduševnělá, poněvadž celá vře živoucími cviky.

PLINIUS. Nicméně se domnívám, že je třeba jakési opatrnosti, aby hry tohoto druhu nebyly příliš hravé, nýbrž spíše smíšené s vážností. *Právem říkal Apelles, že chybují malíři, kteří necítí, co znamená dosti!* Buďtež tedy tyto hry školám dovoleny s tou umírněností, aby všechny hračky tohoto druhu nebyly ničím jiným než předeherami života!

DIDAKTIK. Zajisté se směřuje k tomu, *aby se mládež neučila pro školu, nýbrž pro život*; to zřejmě ukáží následující hry našeho divadla (*o mravech života a o životě universitním, o hospodářství, o správně občanské a o náboženství*). O to, pravím, jde, aby se jim po vychození školy nemohlo naskytnout celkem nic jako naprostá novinka, nýbrž vše jako z dřívějšíka známé; jen s tím rozdílem, že zde se jedná hravě, v životě však vážně. Nechť tedy pevně stojí heslo, patřící jako nápis nad vchod každé školy:

O své vůli všechno ať plyne, pryč nucení vzdalte!

KRÁL. Vidím, že hlasy vás všech se pojí v dokonalý souhlas; ani já se neoddělím. Budiž tedy vyhlášeno s platností věčného zákona, *že lidé nesmějí býti jinak vychováni k lidskosti než*

lidsky a že každá škola má být opravdu a vším způsobem dílnou lidskosti. A ty, školní dozorce se svými druhy, věnujte tomu svrchovanou péči, aby se všechno řádně konalo tímto způsobem. Vy jste zde čelnými vůdci, vy jste kapitány, vy jste Atlanty této oblohy; jen na vaši bdělosti závisí spása škol. Neboť za vámi jako za těžiškem pohybu půjdou okruhy, učitelé totiž, a za nimi zase žáci jakoby váš živelný svět, v němž vy s pomocí Boží budete vytvářet živoucí zlato a stříbro, živé květy a rajské stromky Bohu milé, a konečně tvory všestranně oduševnělé, plné života, vnímavosti a pohybu, nejvlastnější obraz Boží v člověku. A vy ostatní přátelé, mějte díky, že jste se laskavě dostavili a přispěli tak blahodárnými radami o těchto věcech tak důležitých.

(Vstanou, po nich i král, a vyjdou z jeviště.)

(Hudba.)

DOSLOV.

Nejváženější pánové, ochránci a příznivci! Hráli jsme před vašimi očima školu a ukázali jsme živými příklady, jak se škola stává zároveň hrou. Líbilo se vám divadlo? Doufáme. Ale prosíme také o to, aby se vám líbil zdejší pěkný způsob všeho vyučování a učení. Svolujete-li, aby tato vaše škola nebyla robotárnou, nýbrž hrou, pak zase my, drobný náruček, z radosti, že se tu mimo jiné i hrami těšíme, nebudeme odtud utíkat, nýbrž spíše se budeme v houfích sbíhat a sneseme všechny výchovné zásahy, abyste nás konečně jednou uviděli plně vzdělané a ke všemu počestnému schopné. Dejž to Bůh. A vy buďte sbohem a zatleskejte!

(Konec čtvrté hry.)

DIVADELNÍ PROVEDENÍ BRÁNY JAZYKŮ

Část V,

v níž se předvádí akademie se svými čtyřmi vysokými fakultami, se vzdělávacím cestováním studentů a s vědeckými styky

Mud. 7, verš 24.

*Hybnější nade všecko hybné jest
moudrost, neboť se dotýká a chápe
všeho.*

O S O B Y.

1. Mluvíci proslovu.	19. Astronom se dvěma posluchači astronomie; jsou to:
2. Ptolemaios.	20. Nebesář.
3. Sokrates.	21. Hvězdofil.
4. Platon.	22—24. Geograf se žákem Domácníkem a Přespolníkem.
5. Eratosthenes.	25—33. Historik s osmi posluchači.
6. Apollonios.	34—38. Logik se čtyřmi žáky.
7. Kancléř akademie.	39. Profesor rétoriky s hloučkem posluchačů.
8. Rektor akademie.	40. Ethik.
9. Pedel.	41—45. Profesor lékařství se čtyřmi profesory jako oponenty.
10—11. Dva nováčkové.	46—52. Promotor z filosofické fakulty se šesti bakaláři a třemi magistry (ale ti budou vzati z osob již výše jmenovaných).
12. Očišťovatel.	53. Promotor z lékařské fakulty.
13. Metafysik, vyučující se své stolice hlouček žáků.	54. Novotný.
14. Fysik, rovněž tak.	55. Školený.
15. Matematik s třemi žáky; jsou to:	56. Mluvíci doslovu.
16. Počtář.	
17. Měřič.	
18. Važič.	

PROSLOV.

Posluchač dodává vzletu, a pochvalou vzdává se zdatnost; neboť ostruhou velkou zůstává povždycky sláva!

Takto vás oslovuji nejdříve slovy básníkovými já, jenž z tohoto jeviště dnes první předstupuji v popředí, velevázení diváci všech stavů! Ale chápete slova mého oslovení? Pochopte, prosím! Básník v nich hlásá pravdu, jakým způsobem se dá v ušlechtilé mysli rozvíjet láska k dobru a jak se dá rozmnožit ctnost, dokud je v rozvoji. Je v našem i ve vašem zájmu, abychom to chápali my i vy. Neboť my jsme studenti na této vaší akademii, vy jste již našimi posluchači, diváky a pozorovateli. Jestliže se zúčastníte se zájmem, rozvíjíte svým zájmem vřelost naší horlivosti pro dnešek i pro budoucno. Pochválíte-li nadto naše přičinění, vzroste naše výkonnost. Jestliže konečně udělíte svým potleskem trochu slávy trošce našeho nadání, bude v tom přemocná ostruha k vyššímu odhodlání. Chcete záruku na tento slib? Dáme ji dnes, neboť hodláme předvésti vyšší podívanou, než jakou jste dosud viděli.

Nedávno, když jsme hráli obecnou školu a školu klasickou, projevíli jste spokojenost s naším hraním a veřejně jste je pochválili; tím byla podnícena naše snaha, vzrostla zdatnost a byl nám dán mohutný podnět, takže dnes hodláme předvádět studium vysokoškolské (abyste viděli, že stoupáme, ne klesáme); bezprostředně vám předvedeme všechno, čím se na univerzitách zabývají filosofové, lékaři, právníci a bohoslovci. Věnujte nám tedy bedlivou pozornost, zejména vy, kterým veliká vzdálenost nebo nedostatek peněz vzaly možnost, navštívit a spatřit university přímo. Buďte pozorní, prosím, a vizte universitu doma!

JEDNÁNÍ I, výstup 1.

(Král se svými rádci.)

KRÁL. Nastal den, který jsme ustanovili k přehlídce university; což abychom tam vstoupili a osobně spatřili, co se tam děje?

SOKRATES. Nebyla by to nevidaná podívaná, že by se král a vladař dal vidět na universitě a třeba celý den moudře pásl svůj sluch, zrak a mysl na vybraných rozpravách učenců, na ostrých srážkách disputací, na slavnostních řečích i jiných výkonech. Byla to běžná věc Alfonsovi, králi aragonskému, Karlu Čtvrtému, císaři římskému, i jiným, kteří byli přesvědčeni, že by nedůstojně nosili korunu i žezlo, kdyby nebyly ozdobeny leskem moudrosti.

PLATON. Tak jest zajisté; král by neumenšil svou vznešenost návštěvou tržnic moudrosti, učencům by však přidal na lesku i důstojnosti. Ale což by nemohli i příslušníci university býti stejně jako jiní předvoláni, aby předvedli všechny své způsoby králi, nám a celému dvoru?

ERATOSTHENES. Na tom jsme se dohodli hned na začátku této přehlídky, že všichni odkudkoli budou povoláni sem; myslím, že bychom neměli měnit svůj postup.

APOLLONIOS. Totéž je mé mínění. A už jsme vzkázali příslušníkům university, aby se dostavili právě tohoto dne; ba vím, že už jsou tu. Může se začít hned.

KRÁL. Pro úsporu času nechť se tedy osobně zde před námi objeví univerzitní rektori, profesori, mistři a posluchači! My pak budeme moci odbočit k nim a navštívit je v jejich kolejích, až budu někdy přehlížet své provincie. (*Když Apollonios vstává zavolat je, dodá král:*) Slyš, Apollonie! Ať nepřicházejí všichni najednou! Nejdříve nechť vejde rektor sám, abychom se od něho dověděli hlavní věci. Souhlasíte?

ERATOSTHENES. University mají své kurátory, kde je státní zřízení republikánské; kdežto v královstvích mají své kancléře. Neměl bych zavolat raději někoho z nich nežli rektora? Neboť rektor jest jen jedním z profesorů a jeho přechodný úřad se každoročně střídá.

KRÁL. Budiž tedy zavolán kancléř naší akademie.

JEDNÁNÍ I, výstup 2.

(*Kancléř university vstupuje, ukláněje se králi.*)

KRÁL. Tebe, našeho služebníka a strážce nad zachováním dobrého řádu v akademii, dali jsme povolati, abys nám vyložil po pořádku celé akademické zřízení, nežli předvoláme ostatní; aby se nám tak lépe ujasnilo, koho a o čem máme vyslyšet. Začni od Adama: vylož, *co je to akademie, jaký je její původ, které jsou její podstatné znaky a co všechno jiného sem patří.*

KANCLÉŘ. Nejjasnější králi, jméno *akademie* má původ od athénské občana *Akadema*, velikého příznivce vzdělávacích snah. On daroval veřejnosti svůj soukromý majetek v athénském předměstí, rozsáhlý dům se zahradami, aby se tam věnovali pěstění moudrosti muži i mládež, scházející se v hojném počtu poslouchat Platona. Tedy na čestnou paměť tak velikého podporovatele studií bylo pojmenováno po něm nejdříve zmíněné místo; odtud jsou všechny nejvyšší školy poctívány jménem *akademie*.

SOKRATES. Kéž by se po celém světě vyskytovali takoví *Akademové!* Ale lidé většinou všade raději rozhazují své statky na hlouposti nebo zakopávají své poklady do země a tím je nechávají bez užitku. Jaká to šílenost, že lidé nedovedou sloužit ani Bohu, ani bližnímu, ani čestné paměti svého vlastního jména! Ale ty, příteli, pokračuj!

KANCLÉŘ. Promluvil jsem o původu jména. Pokud jde o věc, *akademie je nyní tolik co nejvyšší a universální škola, kde se z veřejných peněz pod státním zabezpečením a za veřejných privilegií vyučuje všemu, co spadá do oboru lidského poznání.* A všechno, co se takto hlásí o lidské poznání, dělí se ve čtyři nejvyšší obory čili *fakulty*. První z nich se nazývá *filosofická*, učící zkoumat příčiny všech věcí, co, odkud, proč a jak jest každá věc po celém světě. Druhá fakulta je *lékařská*; lékařství pěstují university proto, aby nechybělo lidí, kteří dovedou ochraňovat lidské pokolení před tělesnými nemocemi anebo zahánět nemoci, když už se vplíží. Třetí fakulta je *právníká*; právu se věnuje na universitách péče proto, abychom měli lidi, kteří dovedou zachovávat lidskou společnost před nákazou nepsárů. Čtvrtá a poslední je *theologická*; bohosloví se pěstuje proto, aby nechybělo lidí, kteří se mají starat o bezpečnost duší v záležitostech věčné spásy.

PLATON. Kolik učitelů se vydržuje pro jednotlivé fakulty?

KANCLÉŘ. Kdysi, dokud byly akademie vzácnější, dávalo se každé fakultě po desíti profesorech, mezi nimiž byl jeden volen za předsedu pode jménem *děkan*. Ale když přibývalo akademií, ubylo profesorů, takže někde živí jen dva nebo tři profesory téže fakulty, z nichž jeden podržuje nicméně jméno *děkan*. Všichni dohromady si pak volí po pořadu *rektora akademie*, jeden rok z jedné fakulty, druhý rok z druhé, třetí rok z třetí, čtvrtý ze čtvrté, aby měli předsedu a ředitele, když se schází celý akademický senát.

ERATOSTHENES. To je dobře v zájmu pořádku. Neboť

v každém množství je zmatek, nikoli pořádek, jestliže se množství neuvede v jednotu. Ale k čemu tak veliký počet profesorů?

KANCLÉŘ. Žádný člověk není sám způsobilý ke všemu. Tedy ani na akademii nemůže jeden učit všechny a všemu; nezbytně musí různé věci dělat různí lidé. Vyučuje se tedy na všech fakultách v příslušných posluchárnách každodenně, ba dokonce (na hojně navštěvovaných akademiích) každou hodinu, aby nikomu nemohla chybět příležitost studovat, cokoli libo.

APOLLONIOS. Jaký způsob vyučování zachovávají vaše akademie?

KANCLÉŘ. Profesor stojí za katedrou a přednáší volně o své látce, kdežto studenti poslouchají až do konce hodiny.

PLATON. A po ten celý čas studenti mlčí? Nic se netáží, nic nejsou tázáni?

KANCLÉŘ. Nic. Jen si narychlo cokoli zapisují, kteří chtějí, aby pak o tom pojednali mezi sebou nebo s profesorem.

SOKRATES. Nebyl by výhodnější postup svobodnější, to jest na způsob společného hledání se vzájemnými dotazy a odpověďmi?

KANCLÉŘ. To se vyhrazuje pro soukromá kolegia.

ERATOSTHENES. Co jsou ta soukromá kolegia?

KANCLÉŘ. Deset nebo dvacet anebo konečně libovolný počet studentů si vybere někoho z profesorů, aby pokračovali v té neb oné části vědy pod jeho soukromým přičiněním a za důvěrného styku s ním. Odtud jsou kolegia fyzická, metafyzická, matematická, medicínská, juristická, theologická, řečnická, kazatelská nebo disputační atd.

APOLLONIOS. A vyučuje se tam zdarma?

KANCLÉŘ. Nikoli; za mimořádnou práci se vyžaduje mimořádná odměna.

SOKRATES. Kdo jí má platit?

KANCLÉŘ. Studenti!

SOKRATES. Tím se nevychází dostatečně vstříc nesnázi chudších! Ale co se děje veřejně?

KANCLÉŘ. Konají se přednášky podle vlastního uznání, pořádají se řečnické výstupy, konají se disputace pro dosažení gradu a provádějí se akademické promoce.

PLATON. Jaké promoce?

KANCLÉŘ. Ti, kteří jsou už zasvěceni do filosofie, prohlašují se za bakaláře; ti pak, kteří prostudovali filosofii do té míry, že jí mohou sami vyučovat, jsou prohlašováni za mistry svobodných umění; podobně na třech vyšších fakultách za doktory.

KRÁL. Chceme, aby nám to všechno bylo předvedeno přede všemi; nejdříve veřejná čtení, pak soukromá kolegia, nato disputace pro akademický grad a konečně zmíněné promoční úkony.

ERATOSTHENES. Nesmíme zapomenout na akademickou kázeň, jak se ta udržuje.

APOLLONIOS. Především však nechť nám ukáží, jakými obřady přijímají žáky nově přicházející z nižších škol; neboť doslýchám, že mají zvláštní obřady.

KRÁL. Správně. Hleď, kancléři, abys nám tuto poslední věc předvedl první.

KANCLÉŘ. Učiním tak.

(Vyjde a hned se vrátí, přiváděje s sebou rektora s pedelem a s dvěma nováčky.)

JEDNÁNÍ I, výstup 3.

(Rektor, pedel, dva nováčci.)

Rektor se jde posadit k stolci, postavenému uprostřed jeviště. Pedel položí před něho univerzitní matriku, kalamář a pero; k němu rektor:

Nuže, dostavili se nějakí nováčkové?

PEDEL. Jsou zde!

REKTOR. Předpusťte je tedy!

(Nováčkové uvedení pedelem vejdou, pokloní se, a jeden z nich začne, nasadiv si jaksi sebevědomý výraz.)

Magnifice, pane rektore, široko daleko po všech národech roznesla se sláva této vaší akademie (že veškerá studia zde u vás vzkvétají nad jiné university); to přimělo naše rodiče a příznivce, že nás vyslali sem k vám jako na nejkrásnější tržiště moudrosti. Prosíme tedy o přijetí do vašeho seznamu.

REKTOR. Rád vidím, že jste zdrávi došli, nadějní jinoši. Odkud k nám? Která země je vaše vlast?

TYŽ NOVÁČEK. Zdaleka přicházíme, přes dvě stě mil odtud!

REKTOR. Znamenitě!

Čilý obchodník plaví se směle až k nejzazším Indům po moři, po skalách, ohněm, jen aby chudobě ušel.

Jestliže se obchodníci tolik odvažují z naděje na pomíjející statky, což teprve vy, kteří hledáte lepší poklady, poklady

moudrosti! Najdete, věřte, zdroje, z nichž utišíte žízeň své vřelé touhy. Máte doporučující list na někoho z profesorů nebo úřední vysvědčení?

NOVÁČEK. Máme, hle!

(Předloží je, rektor je mlčky přečte a při oraceni řekne:)

Chovejte se tak, jak se od vás nadáli a nám připovídají vaši doporučovatelé. Slibujete?

NOVÁČKOVÉ. Slibujeme.

REKTOR. Slyšte zákony naší akademie, na něž budete přísahat! *(Pak předčítá jasným hlasem z knihy:)* Kterýkoli občan naší akademie jest povinen: 1. býti zbožný; 2. ve všem se počestně chovat; 3. nikoho špatným příkladem nepohoršovat; 4. horlivě se věnovat studiu soukromě i veřejně; 5. rektorovi a profesorům zachovávat poslušnost; 6. se všemi ostatními žíti ve svornosti; 7. podrobovat se dohledu a zkouškám se strany představených; 8. poruší-li v něčem řád, podstupovat soud a kázeň; 9. bez vědomí rektorova a bez vysvědčení neodcházet odtud atd. Zdvihněte dva prsty pravé ruky! *(Zdvoihnou, a rektor:)* Řekněte: *Toto všechno budeme zachovávat bez porušení!*

OBA: Toto všechno budeme zachovávat bez porušení.

REKTOR. Tak nám dopomáhej Bůh!

OBA. Tak nám dopomáhej Bůh.

REKTOR *(podává jim pravici)*: Přijímám vás do naší obce a zapisuji vaše jména do seznamu občanů, hle! *(Zapiše je do matricy.)*

OBA *(vezmou zlatý peníz a podávají mu jej se slovy)*: Magnificence, za toto dobrodiní nám prokázané vzdáváme Vaši Magnificenci díky s prosbou, abyste neráčil pohrdnouti tímto nepatrným dárkem!

REKTOR *(přijímaje rukou zdráhabou)*: Budete-li v nějaké věci potřebovat rady, hleďte ji u mne!

JEDNÁNÍ I, výstup 4.

(Deposice čili očista.)

(Když chtějí vyjít, volá na ně pedel:)

Hej, vy nezapové, což si myslíte, že jste už občany akademie?

NOVÁČEK *(mluví stále týž)*: Tak alespoň jsme byli prohlášení Jeho Magnificencí!

PEDEL. Ha, ha, podaření mudrci! Jen zkuste se přidružit k zástupu studentů; jak vás proženou, vypískají, výsměchem potýrají a jak vymetou vaše tobolky, jestliže se tu neocistíte ze své neotesanosti před panem rektorem a ještě některým z pánů profesorů.

NOVÁČEK. Vaše Magnificence, pane rektore, co má tento muž za lubem?

REKTOR. Mladí mužové, je zřejmo, že jste dosud neznalí akademického mravu; poučím vás tedy o té věci. Musíte podstoupit školskou očistu podle řádu, jímž jsou uváděni ti, kdož po prvé přicházejí do shromáždění universitánů. Jak je zřejmo z Řehoře Naziánského *(z pohřební řeči nad Basilem Velikým)*, vzala ta věc počátek v Athénách *(kteréžto město samo platilo kdysi takořka za vysokou školu celého světa)*. Řehoř totiž připomíná, že onoho věku *(asi před 1500 lety)* měli starší studenti proti nováčkům právo, potýrat je všemožnými zpupnými žerty za tím cílem, aby byla u těch nováčků potlačena pýcha i vysokomyslnost a aby se stali hned od začátku přístupnější ke každé poddanosti. Teprve za nějaký čas je vedli po veřejných ulicích *(stále ještě za různého škádlení)* do veřejných lázní, tam je vykoupali a jakoby už očištěné od barbarství vedli je ve slavné průvodu zpět ke škole, kde byli vítáni od učitelů vycházejících vstříc a byli uváděni do přednášek. To bylo tenkrát. U nás se tento způsob škádlení provádí s vyloučením veřejnosti od jednoho nebo dvou studentů, kteří si tropí z nováčka žerty; toho se zúčastní rovněž jen jeden nebo dva profesori a poučují nového hosta novými připomínkami. Jestliže se kdo vzpírá podrobit se tomu v domácím kruhu, proti takovému uplatňuje akademické souručenství své domnělé právo a týrá jej neuvěřitelným způsobem. Proto, přátelé, slyšte mou radu, zvolte raději toto nevěřejné a krátké potýráněčko v ústraní, než byste vyvolali proti sobě týrání veřejné a dlouhé.

NOVÁČEK. Nejde-li to jinak, podvolujem se. Ale kdo to provede a jak?

PEDEL. Jen se nestarejte, já vám prokáži tuto přátelskou službu. Ale počkejte, přivedu pro sebe společníka, pro vás pak více svědků vaší očisty.

(Vyjde a hned se vrátí se společníkem, nesa nástroje očisty [klobouk s volskými rohy, druhý s ostřima ušima, lineál, sekeru, pílů, širočinu atd.]; před ním kráčí profesor a posadí se k rektorovi; dále dva studenti na výpomoc. OČIŠŤOVATEL shodí nářadí na zem a prochází se, krčce nosem a zacpává si jej:)

Fuj, jaký to tak ohavný smrad! Je cítit smrdutou nevzdělanost! Fuj! Vy, beáni, od vás vychází tento puch! (Počne je štulcovat:) Ty, němé hovado (tím míří na toho druhého nováčka, který dosud hrál němou osobu), copak chceš na universitě, když neumíš mluvit? Stál jsi před panem rektorem jako nemá tvář, jako osel v lidské kůži. Začni hýkat. Rekni, co je beán?

TEN. Nevím.

OČIŠŤOVATEL. Ejhle, ejhle, oslí hýkání! Neboť co znamená neví, než oslí odpověď? Ty druhý, co je beán?

DRUHÝ. Nevím.

OČIŠŤOVATEL. Také ty jsi opačně zakletý? Pouč se! Ejhle! Beán je osel, neznalý života studentského. Odříkej to po mně!

TEN. Beán je osel, neznalý života studentského.

OČIŠŤOVATEL. Ty jsi jeden z nich, rozený hlupče, ač bys rád dělal páva, jak se pyšní rozevřeným ohonem. Jak naduté jsi oslovil pana rektora! Jak ses honosil, ty plácale! Z tebe bude, to už vidím, nějaký splašený vůl, jestliže se ti neotlukou rohy! Hle, nasadím ti tvůj obraz, odznak rohatého hovada! (Nasadí mu klobouk, ten s rohy, a řekne:) Sem se zrcadlem, aby ses viděl ve své vlastní podobě! (A k druhému:) A ty, osle, navlékni si tyto oslí uši, aby bylo vidět zvenku, co je uvnitř! (Nasadí mu druhý klobouk. Pak popadne hůl a srazí oběma klobouk dodávaje:) Opusťte, vy hovada, hovadské mravy a vemte na sebe mravy lidské! (Potom se k nim zase obrátí a odříkává tyto veršiky:)

*Z kamene má se tu udělat člověk, a z beánské tváře,
z bludného žáka a selského klacka má vzniknouti Pallas!*

(Následujícími slovy se obrací zejména na jednoho z nich:)

*Ty jsi pacient, já však jsem lékař, a cokoli ráčím
předepsat já, to vypiješ ty, a to s úsměvem v tváři!
Tvá je povinnost nastavit hřbet, ať kdokoli kopne,
musíš poslouchat mnoho a mluvit málo, a také
k políčkům nastavit odulou tvář a děkovat pěkně.*

(Pak k svému pomahači:)

Pojď, položme ty klacky na zem (udělají tak), narovnejme je podle tohoto lineálu, přířízneme je touto pilou, přisekejme touto sekerou, otesejme touto širočinou, dokud nenabudou rysů lidské podoby a dokud se nestanou z klacků živými a pěknými tvory.

(Při řezání pilou odříkává:)

*Uhladíme drsné dřevo,
přitešeme selské břicho,
co je křivé, narovnáme,
přivysoké přitlačíme,
Vzpurný oslík trpí hladem,
za pokrm mu dáme seno.
Kde se najde otvor suku,
zatlučem tam hrubý klínek.
Aby tato šelma zkrotla,
musím přidat k sloům rány.*

(Zatím co toto dělají, vmísí se v to král.)

KRÁL. Rektore, nařídí konec! (Ten mlčky pokyne.) K čemu jsou tyto nejasnosti? V dílně moudrosti k čemu tak hloupé obřady?

REKTOR (vstává): Nejjasnější králi, uznáváme, že je to zbytečnost; ale university si ji nedají vzít, zuby nehty se drží zakořeněného zvyku. A nám bylo uloženo, předvádět všechno, co se děje na vysokých školách. Ostatně mají tyto nevázanosti, konané jen za větrem, přece jakési zdravé jádro.

KRÁL. Jaké to?

REKTOR. Těm, kteří se podrobili očistě, podává zúčastněný profesor obrazně znovu sůl moudrosti a víno radosti spolu s napomenutím, aby pamatovali, že už svrhli se sebe nevzdělanost, nevázanost a všechno, co by mohlo hyzdit pravou lidskost.

KRÁL. Ať je tomu jakkoli, propusťte již tyto své nově zapsané posluchače. Šetřte jich i nás, abychom k vážným věcem přikročili vážně, bez hříček.

REKTOR. Poslechneme.

(Vyjde a s ním všichni ostatní.)

JEDNÁNÍ II, výstup 1.

(Vstoupí METAFYSIK, provázen hloučkem studentů; vystoupí na řečnické místo a vyučuje takto:)

Vážení posluchači, hledající poznání filosofie! Právem bylo řečeno: Úvaha o věcech je důležitější, úvaha o slovech přednější. Maje vám tedy přednášeti první filosofii, začnu od jména filosofie. Sofia znamená u Řeků moudrost, filosofia lásku k moudrosti. Jméno filosof je tedy jméno skromné; první si je přiložil Pythagoras, podle jehož názoru přísluší jedinému Bohu, aby byl

nazýván *sofos*, to jest *moudrý*; kdežto člověku stačí ke chvále, je-li zván *filosofem*, to jest *milovníkem moudrosti*. Tolik o názvu. Pokud jde o věc, tedy *hledání moudrosti obecně vzato zahrnuje sice veškeré poznání věcí božských i lidských; ale pokud se filosofie rozlišuje proti medicíně, právníctví a theologii, je filosofie snaha po vyzkoumání příčin věcí, co se děje, odkud, proč a jak se to děje v celém veškerenstou věci*. Z toho vidíte, jak rozlehlé je pole filosofie, a chápete snadno, které jsou nezbytné předpoklady k spolehlivému filosofování. Že se totiž předpokládá trojí podmínka: 1. *bystré smysly*; 2. *bystrý rozum*; 3. *skutková znalost mnohých věcí*. Neboť napřed musíš vědět, že něco existuje, než můžeš zkoumat příčiny toho. Pokud se týká *třídění filosofie*, musíme je založit podle objektů, jejichž zkoumáním se filosofie hlavně zabývá. Jsou to: 1. *Věčné podstaty věcí čili ideje*, skrze něž je možné nebo nemožné, aby toto neb ono existovalo nebo neexistovalo, nebo existovalo v tomto či onom způsobu. Takovéto universální a abstraktní myšlení o věcech se nazývá *metafysika*. 2. *Jestliže se však bádáním zkoumají tělesa přírodní a formy srostlé s věcmi, pak takové bádání je fysika*. 3. *Zkoumají-li se vztahy kolikostní, je to matematika*. 4. *Jestliže mravy lidí, je to ethika*. 5. *Jestliže postup rozumové činnosti, tedy logika*. 6. *Jestliže se konečně zkoumají vztahy řeči, je to filologie*, pod níž spadají obory jazykové, *gramatika, rétorika, oratorika, poetika a kritika*. Každá z nich má své profesory.

Mně byla svěřena profesura metafysiky; začnu ji tedy dnes přednášet, alespoň v hlavních věcech, abych ve vás vzbudil touhu po ní. *Metafysika* se jinak nazývá *první moudrost*, poněvadž zkoumá základní příčiny věcí a základní principy; kdokoli je správně pozná, má otevřeny před sebou prameny věd a může všechno podřaděné poznat snáze a zdůvodněněji o tom všem usuzovat. Neboť uvažuje o věcech *a priori*, ne jak už jsou, nýbrž jak byly ve stavu možnosti, nežli existovaly; zkoumá, co je to, *býti* nebo *nebýti*, *stávat se* nebo *nestávat se*, *rozvíjeti se* neb *ztráceti se*, *trvat* nebo *hynouti* a podobně dále. Chcete však vidět celou metafysiku v nástinu? Podám jej velmi stručně; tedy pozor!

1. *Všechno — něco — nic* jsou nejširší termíny věcí a myšlení. (Neboť který širší pojem můžeš najít než všechno? Který užší nežli nic? A cokoli bude mezi těmito krajnostmi, bude něco.)

2. *Všechno* je tam, kde nic nechybí; *něco* je tam, kde něco chybí; *nic* tam, kde chybí všechno.

3. *Něco* je tolik jako *jsoucnost*; *nic* tolik jako *nejsoucnost*; a *všechno* je úplný souhrn *jsoucností*.

4. *Jsoucnost* je buď *první*, jako Adam; nebo *odvozená*, jako jeho synové, ostatní lidé; nebo *odhozená* a zvrhlá, na příklad nějaká lidská zřůda.

5. *První jsoucnost* je vždy jen jediná v kterémkoli druhu; odvozených je mnoho; zvrhlých ojedinelé případy.

6. *Soubor jsoucností* se bere v úvahu buď po jedné nebo po dvou neb v celém souhrnu.

7. *Jsoucnost*, vezme-li se v úvahu jako *jednotka*, je buď *substance*, na příklad slunce, nebo *akcidence*, na příklad zář na slunci, nebo *defekt*, na příklad zatmění slunce.

8. *Akcidenci* každé jsoucnosti, základních a neoddělitelných, je devět: 1. *trvání čili čas*; 2. *prostorovost čili místo*; 3. *kvantita* (čili trojí rozměrnost věcí, počet, velikost, váha); 4. *kvalita*, to jest schopnost k nějakému konání; 5. *činnost*; 6. *trpnost*; 7. *náležitý pořádek* v tom všem; 8. *následkem pořádku užitečnost* k něčemu; 9. *konečně následkem užitečnosti také libost čili příjemnost*.

9. *Defektů* jsou tři druhy: 1. *když věc dosud nemá, co má míti*, na příklad nemá-li zelený fík sladkost; říká se tomu *nezralost*; 2. *když věc ztratila, co měla*, na příklad ztuchlý fík sladkost; říká se tomu *zbavení*; 3. *když se něco zdá býti, ale není to takové*, na příklad planý fík; říká se tomu *zdání bez skutečnosti*.

10. *Čas* nám již nedovoluje, probírat věci spojené podvojně nebo hromadně, to jest uvažovat, jakým způsobem se může jsoucnost se jsoucností spojit neb od ní odpojit, nebo jak se může více jsoucností navzájem shromadit až po samé veškerenstvo věcí, mimo něž neexistuje nic. Jen to prozatím řeknu: *Pravá metafysika* je věda o idejích; *ideje* pak jsou toliko co *pečet Boží moudrosti*, vtištěná každému dílu přírody a mající býti vtištěna každému dílu lidskému. Každému, pravím, kterékoli může u nás lidí rozumně vzniknouti myšlením, řečí nebo skutkem. Domluvil jsem.

(Vyjde se všemi svými žáky.)

JEDNÁNÍ II, výstup 2.

(Fysik s podobným hloučkem posluchačů vejde, vystoupí za katedru a mluví takto:)

1. *Moudrému člověku náleží vědět všechno, pokud možno, praví Aristoteles.*

2. *Ale co je to, to všechno?* Cokoli kde existuje a co lze vyslovit nebo si představit; soubor všeho toho se nazývá *universum*, řecky *τὸ πᾶν*, to jest *všecko*.

3. *Universum je trojí: Bůh, svět, člověk.*

4. *Bůh* jest *universum*, poněvadž všechno sám sebou tvoří, má ve svém nitru ideje všech věcí, poněvadž sám sebou všechno udržuje a na sebe sama všechno uvádí zpět.

5. *Svět* je *universum*, poněvadž ve svém klínu zahrnuje všechno, cokoli Bůh stvořil.

6. *Člověk* je *universum*, poněvadž je světlem v malém a živým obrazem Božím.

7. Tedy *v Bohu* je všechno jako *v pravzoru*, ve světě všechno jako *ve vzoru*, v člověku jako *v otisku*.

(Věc se dá znázornit podobnostmi. Jméno a důstojenství královské tkví v první řadě na samé osobě králově; v druhé řadě na zlatém neb stříbrném pečeti, do něhož byly vryty; v třetí řadě na voskové pečeti, přivěšené na úřední listinu. Neboť všechno je totéž v prvním, druhém i třetím případě, ale ne tímto způsobem.)

8. Tedy, jestliže někdo z lidí bude znát Boha, svět i sebe, bude znát všechno, poněvadž mimo toto trojí *universum* neexistuje nic.

9. Ale já jako fyzik ponechám úvahy o Bohu theologovi, úvahy o člověku etikovi, a beru sobě k úvaze, vám pak k výkladu *tento svět*, vydaný se všech stran našim smyslům a daný nám za bydlíště a školu.

10. Tedy *co je tento svět?* Soubor viditelných Božích skutků, obsahující v sobě všechny druhy věcí ve všech jejich krajních rozdílech. (Neboť obsahuje všechno, cokoli si můžeme myslit, duchové i hmotné, živé i neživé, rozumné i bezrozumé, hybné i nehybné, světlé i tmavé, nejvyšší i nejnižší, první i poslední atd.)

11. Celý tento svět je hmotný, a proto vnímatelný.

12. Rovněž je celý proniknut jakousi skrytou silou, která rozmanitě pořádá a oživuje hmotu; této síle dáváme jméno *přirozenost*.

13. Budeme tedy uvažovat o světě (již pod vedením metafyziky) nejdříve podle podstatných složek čili *substancí*, za druhé podle *akcidencí*, a konečně podle *defektů*, před nimiž nemůže být zajištěna žádná věc stvořená (jakožto konečná).

14. *Substanciální* složky světa se velmi vhodně dělí na 1. *obsahující*, 2. *obsažené*, 3. *hnací*.

15. *Obsahující* složky světa jsou známá čtyři největší, ale nejjednodušší světová tělesa, z nichž a v nichž se ostatní stvoření

tvoří, *ether*, *vzduch*, *voda* a *země*, podle běžného názvu *čtyři živly* (jako by všechno ostatní živily).

16. *Obsažené* složky světa jsou menší tělesa, uzavřená v oblasti oněch větších těles, jako jsou v etheru *hvězdy*, ve vzduchu *mraky*, ve vodě *ryby*, na zemi *kameny*, *kovy*, *rostliny*, *pozemští živočichové*.

17. *Hnací* složky světa jsou ty, které dávají ostatním popud a pohyb, jako je vně *oheň*, uvnitř pak *duch životní*, obsažený v každém těle.

18. O těch věcech musí dobrý fyzik pojednávat tak, aby mistrovství Boží moudrosti vyšlo samočinně najevo (pokud je to možno při hrubosti našich smyslů), abychom tak i my snáze chápali cesty svého konání a tak abychom rozumněji konali, cokoli konáme.

19. Až probereme po pořádku substance světa, budeme probírat jeho *akcidence*, *trvání*, *prostor*, *kvantity*, *kvality* atd. Ostatně mi tu trochu pomohou *profesoři přírodovědní*, *matematik*, *geometr*, *astronom*, *geograf* atd.

20. Podobně při zkoumání a napravování defektů pomohou mi *lékaři*, *chirurgové* a jiní.

21. Dnes mějte dosti na tom, že jste poznali úkoly a cíl fyziky, který záleží v tom, zkoumat věci *a posteriori* (na základě zkušenosti), tak jak existují ve skutečném světě, abychom znali, jakou silou všechno vzniká, pracuje a mění se.

22. Posledním slovem této znalosti je *magie*, to jest dovednost, vyvolávat zjevy obecně úžasné, a to tajným působením činného na trpné.

23. Ale aby nikoho nesvedlo slovo magie, tedy jen pouhým znetvořením magie jsou ty čarodějné kousky lžímágů, které se dějí zaříkáváním všeho druhu; jsou to čistě ďábelské šalby a mají se ponechat čarodějnicím.

24. Ale dosti pro dnešek, kdy jsem vám chtěl dát jen ochutnat fyziky.

JEDNÁNÍ II, výstup 3.

(*Matematik se třemi žáky, Počtářem, Měřičem a Vážičem.*)

MATEMATIK. Tak tedy jste pojali lásku k matematice?

POČTÁŘ. Ano, pane, rádi bychom se poučili a slibujeme vděčnost.

MATEMATIK. Nebudete litovat, jen budete-li pilní! Neboť

matematika velmi bystří rozum a otvírá cestu veškeré filosofii. Z toho důvodu chtěli ve starověku, aby se studium začínalo matematikou, a dali jí proto jméno *mathésis*, to jest učení, a *mathémata*, to jest nauky. Také Platon dal nad vchod do Akademie nápis *udeis ageometrétos eisitó*, to jest, nikdo nevstupuj neznalý měřictví.

MĚŘIČ. Jaký je toho důvod?

MATEMATIK. Jaký je toho důvod? Což neznáš výrok: *Podle váhy, míry a počtu stvořil všechno Bůh?* Kdo rozumí číslům, měřám a váhám věcí, ten má klíče k dílům Božím a k mnohým tajemstvím.

VAŽIČ. Pospěš tedy nás učit těm matematickým naukám, a řekni nejdřív, kolik jich jest?

MATEMATIK. Už jsem řekl: Matematika vyšetřuje soustavu čísel v *aritmetice*, soustavu měr v *geometrii* a soustavu váh ve *statice*. Tomu všemu vás naučím *nejen theoreticky*, abyste rozuměli číslům, měřám a váhám, ale *také prakticky*, abyste dovedli počítat, měřit a vážit.

POČTÁŘ. Tím lépe. Začni aritmetikou.

MATEMATIK. V aritmetice se naučíte těmto šesti úkonům: 1. *číslení*, 2. *sečítání*, 3. *odčítání*, 4. *násobení*, 5. *dělení*, 6. *úměrám*.

POČTÁŘ. Co je číslení?

MATEMATIK. Řádné členění, vyslovování a psaní čísel.

POČTÁŘ. Co je členění?

MATEMATIK. Rozčleňování počtu ve větší a menší částice. Venkované mají tyto částice hodně jednoduché; počítají na páry čili dvojice (*ukáže dva prsty*), na desítky (*ukáže deset prstů*), na tucty (*dá si ke svým prstům přiložit dva žákovy*) a na mandele (*žák přiloží svou celou ruku*); čtyři mandele dávají kopu. Ale aritmetikové počítají důmyslněji na jednotky, desítky, stovky, tisícovky, myriady (10.000), nejnověji také na tuny (100.000) a miliony. Neboť jednotka desetkrát opakovaná dává desítku; desetkrát desítka dá stovku; desetkrát stovka tisícovku; desetkrát tisícovka myriady; desíti myriadám říkají nyní tuna, desíti tunám (což je tisíckrát tisíc) říkají milion.

POČTÁŘ. To je známé. Nauč nás již vyjadřovat čísla značkami.

MATEMATIK. Číselné značky u Řeků byly tytéž jako písmena jejich abecedy, α , β , γ , δ , ϵ atd. Římané užívali sedmi písmen *I, V, X, L, C, D, M* k označení jednotky, pětky, desítky, padesátky, stovky, pěti set, tisíce. Pak byly vynalezeny kalkuly

(počítací kaménky), které se umísťovaly po početní síti (abaku) takto:

Tisíc	M	_____●
Pět set	D	_____●
Sto	C	_____●
Padesát	L	_____●
Deset	X	_____
Pět	V	_____●
Jedna	I	_____●

Konečně Arabové vynalezli důmyslně deset cifer takovýchto:

0	} což znamená	nic
1		jedna
2		dvě
3		tři
4		čtyři
5		pět
6		šest
7		sedm
8		osm
9		devět

Rozličným umístěním těchto cifer lze vyjádřit i jakékoli nejvyšší množství (na příklad *písek v moři*).

POČTÁŘ. Jak to, prosím?

MATEMATIK. Kolik je cifer, tolik je desetinných míst, a to takto, jdeme-li zprava doleva:

	miliony	statisíce	desetitísíce	tisíce	sta	desítky	jednotky
I.	0	0	0	0	0	0	0
II.	1	1	1	1	1	1	1
III.	5	6	4	8	0	1	6

Přečti tyto číslice na první, pak na druhé a konečně na třetí řádce.

POČTÁŘ. Neumím.

MATEMATIK. Neumíš? Ale vždyť máš hodnotu každého místa nahoře nadepsánu; čti!

POČTÁŘ. Nedovedu, nepoučíš-li mě.

MATEMATIK. Tedy tě poučím. První řádka neznamená žádné číslo, poněvadž má samé nuly; neboť nula je značka bez platnosti. Druhý řádek čti takto: milion a sto tisíc a deset tisíc a tisíc a sto a jedenáct (to jest deset a jedna). Třetí řádek takto: pět milionů šestkrát sto tisíc a čtyřicet osm tisíc (*žádné sto*) a šestnáct. Už to umíš?

POČTÁŘ. Doufám. (*Zkusí to a dovede.*)

MATEMATIK. Napiš mi náš rok od Kristova narození.

POČTÁŘ. To umím od oka: 1556.

MATEMATIK. Umíš od oka? Ale už se uč psát kterékoli číslo uvědoměle! Na příklad, jak to uděláš, kdybys chtěl číslicemi vyjádřit vojsko obsahující *sto tisíc vojáků a nadto ještě devět tisíc šest set sedmdesát pět*?

(*Zkusí to a zmýlí se, až je upozorněn na omyl a treť 109675.*)

POČTÁŘ. Co jsi to řekl o písku mořském, že se dá spočítat?

MATEMATIK. Archimedes o tom napsal knihu, kde ukazuje, že písek není nespočetný, to znamená, že si nelze představit žádnou věc tak početnou, aby na její vystižení nestačila čísla. A Clavius dokázal, i kdybychom si písek představovali tak drobný, aby jedno makové zrnko obsáhlo tisíc pískových, že přece, přidáme-li k jedničce padesát nul, bude to už větší číslo, než jakého by bylo třeba k naplnění nebe a země. Ten důkaz je naprosto pravdivý; ale nechci ztrácet času.

POČTÁŘ. Úžasná věc! Pospěšme si k sčítání!

MATEMATIK. Ještě jednu věc se naučte, jak se píše a čtou zlomky; to vyložím stručně. Vidíš-li $1\frac{1}{2}$, čti jedna a půl, půl druhé; jestliže $\frac{1}{3}$, jedna třetina; jestliže $\frac{1}{4}$, jedna čtvrtina; jestliže $\frac{3}{4}$, tři čtvrtiny atd.

POČTÁŘ. Rozumíme. Co je sčítání?

MATEMATIK. Sloučení dvou neb více čísel v jednu sumu. Na příklad, máš-li na jednom statku 536 ovcí, na druhém 365, kolik tedy máš?

536

365

činí 901

Cvičte se v tom soukromě, není to nic těžkého; stejně ne *odčítání*, kde odnímáme menší číslo od většího, aby se ukázal zby-

tek. Na příklad, jestliže se z 536 ovcí prodá 124, kolik zbude? Napiš pod sebou:

536

124

činí 412 Hle, tolik zbude.

POČTÁŘ. To chápeme. Co je násobení?

Matematik. Položení jednoho čísla tolikrát, kolik platí druhé, a uvedení v součet. Na příklad, řekneš-li: Pět dědiců si rozdělilo mezi sebou otcovské jmění rovnou měrou a jeden každý dostal tisíc dvě stě šedesát tři zlaté — jak velká byla tedy celá suma? Hle, vypočtu:

1263

5

činí 6315

POČTÁŘ. A co je dělení?

MATEMATIK. Podobný úkon, jenže opačný. Na příklad, řekneš-li: Kdosi zůstavil dědictví 6315 zlatých k rovnoměrnému rozdělení mezi pět synů; kolik tedy dostane jeden? Musí se postupovat takto:

131

6315

5555

1263

Hle, toto vyjde. Vidíte?

POČTÁŘ. Vidíme; cvikem si to osvojíme pevněji. Co ještě zbývá v aritmetice?

MATEMATIK. Pravidlo o úměře, tak zvané *zlaté*; podle něho, jsou-li tři čísla dána, najde se čtvrté, neznámé. Na příklad kdyby někdo řekl: Tito dědici mohli uložit své peníze na osmi-procentní roční úrok; kolik by jim bylo přibylo za rok? Hle, zde jsou tři čísla dána (sto, osm a suma 6315), čtvrté neznámé se hledá. Jak se najde? Rozlož ta tři čísla tak, že řekneš: *100 zlatých vynáší 8, kolik by vyneslo 6315 zlatých?* Násob třetí číslo prostředním, součin děl prvním a vyjde číslo, které hledáš. Neboť součin 5315krát 8 činí 50520; dělíš-li to stem, vyjde $505\frac{1}{5}$ zlatých, pravý úrok. Také kdybys řekl: První rok by vynesl $505\frac{1}{5}$ zlatých, kolik by vyneslo pět let? Činí to 2526. Jestliže tento úrok připočteš k jistině, dostaneš 8841. Tolik mohli mít, kdyby byli odložili dělení o pět let. A tak se dá vypočítat, cokoli kde libo a třeba.

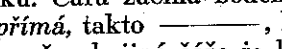
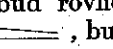

POČTÁŘ. Nevidím tu nic tak těžkého.

MATEMATIK. Není vidět, a také tu není nic, co by nemohl pochopit hoch osmiletý nebo desíletý, jen když se mu všechno rozumně ukáže. Vůbec je to všechno jen dětské učení, které musí předcházet před vážnějším.

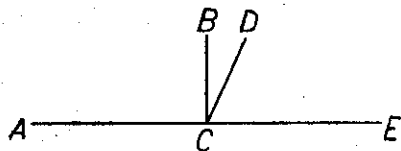
MĚŘIČ. Ale co je s geometrií?

MATEMATIK. Totéž. Neboť všechno se má dokázat zcela samozřejmě pomocí bodů, čar, obrazců a jistých nástrojů, jimiž vyšetříme velikost věcí zcela přesně, aby se nám nic nemohlo klamně zdát větší nebo menší, bližší nebo vzdálenější, vyšší nebo nižší, než to vskutku jest.

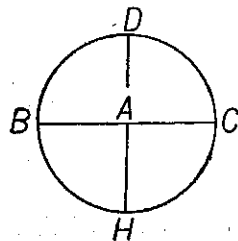
MĚŘIČ. Nauč nás tomu na příkladech, pane!

MATEMATIK. Musím předeslat něco z theorie; ale i to vyložím pomocí příkladů. Bod je prvek velikosti dále nedělitelný. Čára je stopa pohybujícího se bodu, majíc jen délku bez šířky. Pouch (neboli obrazec) je prostor omezený čarami, mající délku a šířku, ale ne hloubku. Konečně těleso je veličina, mající trojí rozměr: délku, šířku a hloubku. Čára začíná bodem a bodem končí. Jest sama o sobě buď přímá, takto , buď křivá: nebo spirála ; v poměru k jiné čáře je buď rovnoběžná, nikde se nesbíhající , buď kosá , buď kolmá .

Průsekem čar vzniká úhel; ten je buď pravý, který tvoří čára dopadající kolmo (na př. čára BC dopadající na čáru AE tvoří dva pravé úhly BCA a BCE), nebo ostrý (menší než pravý, na příklad BCD), nebo tupý (větší než pravý, na příklad ACD).

Z obrazců je nejjednodušší kruh, pak trojúhelník, nato čtyřúhelník.

Kruh vzniká z jediné kolem jdoucí čáry, kterou nazýváme kružnicí. Střední bod kruhu (jako zde A) se nazývá střed. Příмка vedená od středu k obvodu (na př. AB, AC, AH) je poloměr; poloměr prodloužený až k protějšímu bodu obvodu (na př. BC a HD) je průměr a dělí kruh vždycky na dva stejné díly. Vizte! Trojúhelník vzniká ze tří čar — takto \triangle . Čtyřúhelník je obrazec čtyřstranný, takto \square nebo \square . Konečně popoznejte tělesa, pro začátek alespoň pravidelná, jako je 1. kotouč čili disk nebo kolo vhodné k otáčení; 2. koule se všech stran kulatá; 3. válec oblý; 4. kužel okrouhle do špičky vybíhající; 5. krychle ze čtverců, mající však šest stran a osm rohů — zde vizte! Zvláštnější vlastnosti těles poznáte jindy.

Tolik o vlastnostech čar, obrazců a těles. Pokud jde o geometrické přístroje, máme je rozličné, jednodušší i složitější. Neboť přímost čáry zjišťujeme napjatou šňůrou (takto) nebo přiložením pevného pravítka (hleďte!); pravost úhlu zjišťujeme úhloměrem (takto!), vodorovnou polohu libelou, přesnost kruhu kružítkem, obsah nádoby mensurou. K složitějším přístrojům patří ty, jimiž měříme vzdálenosti míst; na příklad chce-li kdo zjistit výšku hory nebo věže anebo vzdálenost nějakého hradu, na něž vidí.

Měřič. Dá se to zjistit pouhým okem a přístroji, aniž k těm místům dojdeme?

MATEMATIK. Ano.

MĚŘIČ. Nauč nás to, pěkně prosím!

MATEMATIK. Naučím; ale bude třeba vyjít si na volné prostranství; zatím si připravte geometrický přístroj (tento), jehož pomoci užíváme nejběžněji; říká se mu měřický kvadrant. Hle, takto vypadá! Bude-li pěkně, vyjdeme si; za hodinku se naučíte způsobu, jak měřit všechny délky a šířky, výšky a hloubky.

MĚŘIČ. Jsme chlapíci, je-li pravda, co slibuješ.

MATEMATIK. Uvidíte!

VAŽIČ. Ale zbývá ještě jedna z věcí dříve zmíněných: statika. Co je to?

MATEMATIK. Nauka o zjišťování váhy věcí.

VAŽIČ. Jakými nástroji se to děje?

MATEMATIK. Jediným nástrojem jsou tu váhy; ty mají dvojí nejběžnější tvar: miskové váhy a přezmen.

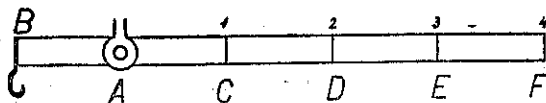
VAŽIČ. Vylož nám podstatu obou.

MATEMATIK. Nebudu vám o nich kázat abstraktně, předvedu vám je ve skutečnosti (vezme do levé ruky miskové váhy, pravou rukou ukazuje na nich jednotlivé částky). Tato páka zde

se jmenuje *vahadlo* (vizte!) a má uprostřed *osu*, kolem níž se vahadlo kývá (hled'te!). Tato zde horní část, na které vahadlo visí, je *držák*; tato mezera, skrze níž kmitá jazýček připevněný na vahadle, jmenuje se *vidlice*. Na *misky*, zavěšené na konec vahadla, klademe závaží a zboží. Zde je tedy středem vah osa vahadla, a ramena vahadla jsou stejně dlouhá; z toho plyne nutně, že je váha v rovnováze, vloží-li se na misky stejná závaží; jestliže je jedno těžší, převažuje a kloní se dolů, kdežto lehčí se zdvíhá nahoru. Zapamatujte si, že největší váhy (na nichž se váží i celé vozy), se jmenují *vozové*, kdežto nejmenší (jako ty, na nichž se váží zlaté mince) jmenují se *zlaté vážky*.

VAŽIC. A co je přezmen?

MATEMATIK. Zde vizte! Střed otáčení je mimo těžiško vah, takže jedno rameno je dvakrát, třikrát, čtyřikrát atd. delší. Z toho plyne, že delší rameno činí větší výkyvy než menší a že břemena jsou k sobě navzájem v tomtéž poměru jako délka ramen. Na příklad zde:

Zavěsí-li na hák B věc k vážení, těžkou jednu libru (12 uncí), musí mít závaží na opačné straně v bodu C stejnou váhu (poněvadž ramena AB a AC mají stejnou délku). Je-li závaží v bodě D, stačí jen poloviční, to jest 6 uncí; jestliže v bodě E, 4 unce; jestliže v F, tři unce (to jest čtvrtina váhy, poněvadž délka AB je čtvrtina délky AF). Vidíte? Ale pro dnešek dosti.

VAŽIC. Děkujeme pěkně.

JEDNÁNÍ II, výstup 4.

(*Astronom se dvěma posluchači astronomie, Nebesářem a Hvězdomilem.*)

ASTRONOM. A víc vás není, kteří by chtěli navštěvovat naši přednášku a věnovat se nejkrásnější mezi vědami, astronomii?

NEBESÁŘ. Raději chtějí pohlížet k zemi než k nebi. *Co je vysoko, to je nám daleko*, říkají.

ASTRONOM. Tak mluví dobytek, ne člověk. Právě naopak, co je vysoko, to je nám vpravdě blízké. Či je marné známé slovo

Boží k lidem: *Pozdvihněte vzhůru oči svých a vizte, kdo to stvořil? Kdo vyvodí v počtu vojsko nebes a všechno to podle jména povolává, aby ani jedno jediné nezhytnulo?* (Iz. 40, 26.) Kéž by ti, kteří mají na starosti udržovat pořádek ve věcech lidských, kéž by chtěli rozumět zákonům pohybů na nebi, na nichž závisí zachování světa! Jak mnoho světla by tu viděli! Ale poněvadž ta pozemská slunce a pozemští Jupiterové, Saturni, Marti, Merkuři nechtějí si všimnout božské moudrosti rozepjaté na nebesích a nemají ctižádost napodobovat svou vládou vládu nebes, proto se z nich stávají opravdové planety, bludné hvězdy, které uvádějí na lidské záležitosti místo světla temnoty, místo pohody bouře. Ale nechme jich! Vy, přátelé, radujte se, že máte účast na té vznešenosti, kterou velebí starověký básník slovy:

*Blažené duše, jež první hledaly poznání toto,
hledíce vystoupit výše k přibýtkům nebeských sil!
Sblížili našemu zraku ty daleko vzdálené hvězdy,
v oblast vlastního ducha uvedli nadzemskou výš!*

HVĚZDOMIL. Chtěli by ovšem mnozí býti stejně šťastni a uvést nadzemskou výši v oblast vlastního ducha, kdyby doufali v možnost toho; ale představují si nezdolné nesnáze.

ASTRONOM. Bez práce nejsou koláče. Ale že tu není nic nezdolného, zkusíte ihned. Za tuto pouhou hodinu vás naučím obecným základům celé astronomie; podrobnosti ovšem až jindy. Hled'te na tuto napodobenou nebekouli. Všechno nejzákladnější vám zde ukáži, všechno pojmenuji.

NEBESÁŘ. Čekáme dychtivě.

ASTRONOM. Chtěje pozorovat hvězdy, rozdělí si hvězdář oblohu v určité oblasti, aby po nich sledoval průběhy hvězd; vede si totiž jakési myšlené kruhy, které si zde — hled'te! — prohlédnete hmotně znázorněné na této drátěné nebekouli. Že slunce, měsíc a hvězdy se pohybují v kruhu, to ukazuje jejich každodenní východ a západ a stálý návrat na totéž místo. Tedy je obloha otáčivá koule (*otáčí ji*); má tedy *osu*, kolem níž se točí (*ukáže ji rukou*); proto má také dva krajní konce své osy čili dva neměnné *póly*, to jest *točny*, severní a jižní (*vizte*)! Na nebi si myslíme největší kruh, na všech stranách stejně vzdálený od obou točen; ten dělí nebekouli ve dvě polokoule, severní a jižní. Jmenuje se *rovník* čili *rovnodenník*; když se po něm slunce pohybuje, je totiž po celém světě rovnodennost. S ním jsou rovnoběžné — hle — dva kruhy, jeden na sever, který opisuje slunce svým denním pohybem, když stojí v létě nejvýš, druhý na jihu,

který je opisován sluncem v zimě v jeho nejnižší poloze. Jmenují se *obratníky*, poněvadž *slunce*, když se dostane až k nim, nevzdaluje se dál od rovníku, nýbrž udělá obrátku a zas se blíží k rovníku. Tuto roční cestu, vedoucí od tohoto obratníku k tomuto zde obratníku (*podívejte se!*) a protínající rovník na dvou protilehlých místech (*hle!*), nazýváme *zvěrokruh*; jeho póly opisují každodenním pohybem (*vizte!*) dva malé polární kruhy. Tyhle dva velké a protínající se kruhy nazývají se *kolury*, jeden *rovnodenní* (*pohlédněte!*), druhý *slunovratní* (*vizte!*). Ty se znázorňují celkem jen proto, aby stavba umělé nebekoule držela pohromadě. Tak tedy znáte kruhy, které jsou ve skutečně nebeské soustavě položeny neviditelně a otáčejí se zároveň s ní. Ale hleďte, máme i dva kruhy *nehybné*, každému místu vlastní, *obzor* (*hledte!*) a *poledník* (*vizte!*); představte si je na nebi takto: kdokoli a kdekoli stojíš na rovině a rozhlížíš se kolem dokola, vidíš obzor, to jest styčné místo nebes a země, čili horní polokoule s dolní polokoulí. (Neboť hle, polovinu oblohy máme nad zemí, druhou polovinu pod zemí.) Střed tohoto kruhu, obzoru, je tam, kde stojíš; jeho póly jsou na obloze, to jest bod od tebe nejvyšší a nejnižší. Z nich ten nad hlavou se nazývá *zenit* (*znázorni to ukazováčkem a pohledem vzhůru pozdvíženým*); ten hluboký pod zemí na protilehlé straně oblohy se nazývá *nadir* (*ukáže to prstem na nebekouli*). Veď tedy zas kruh přes póly světa, zenit a nadir, a dostaneš *poledník*, nazvaný tak proto, poněvadž slunce dělá poledne, když se k němu každodenním pohybem dostane. Takto máš všechny nebeské kruhy, hybné i nehybné, jakoby meze, mezi nimiž se děje pohyb hvězd, který my převádíme v přesné zákony.

HVĚZDOMIL. Je příjemné toto pozorování nebeských kruhů; doufáme, že jsme dobře pochopili. Ale už bychom rádi slyšeli o pohybu hvězd.

ASTRONOM. Oběh stálic je tak rovnotvárný, jakoby se všechny vznášely na tomtéž kruhu. Proto o nich nemáme co jiného vyložit než o jejich velikosti a vzájemném vztahu; ale to jen stručně. Hvězdáři je dělí na hvězdy první, druhé, třetí, čtvrté, páté a šesté velikosti; ale tyto poslední už stěží vidět. A všechny jsou sestaveny v určité figury (většinou zvířecí), jak to vidíte na této nebekouli. Souhvězdí nám nejznámější jsou kolem naší točny: *Malý vůz* s osmi hvězdami a *Velký vůz* s 32 hvězdami. Podobně dvanáct znamení zvěrokruhu (*hledte!*): ♈ *beran* s 19 hvězdami, ♉ *Býk* se 44 hvězdami (mezi nimiž jsou *Plejady*), ♊ *Blíženci* s 31 hvězdami, ♋ *Rak* s 31, ♌ *Lev* s 39, ♍ *Panna* se

40, ♎ *Váhy* s 15, ♏ *Štír* s 27 hvězdami, ♐ *Střelec* s 32, ♑ *Kozoroh* s 27, ♒ *Vodnář* s 33 a ♓ *Ryby* s 35 hvězdami.

HVĚZDOMIL. Snad bude lépe, pane, ukázat nám je přímo na obloze za jasných nocí.

ASTRONOM. Tak jest, aby vaše astronomické vědění nebylo líčené, nýbrž opravdové a skutečné.

NEBESÁŘ. Dosud ses nezmínil o běhu slunce a měsíce ani planet.

ASTRONOM. Slunce a měsíc mají za střed svého otáčení naši zemi, stejně jako stálice, ačkoli už ne tak přesně. (Neboť na určitých místech se zdvíhají o něco výše od země, jinde se snižují blíže, ale nemnoho.) Zato planety mají středem svého oběhu přibližně slunce, a proto, stojí-li nad sluncem, jsou nejdál od země (nejvýše) a postupují dopředu, v protilehlém postavení jsou nejbliže zemi (nejníže) a ustupují, v bočním postavení zůstávají po několik dní na místě. Ale o tom přesněji až jindy. Jejich dráha vede ostatně zvířetníkem stejně jako u slunce, ale ne tak přesně po střední linii zvířetníku. Neboť odbočují od sluneční dráhy na obě strany; odtud pochází, že se zvířetníku přičítá šířka, čehož u jiných kruhů není. Vidíte, že je to kulový pás asi o 16 stupních.

NEBESÁŘ. Co je to stupeň, pane?

ASTRONOM. Tři stá šedesátá část svého kruhu. Neboť astronomové dělí každý kruh, malý i velký, na čtyři kvadranty, každý kvadrant na 90 stupňů a každý stupeň zase na 60 minut.

HVĚZDOMIL. Nač to?

ASTRONOM. Aby se mohly dráhy planet přesněji vypočítat a tak aby se mohl do budoucna sestavovat *hvězdářský kalendář*, to jest soupis k polední hodině všech dnů v roce, kde bude tehdy která planeta a v jaké vzájemné konstelaci; hlavně však proto, aby se mohlo správně předem vypočítat každé zatmění slunce a měsíce.

NEBESÁŘ. Je tedy možno předvídati zatmění?

ASTRONOM. I sto a tisíc let předem!

NEBESÁŘ. Úžasné! Jakým to způsobem, prosím pěkně?

ASTRONOM. Přesným vystižením drah slunce i měsíce a bezpečným propočtem. Z fyziky je známo, že měsíc a země jakožto tělesa tmavá jsou osvětlována sluncem na polovici svého povrchu, kdežto protilehlá část je ve stínu, takže stejně měsíc jako země vrhají stín čili noc. Poněvadž tedy měsíc je níže než slunce, postaví se občas mezi nás a slunce a způsobí nám zatmění, to jest pokryje nás svým stínem. Následkem toho se nám

zdá, že se zatmívá slunce, ačkoli tou dobou ne slunce, nýbrž země trpí úbytkem světla. Jindy se zase stává, že měsíc v úplňku, stoje proti slunci, dostane se do stínu země a má zatmění, čili má úbytek světla.

NEBESÁŘ. A přece měsíc za některých úplňků se dostává do postavení proti slunci, a přece se nezatmí vždycky!

ASTRONOM. Nestojí proti slunci přímo, nýbrž se strany. Neboť jeho dráha se odchyluje od dráhy sluneční až o osm stupňů. V takovém případě se pohybuje mimo zemský stín a zachycuje sluneční paprsky běžným způsobem. Ale když konjunkce nebo oposice slunce a měsíce se přihodí u uzlů (kde měsíční dráha se kříží dvakrát ročně s drahou sluneční, tak zvaná dračí hlava a dračí ohon), pak je nemožno vyhnout se zatmění. Ale o těchto věcech dostanete poučení jindy. Učňovství a mistrovství nemohou býti zároveň! Vemte to vše na vědomí!

HVĚZDOMIL. Prozatím vzdáváme panu profesorovi dík za spolehlivé poučení.

JEDNÁNÍ II, výstup 5.

(*Geograf se dvěma žáky, Domácníkem a Přespolníkem, se zeměkouli a s hvězdářským kvadrantem.*)

GEOGRAF. Neznati velikost světa a polohu krajů, znamená neznati své vlastní bydliště, praví Cicero.

DOMÁCNÍK. My tedy nebudeme doma cizinci, jestliže si od tebe, slovutný pane profesore, dobře osvojíme velikost světa a polohu krajů. Neboť to jsou asi ty věci, kterým učí geografie.

GEOGRAF. Zajisté. Neboť geografie je nauka o zemském okruhu.

PŘESPOLNÍK. Proč se zemi říká okruh?

GEOGRAF. Poněvadž země a voda, dva nejspodnější a nejtěžší živly, utvořily jedinou kouli, visící uprostřed nebeské báně.

PŘESPOLNÍK. Visící uprostřed báně?

GEOGRAF. Tak mluví Písmo: *On roztáhl půlnoční stranu nad prázdňem, zavěsil zemi na ničem* (Job 26, 7).

DOMÁCNÍK. Jak může tak veliká koule viset na ničem?

GEOGRAF. Z moci Boží a hvězdných paprsků, které každou hustou látku srážejí od sebe dolů, takže se musí hromadit na nejhlubším místě. A v kouli kde jinde může být nejnižší místo než kolem středu? A že země skutečně jest uprostřed nebeské báně, je očitě zřejmo jednak z tohoto globu, jednak přímo na světě samém. Neboť se všech stran jej obklopují hvězdy a se

všech stran se kolem něho plaví mořeplavci, jak první dokázal Magellan, který plul nepřetržitě od východu na západ a zase se vrátil zpět na východě zrovna tak, jako slunce večer na západě zapadá a ráno se odtud vrací.

DOMÁCNÍK. Kdy se to stalo?

GEOGRAF. Před dvěma sty lety. Ale od té doby již mnozí se pokusili o totéž se stejným výsledkem; a tak není nejmenší pochyby, že země v tom pásmu (od východu na západ a zase na zpět) je kulatá. Postupuje-li se však napříč (od jihu na sever nebo naopak), ukazuje se kulatost tím, že jeden pól světa se ustavičně zdvíhá, druhý klesá. Z toho se dá zároveň poznat velikost zeměkoule. Neboť cestujeme-li směrem poledníku, tu nám za každých 15 mil stoupne pól o jeden stupeň; jestliže celý obvod koule o 360 stupních znásobíš patnácti, vyjde 5400 německých mil, opravdový obvod země. Zemský průměr (tloušťka) bude třetina obvodu, 1800 mil; poloměr (hloubka od povrchu do středu) bude polovina toho, tedy 900 mil.

DOMÁCNÍK. Ach, je to jisté?

GEOGRAF. Neklamně jisté. Necht to zkusí, libo-li komu; ať cestuje z Nizozemí přes Brabantsko, Burgundy, Francii a Afriku přímo k jihu; bude mít po 780 mílích slunce nad hlavou a oba póly mu splynou s obzorem (*takto! Ukáže to na globu.*) Kdo by se však chtěl plavit na sever (neboť tam nejsou žádné země, jen oceán), přijde po 570 mílích na zemský pól a obzor mu bude splývat s rovníkem; obloha se nebude otáčet nad ním, nýbrž kolem něho (*takto!*). A kdyby tak vykonal cestu od rovníku k točně (to jest jeden kvadrant), napočítal by 1350 mil na devadesát stupňů; znásobíme-li to čtyřmi (neboť úplný kruh má čtyři kvadranty, dostaneme 5400 mil, pravý obvod zeměkoule.

DOMÁCNÍK. A potvrdilo se to?

GEOGRAF. Tisíckrát!

PŘESPOLNÍK. Tedy už známe velikost světa; chtěli bychom dále znáti polohu krajů.

GEOGRAF. Dříve však poznejte ještě rozměry na zeměpisnou délku a šířku. Hleďte! Šířka země se měří od rovníku k točnám, s obou stran po devadesáti stupních, kdežto délka od západu k východu po celých 360 stupních zemského obvodu; začátek se bere od prvního poledníku, který se klade na kraj Evropy, na Kanárské ostrovy.

DOMÁCNÍK. Na které zemské šířce a délce leží tedy naše Nizozemí?

GEOGRAF. Tvá otázka je příliš široká; taž se na nějaké město.

DOMÁCNÍK. Jakou šířku má Amsterdam?

GEOGRAF. Tutěž jako elevaci pólu. Neboť o kolik se rovník níží od našeho nadhlavníku, o tolik se severní pól zdvíhá nad obzorem (*ukáže se to rukou na obloze i na globu*), to jest 52 stupňů a několik minut.

PŘESPOLNÍK. A odkud se to ví?

GEOGRAF. Nechceš-li věřit, můžeš zkusit. Tu máš *hvězdářský kvadrant*. Ten ti to potvrdí, provedeš-li opětovně přesné pokusy.

PŘESPOLNÍK. Jakým způsobem, pane?

GEOGRAF. Postav jej kteréhokoli dne v roce v poledne (*takto*) a zaměř jej proti slunci (*takto*).

Jestliže podnikneš pozorování právě v den a hodinu rovnodennosti, tedy ukazuje přesně; jestliže mimo ten čas, pak přidáš nebo ubereš tomu číslu tolik, o kolik je slunce toho dne podle deklinační tabulky vzdáleno od rovníku (na jedné nebo druhé straně). (Tato tabulka stojí u *Alsteda*, Encyklopedie, str. 1011.)

PŘESPOLNÍK. Jak příjemné jsou to věci! Ale co o zeměpisné délce? O kolik jsme my vzdáleni od prvního poledníku?

GEOGRAF. Hle, počítej sám zde na globu! Kolik je to stupňů?

PŘESPOLNÍK (počítá a konečně řekne): Přibližně 38.

GEOGRAF. Dosti správně počítáš.

PŘESPOLNÍK. Ale k čemu je to, znát zeměpisnou šířku a délku míst?

GEOGRAF. K všeličemu. Za prvé, dozvíš-li se, kde leží který kraj nebo město, víš už tím zároveň, leží-li v Evropě či v Asii nebo kde jinde. Za druhé, budeš moci najít vzájemnou vzdálenost kterýchkoli dvou míst. Za třetí, už z pouhé šířky se dozvíš délku dne a noci každého místa, jakož i délku léta i zimy.

DOMÁCNÍK. Jakže? Což nejsou dni a noci, léta a zimy všude stejné?

GEOGRAF. Naprosto ne! Hle, pohleď na globus! Ukáží ti na něm pět pásem čili zón, jak říkají zeměpisci. Viz střední a nejširší pásmo, táhnoucí se mezi obratníky. To se nazývá *horkým pásmem*, poněvadž tam lidé snášejí nejprudší parna pro stále vysoké postavení slunce a mají tam stálou rovnodennost od začátku až do konce světa. Neboť oba póly leží na obzoru, a tak slunce, ať stojí kdekoli, je vždy 12 hodin nad zemí a 12 hodin pod zemí. Pozoruj dále na obou bocích světa *studená čili ledová pásma* mezi polárními kruhy, kde pro ustavičnou nízkost slunce mají velmi kruté mrazy a při samé točně mají půl roku den, půl roku noc. Mezi polárními kruhy a mezi obratníky (po obou

stranách) viz rovněž dvě pásma, tak zvaná *mírná*, poněvadž v těchto krajích vládne příjemné střídání počasí pro postupné přibývání a ubývání dne i noci.

DOMÁCNÍK. Úžasné věci! Někde půl roku nepřetržitě den, půl roku noc! Je to pravda?

GEOGRAF (s úsměvem): Což pochybuješ? Nevěříš-li znázornění a důvodům, jdi a zkus! Prozatím však přijmi tuto tabulku, která ukazuje podle elevačního úhlu, jak postupně přibývá největší délky denní:

Počet stupňů	délka dne na hodiny
0	12
5	12 ¹ / ₄
9	12 ¹ / ₂
13	12 ³ / ₄
17	13
24	13 ¹ / ₂
31	14
36	14 ¹ / ₂
41	15
45	15 ¹ / ₂
49	16
52	16 ¹ / ₂
54	17
56	17 ¹ / ₂
58	18
60	18 ¹ / ₂
61	19
63	20
64	21
65	22
66	23
67	24
69	jeden měsíc
71	dva měsíce
74	tři měsíce
78	čtyři měsíce
80	pět měsíců
90	šest měsíců

DOMÁCNÍK. Veliký jest Bůh náš a jeho moudrosti není počtu!

GEOGRAF. Ještě víc užasneš, spatříš-li nespočetné množství a rozmanitost národů, bydlících po okrsku světa.

DOMÁCNÍK. Což bydlí na všech stranách?

GEOGRAF. Kolem dokola buď bydlí nebo podnikají plavby, a tak jsou jedni druhým *protinožci* (to znamená, šlapou po zemi proti sobě).

DOMÁCNÍK. A nespahnou dolů ti, kteří bydlí pod zemí?

GEOGRAF. Ještě stále dětinské nápady? Nikdo si nemyslí, že bydlí pod zemí, poněvadž všichni mají zemi pod nohama a nebe nad sebou stejně jako ty. Kam by tedy spadli, když stojí na zemi? Ať by se nesli kamkoli, nesli by se k obloze (která všechny obklopuje), a to je nemožné. Táží se tě: kdyby nám bylo možno provrtat zde zemi přímo středem až k protinožcům a pustit dolů kámen, co myslíš? Nesl by se ten kámen až k protinožcům?

DOMÁCNÍK. Snad.

GEOGRAF. A kam odtud?

DOMÁCNÍK. Nevím.

GEOGRAF. Vidíš, jak jsi v úzkých! Špatně jsi usuzoval. Ten kámen by se nemohl nésti dál než ke středu země, a tam by zůstal stát; podobně také, kdyby pustili kámen protinožci, nemohl by proniknout až k nám, a také by se zastavil v centru. Tak jako by ty kameny spočinuly ve středu země, a to beze vsí opory, tak tedy visí celá země ve středu světa.

DOMÁCNÍK. Velebtež Hospodina všechna jeho díla! Aleluja!

GEOGRAF. Amen! Ale zbývá promluvit o národech, bydlících po okrsku zemském.

PŘESPOLNÍK. Prosíme, mluv!

GEOGRAF. Povrch země je z větší části pokryt vodami, kterým se říká *oceán*, hleďte! V tomto oceánu takřka pluje pět největších *pevnin*, oddělených od sebe mořemi; mají kolem sebe nekonečně ostrovů, kdežto uvnitř sebe mají přerovsáhlé kraje, rozlišené podle národů a jazyků; jsou to *Evropa, Asie, Afrika, Amerika, Magellanika*.

PŘESPOLNÍK. Na které pevnině bydlíme my?

GEOGRAF. V *Evropě*, která je sice nejmenší ze všech (*po hleďte!*), ale přesto má tolik národů! Vypočtu a ukáži je po řadě na tomto globu. Hle, zde bydlí *Španělé* a jejich sousedé *Portugalci*. Dále *Irové, Skoti, Angličané, Dáni, Švédí, Norvéžané* a *Laponci*. Pak *Rusi* čili *Moskovité*, širošířý národ, *Litovci, Prusové, Poláci, Češi, Němci, Nizozemci, Francouzi, Italové, Sicilané, Dalmati, Uhři, Sedmihradané, Řekové, Valaši* a *Thrákové*. Hle, jak maličký kousek země nám patří!

Asie, čtyřikrát větší než *Evropa*, má *Turky, Skythy* čili *Tatary, Čínany, Indy, Peršany, Armény, Arabý* a nekonečně jiných (*ukáže polohu jednotlivých národů*).

Africké národy jsou *Egyptané, Berberí, Mauri* (černí *Ethiopové*), *Habešani* (bílí *Ethiopové*), *Kafři* a jiní nesčíslní.

Amerika se hemží národy, které neznáme ani podle jména; nicméně několik větších a znamenitějších vešlo ve známost, *Brazilané, Peruáni, Mexikáni* a jiní.

V *Magellanice* je dosud skoro všechno neznámo; teprve břehy obepluli naši mořeplavci.

DOMÁCNÍK. Ó pane Bože náš, jak veliký jsi Ty co stvořitel tak velikých věcí!

GEOGRAF. Ale ať je okrsék zemský sebevětší, přece se zjistilo, že slunce nebeské je stošedesátkrát větší; a není na nebi vidět žádnou hvězdu tak nepatrnou, která by svou velikostí nepředčila naši zeměkouli.

(*Záci pohlédnou k nebi, sepnou ruce a povzdechnou.*)

GEOGRAF. Rovněž slouží Boží slávě pozorovat několik pohorí úžasně vysokých, takže vystupují nad mraky. Znamenitější v *Evropě* jsou *Alpy, Pyreneje, Karpaty* atd. V *Asii* *Olymp, Taurus* a *Kavkaz*. V *Africe* *Atlas* a *Měsíční hory* atd. Rovněž proslulé řeky; v *Evropě* *Dunaj* a *Dněpr*; v *Asii* *Indus, Ganges, Ob*; v *Americe* *Marañon*. Slavná města, svět v malém, jsou v *Evropě* *Cařihrad, Řím, Benátky, Paříž, Londýn, Amsterdam, Praha* atd. V *Africe* *Alžír, Fez, Maroko*. V *Asii* *Bagdad* (čili *Babylon*), *Aleppo, Goa, Peking* a *Hangčefu*. Toto město samo o sobě (*Hangčefu*) má v obvodu našich dvacet mil, takže nezářazenému jezdci trvá cesta od jedné brány k protilehlé celý jeden den! A poněvadž leží nad bažinami, má 1260 kamenných mostů. Také je v *Číně* zeď 400 mil dlouhá, považovaná za div světa, vystavěná proti vpádům *Tatarů*. Ale máme málo času; ostatní odložme!

DOMÁCNÍK. Neomrzelo by nás, celý den se tím těšit!

GEOGRAF. Ale už čekají jiní. Odneste tyto pomůcky.

JEDNÁNÍ II, výstup 6.

(*Historik a chronolog v téže osobě, osm žáků.*)

HISTORIK. Je od vás rozumné, že se dostavujete na dějepisnou přednášku v hojném počtu. Neboť *historie* jest zřítelnici

vzdělanosti; nevědomcem se zdá ten, kdo neví, co se dalo na světě před námi. Proto kdysi Egypťané nazývali Řeky věčnými dětmi, protože prý neznali památky minulosti. Vy tedy, mladí mužové, nechcete-li býti věčnými dětmi, věnujte se horlivě dějepísnému studiu!

PRVNÍ ŽÁK. To je náš úmysl, s tím cílem docházíme na přednášky z dějepisu.

HISTORIK. Ale musíte vědět, že geografie a chronologie jsou dvě oči historie, bez nichž by byla slepá.

DRUHÝ ŽÁK. *Geografii* jsme již okusili; co je *chronologie*, nevíme.

HISTORIK. *Geografie* jest znalost míst, *chronologie* znalost dob. Neboť pro správné pochopení každé historické události má velký význam vědět, *kde* a *kdy* se co stalo. Chronolog tedy vypočítává, za kterého věku se to neb ono přihodilo a jak nynější čas je vzdálen od počátku světa neb od nějaké jiné důležité periody čili epochy, abychom věděli, kde již jsme.

TŘETÍ ŽÁK. Co je epocha?

HISTORIK. Je to nějaký významný mezník, od něhož se začíná letopočet. Takovým mezníkem obecně platným by mělo sice býti právem stvoření světa; ale poněvadž tento počátek byl většinou neznám, přijímal si každý národ jiný mezník sobě známý a památný. Na příklad *Židé* kdysi počítali od svého východu z Egypta, nyní od zpusťování Jerusalema; *Řekové* počítali od olympijských her, které zavedl Ifytus, aby se slavily každého pátého roku včetně, čili čtvrtého roku, ten rok v to nepočítaje. *Římané* počítali od založení města, *křesťané* počítají od Kristova narození, *Turci* od útěku Mohamedova (říkají též *éře hedžra*); *králové* konečně počítají svá období (čili epochy) od svého nastoupení.

ČTVRTÝ ŽÁK. Je mnoho dějepísných knih?

HISTORIK. Nevzdělanost dávných národů neznala jiných historií než ty, které jeden druhému vyprávěli nebo které potomstvu naznačovali vybudováním nějakých památníků. Na příklad, kde byla svedena bitva, snesli hromadu kamení nebo vztyčovali sloup z kamene neb ze dřeva. Pro výpočet posloupnosti králů vráželi hřeby do zdi nebo vázali na provaze uzly podle kratšího nebo delšího trvání vlády (*to se musí ukázat názorně*). Nicméně události upadaly v zapomenutí nebo se přetvářely v báje. Teprve když se rozšířilo písmo, začali zanášet události do památníků i s jejich okolnostmi, aby se nevloudilo něco přimyšleného nebo podstrčeného.

PÁTÝ ŽÁK. Jak dlouho trvá svět?

HISTORIK. Uplynulo už skoro šest tisíc let; kolik však zbývá, ví jediný Bůh.

ŠESTÝ ŽÁK. Ach, jak mnoho se stalo za těchto šest tisíc let, kdo by to mohl obsáhnout pamětí!

HISTORIK. Nikdo z lidí. Ale není všechno zapsáno, a také není třeba vědět všechno, co je zapsáno. Dosti moudrý bude, kdo nebude neznalý hlavních událostí z celého průběhu staletí, pokud jde o nejdůležitější změny v lidském pokolení, zejména ve vlastním národě, a co ještě jiného bude k patrnému užítku.

SEDMÝ ŽÁK. Slovatný pane, nepodal bys nám nějaký takový výtah ze všech kronik? Neboť do velikých dějepísných foliantů nás asi ještě nelze posílat, když jsme v tomto oboru teprve začátečníci.

HISTORIK. Zařídím to, abyste měli ode mne jádro všech dějin, naučitelné za jediný rok. Zatím si projděte tu nejkratší zkratku, která stojí v 57. kapitole *Brány jazyků*, a naučte se jí. Dnes dosti na tom, že jsme položili základ k historickým výkladům.

OSMÝ ŽÁK. Spokojíme se tím a vzdáváme díky.

JEDNÁNÍ II, výstup 7.

(*Profesor logiky se čtyřmi žáky.*)

LOGIK. Hledáte tedy hlubší poznání logiky?

PRVNÍ ŽÁK. Zajisté; abychom poznali přesně myšlenkový postup a udržovali jej v ustanovených mezích bez vybočení.

LOGIK. Je to věda nutná, nutnější než každá jiná, vzhledem k vratkosti naší mysli, která těkavě klouzá jen po povrchu věcí a zatemňuje, zaplétá a znejistuje sebe i svět. Ale je to věda těžší než ostatní, poněvadž v jiných oborech mysl pozoruje předměty ležící mimo, kdežto zde se musí obrátit k sobě samé a musí pozorovat i pořádat své vlastní představy. To připomínám předem, abyste pamatovali, že je tu třeba mimořádné pozornosti (chcete-li z logiky dosáhnout pravého užítku).

DRUHÝ ŽÁK. Ujišťujeme tě, pane, že nedopustíme, aby něco chybělo naší péli.

LOGIK. Nuže tedy, přistupme k věci. Při každém myšlení jsou tři složky: *přemýšlející mysl*, *předmět myšlení* a něco, *k čemu se má myšlením dojíti*. Předmětu myšlení se říká *thema*, výsledku myšlení *výrok*. Thema, o kterém máme myslet a také myslíme, je něco buď *neznámého* nebo *nejistého* nebo *neuspořá-*

daného čili zmateného. Neznámé jest, o čem se neví, zda to existuje či co to je, jak velké, jaké, kde to je atd. Nejisté jest, o čem jsou pochyby, zda to existuje, nebo zdali se to shoduje s tím, co se říká nebo myslí, či zda je to tak veliké, takové, tam atd. Zmatené je něco, kde se vnučuje příliš mnoho věcí najednou a zavaluje naše myšlení. Logik tedy hledí vyzkoumat neznámé, dokázat nejisté, uvést do pořádku zmatené; všechno to zkouší trojí cestou: 1. *vlastními smysly*, pokud možno mítí věc po ruce; 2. *rozumovou úvahou*, není-li věc jasně před námi, ale máme-li přece nějaké náznaky; 3. nemůže-li udělat ani jedno ani druhé, pak teprve přivolává na oporu *cizí svědectví*.

TŘETÍ ŽÁK. Tedy tyto tři prostředky, smysly, rozum a cizí podání, jsou logikovi vždy k službám?

LOGIK. Zajisté, ať už myšlenky počítá nebo měří nebo váží.

ČTVRTÝ ŽÁK. Co to znamená, počítat, vážit, měřit myšlenky?

LOGIK. Tyto výrazy jsou vypůjčeny z matematiky; logikové říkají nalézat, pořádat, usuzovat; to jsou tři úkoly a tři části logiky.

PRVNÍ ŽÁK. A všechno pomocí *myslů, rozumu a svědectví*?

LOGIK. Všechno. Neboť pokud jde o *nalézání látky*, tedy *smyslové pozorování* najde mnoho věcí k přemýšlení; *rozum*, zkoumá-li každou věc zvlášť, najde látky ještě více; a *svědectví* těch, kteří už před námi přemýšleli, poskytne nekonečné bohatství. Myšlenkovým bohatcem bude zajisté, kdokoli vykoná mnoho a rozmanitých pozorování pomocí *myslů*, kdo mnoho rozumem prozkoumá a mnoho si v knihách přečte. Pokud se týká *řádu ve světě*, můžeme jej poznávatí jednak z *řádného vnímání myslů*, jednak z *rozumu*, když srovnáváme věci navzájem, a konečně někdy z *cizí rady*. A pokud hledáme *pravdu* věcí již nalezených a uspořádaných, tu mohou věci, dobře zkoumané *prostřednictvím myslů*, samy vyznatí, čím vpravdě jsou nebo nejsou; za druhé, jestliže smysly pochybí, je možno napravití to *rozumem*; a konečně lze pravdě dodat síly i *cizím svědectvím*.

DRUHÝ ŽÁK. Je v tom velká harmonie.

LOGIK. Také má býti. Ostatně je nejvlastnějším úkolem logiky, klásti zákony rozumovému uvažování; proto se při nich zastavme a obhlédněme tyto zákony. *Naleziště látky* se říká určitým pojmům, pod jejichž řízením je možno připadnout na všemožné myšlenky; takové pojmy jsou *příčina, následek, subjekt, vlastnost, podobnost, nepodobnost, opak či protiklad* atd.

TŘETÍ ŽÁK. Ale co si počnem s nalezenými pojmy?

LOGIK. Z nich se má sestaviti úplný *popis* věci nebo krátká a přesná *definice*. Nato se má přikročit k rozčlenění dvojčlennému, tříčlennému, čtyřčlennému atd., jak toho žádá podstata věci, ať už se to děje rozlišením, na příklad člověk vzdělaný a nevzdělaný, čemuž se říká *distinkce*; nebo rozdělením celku na části, na příklad člověka na tělo a duši, čemuž se říká *divise*; nebo rozčleněním rodu na druhy, na příklad člověka na muže a ženy, což je *distribuce*.

ČTVRTÝ ŽÁK. Tomu rozumíme. Pokračuj!

LOGIK. Z nalezených představ vznikají *these* čili výpovědi, jimiž se něco o něčem tvrdí nebo popírá. Při tom se vždycky (buď otevřeně nebo zahaleně) vyskytují tři složky: *subjekt*, o němž se něco vypovídá, *predikát*, to, co se vypovídá, a *spona*, pomocí níž se tyto věci uvádějí v souvislost; na příklad: *Logika je žádoucí*. Ty, řekni, kde je tu subjekt? Kde predikát? Kde spona?

PRVNÍ ŽÁK. *Logika* je subjekt, *žádoucí* je predikát, slůvko »jest« je spona.

LOGIK. Správně; ale zapamatujte si, že predikátu se říká také *horní pojem*, subjektu *spodní pojem*. Kdyby někomu vzešla pochybnost, má-li se danému subjektu přisuzovat onen predikát, musí se hledat *třetí pojem* (říká se mu *střední člen, terminus medius*), který dvojím přestavením s uvedenými dvěma pojmy rozhodne spor. Na příklad, kdyby se pochybovalo, zda *logika* (1) je *žádoucí* (2), odpovím: ano, poněvadž je *užitečná* (3). Z toho vzejde stavba sylogismu o třech větách. První z nich je horní premisa: *Co je užitečné, je žádoucí*. Druhá tvoří spodní premisu: *Ale logika je užitečná*. Třetí věta je závěr: *Tedy logika je žádoucí*.

DRUHÝ ŽÁK. Tedy vždycky, uznáme-li platnost dvou premis, vznikne závěr, jímž se odstraní nejistota?

LOGIK. Vždycky. Jenže se někdy zamlčuje druhá premisa, a pak vznikne *enthymema*, na příklad *Logika je užitečná, a tedy je žádoucí*.

DRUHÝ ŽÁK. Co se stane, nahodí-li se případ velmi sporný, kde se dají hájit oba protichůdné názory?

LOGIK. Pak vznikne *disputace*, kde jedna strana větu dokazuje, druhá ji vyvrací, a obě strany vyvracejí tvrzení i námitky strany druhé, dokud se neobjeví pravda. Ovšem lstiví disputátoři (tak zvaní *sofisti*) i v tom případě někdy dále chytráci a zkrouceným dokazováním se posmívají pravdě. Ale musí se na ně dokračovat, dokud nezmlknou.

ČTVRTÝ ŽÁK. Ale což, jak to zařídit, máme-li tříbit a uvést v pořádek mnoho látky, která se nám naskývá páté přes deváté?

LOGIK. Musíme přibrat na pomoc metodu. Její nejvyšší zákon je trojí: 1. *Známější má vždy jíti před neznámějším* (například dřívější před pozdějším, celek před částmi, rod před druhy, atd.). 2. *Všechno se má řídit a souviset tak, jak jedno od druhého pochází*; tak aby pojem šel za pojmem jako v řetěze článků za článkem. 3. *Všechno se má vyjádřit slovy jasnými, neponechávajícími žádnou pochybnost.*

PRVNÍ ŽÁK. To je to celé umění?

LOGIK. Všechny prostředky se dají pod ně zahrnout. Neboť podle těchto pravidel logik jednak zkoumá, jednak opravuje cizí zmatky. A pozoruje-li, že se ve slovech skrývá záludnost, vyjasňuje slova temná, rozlišuje dvojsmyslná, vymezuje okrouhlá a omezuje příliš všeobecná; a jestliže se něco vzalo příliš široce, posvítí si na jednotlivosti a všechno prokáže skrze důkazy, aby pojmy byly jasné; takto ozřejmuje účinně místa zatmělá, vrací klamné závěry a rozplétá zmatek. Uváděti v soustavu vlastní jasné myšlenky sluje *synthesa*; rozbíratí cizí je *analýsa*; srovnávat navzájem více jich, ať vlastních, ať cizích, je *synkrise*.

DRUHÝ ŽÁK. Kéž bychom to už uměli!

LOGIK. To všechno záleží na přesných cvičeních; budeme je při této přednášce provádět pilně. Zatím mějte dosti na tom, že jsme položili základ.

JEDNÁNÍ II, výstup 8.

(Profesor výmluvnosti s hloučkem posluchačů.)

Laskaví posluchači, mně byla svěřena profesura výmluvnosti, budu tedy orat svou brázdou. I rozhodl jsem se při tomto prvním vstupu do nové oblasti rozestříti před vámi rodokmen výmluvnosti i s jeho odkrytými kořeny, aby bylo zároveň zřejmo, jaký a jak veliký je úkol, který na sebe bereme, a pak abychom postupovali od jednoho k druhému takřka stupeň za stupněm. Proto dnes, když se zabýváme všeobecnými pojmy, nikdo mi neskákej do řeči; zařídím se po způsobu profesorském a vyložím souvislou řečí prostředky ke kráslení řeči. Těchto prostředků je šest stupňů:

1. *První*, znáti pravé významy slov, čemuž učí *slovníky*.

2. *Druhý*, uměti tato slova ohýbat a vhodně spojovat; tomu učí *gramatika*.

3. *Třetí*, zkrášlovat řeč k uhlazenosti; tomu učí *rétorika*.

4. *Čtvrtý*, umět účinně užívat zkrášlené řeči k jakémukoli přemlouvání; návod k tomu umění podává *oratorika*.

5. *Pátý*, uvádět řeč v počet a míru; k tomu ukazuje *poetika*.

6. *Šestý*, opatrovat takto vázanou řeč nápěvem (pro větší půvab); tomu umění učí *musika*.

Máte tedy základy, stavbu a vrchol výmluvnosti; ale poslechněte v té věci o každém bodě zvlášť.

Lexika čili *slovníky* jsou naleziště slov, sestavených v abecedním pořádku a vysvětlených podle jejich odvození tak, aby pravý význam každého slova byl zřejmý. Ale pamatujte si: Slovník bude tím dokonalejší, čím plnější v něm bude sbírka slov (tak abys také našel, cokoli hledáš), čím správnější bude umístění slov, abys je našel na pravém místě, a čím jasnější bude výklad, tak aby se čtenáři sám od sebe objevoval jejich smysl.

Studiu lexikálnímu je nejbližší *studium mluvnice*. Z ní poznáváme, jak vznikají z hlásek správně slabiky, ze slabik slova, ze spojených slov vazby a věty a z těchto zase souvětí a souvislá řeč; tak abychom se nedopouštěli *barbarismů* a *solecismů* podle výrazů vlastních jen jednomu jazyku a podle pravidelnosti nebo nepravidelnosti (neboť někde se uplatňuje *analogie*, jinde *anomálie*). Máte mluvnicki ve zkratce; plný systém najde se na svém místě.

Aby řeč byla nejen srozumitelná, nýbrž také příjemně milá a důrazně působivá, *zkrášluje* rétor slova pomocí *tropů*, věty pomocí *figur* a přednes pomocí *gest*. *Tropus* vzniká, přenášíme-li slovo od původního významu k vyjádření věci jiné, podobné nebo opačné neb alespoň odlišné. Nazveme-li hlupáka *pařezem* nebo *oslem*, je to *metafora*, při ní se věc podobná označuje jménem podobné věci. *Dobrý mužil* místo *Ničemol* je *ironie*, při níž se věc žertem označuje názvem věci opačné. *Člověk je prach* je *metonymie*, při níž se klade příčina místo výsledku a naopak. *Člověk je smrtelný* je *synekdocha*, při níž se bere část místo celku nebo naopak. K *tropům* přistupuje *alegorie*, *hyperbola* a *miosis*; jednoduché výzdobě slovní slouží *epitheta*, *antitheta*, *synonyma*, *perifrase*. *Zlého havrana zlé vejce* (to jest nešlechtného otce nešlechtný syn) je *alegorie*, při níž se v začaté *metafoře* pokračuje. *Člověk je člověku Bohem* je *hyperbola*, poněvadž se věc vyzdvihuje nad hranici pravdy. *Člověk je pouhý stín nebo*

nic je *miosis*, při níž se věc zlehčuje a zmenšuje pod hranici pravdy. *Výmluvný řečník* řeční působivě jsou *epitheta*, připojovaná k jménům a k slovesům pro výzdobu. *Nemluví, nýbrž hřmí, nedojímá, nýbrž drtí* jsou *antitheta*, při nichž se zdá, že říkáme něco významnějšího, než vyslovujeme. *Znepokojuje, radí, přemlouvá, uchvacuje, vede kam chce* jsou *synonyma* položená proto, aby myšlenka takřka opakovaným úderem pronikla silněji a pevněji utkvěla. *Otec římské výmluvnosti* (místo Cicero) je *perifrása*, při níž věc nejmenujeme, nýbrž opisujeme.

Měníme-li způsob, jímž vyjadřujeme věty, z prostého na uhlazený, říká se tomu *figura*, ať už obměňujeme celou větu v zájmu důtklivosti, nebo určujeme postavení některých jejích částí v zájmu půvabu. V prvním případě jsou to *figury větné*, v druhém *figury slovné*.

Větných figur máme význačnějších *osmero*: 1. *Ó časy, ó mravy!* je zvolání, při němž se řeč zesiluje ve výkřik. 2. *To že se slušelo?* je dotaz; posluchače vybízíme otázkou k větší pozornosti. 3. *Ale o tom pomlčím* je zámlka; při ní nabývá řeč zaostření právě tím, že ji utneme. 4. *Mám mlčet? Nikoli, budu mluvit!* je oprava; při níž odvoláváme něco již řečeného, aby se přijalo s větší pozorností to, co přijde. 5. *Někdo by mohl říci* atd., *ale já namítám*, je předchvat, jímž se předstihuje posluchačova námitka. 6. *Ať si je chud, ať je nízkého rodu, ale je šlechtný*, je připustka, kterou připouštíme, co by se dalo namítnout, aby posluchač byl nucen připustit nám něco jiného. 7. *Slyšte, nebesa, vy mi budete svědky*, je apostrofa, při níž se řeč odvrací od posluchačů jinam. 8. *Ne proto svítím já slunce, abyste si vy ospalci hlučně chrápali*, je zosobnění, předstírání mluvící osoby. Tyto všechny prostředky slouží k vyvolání pozornosti.

Slovních figur je stejně tolik významnějších: 1. *Zvítězili jsme, zvítězili jsme*, je *epidzeuxis*, opakování po sobě. 2. *Nám to přišlo na útěchu, nám ke cti, nám na prospěch*, je *anafora*, opakování slova na začátku vět. 3. *Vykročíme, zvítězíme, oslavíme*, je *epistrofa*, opakování téhož zvuku na konci. 4. *Mnoho slibuješ, budeš muset dokázat mnoho*, je *epanalepsis*, opakování téhož slova na začátku a na konci. 5. *Vědomí práva nám dodává důvěru, důvěra horlivost, horlivost mužnou sílu*, je *klimax*, více slov spojených stupňovitě. 6. *Nežiji proto, abych jedl, nýbrž jím proto, abych žil*, je *epanodos*, opakování v opačném pořadí. 7. *Co mučí, to učí*, je *paronomasie*, obdobnost zvuku se zvukem, věci s věcí. 8. *Pamětlivého činí nepamětlivým, kdo připomíná, nač se druhý pamatuje*, je *polyptoton*, opakování téhož slova v různých tvarech. K tomu všemu přistupují ještě *myšlenkové ozdo-*

by řeči, pořekadla, příslovi, památné výroky, podobenství, bajky, příměry a příklady.

Z těch všech prostředků vzniká *řeč střídmá*, jestliže se vyjadřujeme čistě a přiměřeně; *řeč květnatá*, jestliže se vyjadřujeme v tropech a figurách; *řeč pádná*, jestliže stručně a na způsob přísloví. Všimněte si také rozdílnosti slohové. Je-li sloh stručný a pádný, nazývá se *lakonský*; jestliže je bohatý a široce plynoucí, říká se mu *asijský*; sloh všestranně přiměřený je *attický*. Charakter slohu je rovněž trojí: *ošední* při vyprávění každodenních věcí, *vysoký* čili *vznešený* při vyšších záležitostech a *střední* při věcech průměrných.

Má-li řečník zpracovati nějaké thema po řečnickém způsobu, zařadí je nejdříve do určitého *druhu*, který stanoví trojí: 1. *okázalý*, kamž patří chvalořeči a hanořeči; 2. *rozvažovací*, k němž patří řeči doporučující a odrazující; 3. *soudní*, jenž sestává z obžalob a obhajob. Ve všech případech zahajuje řečník vstup vhodným úvodem, jímž hledí získat blahovůli, pozornost a pochopení; pak přechází k *výkladu věci*, který podporuje doklady dokazujícími, objasňuje doklady vysvětlujícími a rozšiřuje obohacujícími; tísni protivníka logickými důsledky a konečně zakončuje vhodným *závěrem*.

Výrazové prostředky, zdobící přednes, jeví se *v tváři, ve hlase a v pohybu těla*. *Výraz tváře* nastrojí řečník podle potřeby pokorně nebo sebevědomě, vesele nebo smutně, čelo svraští nebo vyjasní. *Hlasu* užívá dojmavého a přerývaného, chce-li vyvolat soustrast, ostrého a podrážděného při hněvu; veselého a líbivého při radosti. Konečně užívá rozličného *pohybu*, zejména spínání rukou při snažných prosbách, slušného zatleskání při veselých okolnostech, dupnutí při pohoršlivých. Komu řeč dobře plyne, slove *řečný*, kdo umí mluvit působivě, je *výmluvný*, ať už mluví spatra či po přípravě, zejména však; má-li pohotovost, zařídí se i podle okamžité potřeby. Zneužívání řečnictví značí *tlučhubu*.

Básník užívá těchže prostředků v řeči *vázané*, to jest podrobené zákonům *rytmu* a *metra*. *Rytmus* je začáteční stupeň básnictví; při něm se hledí pouze na počet slabik a na podobné vyznění závěru, na příklad:

*Přejte sobě v pravé době
když ne hodů, aspoň vodu!*

Metrum vzniká, kde se všechny slabiky počítají, měří a váží podle stanoveného počtu a druhu veršových stop. Stopy vznikají ze slabik; na příklad ze dvou dlouhých vzniká *spondej*

(stálý, — —), z krátké a dlouhé *jamb* (tichý, ∪ —), z dlouhé a krátké *trochej* (stále, — ∪), z dlouhé a dvou krátkých *daktyl* (říditi, — ∪ ∪). Ze stop vznikají *verše*, z veršů *básně*, jejichž druhy (podle rozličného rozvržení stop) poznáte jindy. Podle obsahu mají básně tato jména: svatební se nazývá *epithalamium*, pohřební *epicedium*, náhrobní *epitafium*; báseň věnovaná odcházejícímu sluje *propemptikon*, duchaplně vtipná *epigram*, útočně ostrá *satira* atd. Dobří básníci se těšívali takové vážnosti, že bývají od králů věnčeni vavřínem a dostávají titul *poeta laureatus*.

Hudebník konečně připojuje k básni *nápěv*, aby se dala (pro ještě větší potěchu sluchu) nejen přednášet, nýbrž i zpívat, a to buď sólově nebo za průvodu flétny neb loutny, buď jednohlase, čemuž se říká *eufonie*, nebo souzněním více hlasů, čemuž se říká *symfonie*. Kde znějí souzvučně čtyři hlasy, jmenuje se nejvyšší *alt*, střední *tenor*, nejnižší *bas*; hlas, který mají zpívat hoši (dříve než mutují), nazývá se *diskant*. Libozvuk dávají *tercie*, *kvarta*, *oktáva*, jiné dvojzvuky jsou nelibé. Aby se zpěváci nerozešli, když každý z nich zpívá svůj hlas (napsaný notami), dává jeden rukou *takt* a ostatní se řídí podle něho *ve zpěvu* i *v pauzách*.

Tak jsem vám přednesl stručný přehled filologie čili jazykových oborů. Naučíte-li se jim dobře, stanete se mistry řeči.

JEDNÁNÍ II, výstup 9.

(Profesor morální filosofie vystoupí sám a přistoupí ke katedře:)

Nejvýznamnější část filosofie je *ethika*, poučující člověka o řízení sebe sama, to jest, jak může žít a zemřít s nezkalenou myslí, se zdravým tělem, s čistým svědomím, ani sobě ani jiným na obtíž, beze vši trapné bídy, pod ochranou Nejvyššího. Jak znamenitým vyvrcholením filosofie, jak skvělou odměnou pracovního úsilí jest získání takové vzdělanostní výbavy, která by nesloužila plané pýše, nýbrž by přešla v život! Ó umění nad umění, říditi sebe sama! Správně řekl ten, kdo řekl: *Chceš-li býti králem, dám ti království: kraluj sobě samému*. Chcete znáti toto královské umění, moji milí? Doufám, že ano. Ale nebylo by dosti účinné, vyučovat mu pouhými slovy; musíme všechno vykreslit živými barvami a ukázat všechno na živém předvedení. Poněvadž to vyžaduje času, odložme to trochu. Příštího měsíce pozveme vás všechny, milovaní posluchači a diváci, abyste se

potěšili morální filosofii. Buďte trpěliví a zatím se dívejte na další jednání, která ještě zbývají.

JEDNÁNÍ III, výstup 1.

(Posluchač lékařství, konající disputaci pro dosažení gradu, se čtyřmi profesory, probírajícími jeho these. Ale dříve vstoupí pedel a rozděluje mezi přední muže světského i duchovního stavu these, předložené k disputaci [jejichž název přečte hlasitě uprostřed diváctva] v tomto znění:)

These o životosprávě,

kteří pro dosažení nejvyšší hodnosti v umění lékařském hodlá hájiti bez řízení předsedova Aeskulap Machaon na obvyklém místě v obvyklý čas:

I. Úkolem dobrého lékaře jest, *spíše předcházet nemoci než ji léčit*.

II. A to *spíše pomocí životosprávy než léků*.

III. Životospráva záleží v pěstování, živení a posilování přirozených schopností.

IV. Podporovat se mají v těle nejdříve duchové složky, pak štávy.

V. *Duchové složky* se podporují čistým vzduchem, vůněmi a životodárnými živinami, a také tím, že předem zamezujeme prudší hnutí citová.

VI. *Štávy* se podporují oteplujícími prostředky zevně i zevnitř. Neboť teplo je přítelem přirozenosti.

VII. *Živiny* jsou *jednak jídlo, jednak nápoje*.

VIII. Jídlo má býti ze zdravých věcí, snadno stravitelné, raději prosté než kořeněné; má se jísti včas a střídme.

Podřaděné poučky:

1. *Mnoho pokrmů, mnoho nemocí*.

2. *Každodenně jísti do sytosti je cesta k nemoci*.

3. *Často, málo, pomalu, nikdy dosyta je zlatý předpis*.

4. *Je-li výběr bohatý, mají předcházet pokrmy měkké, lehké, kyselé, následovat tvrdé, těžké, sladké*.

IX. Míra nápoje nemá převyšovat míru pokrmu; nápoj má býti spíše lehký nežli těžký, ať je to voda nebo víno nebo medovina nebo pivo.

X. *Přirozený nápoj je voda; ale ne každá voda je stejně užitečná*. O tom píše slavný lékař Gorraeus takto: K pití se hodí

na prvním místě voda dešťová, pak pramenitá, pak studničná, pak říční, nakonec rybníčná nebo bažinná; nejhůřší ze všech je voda z ledu nebo sněhu.

Podřazené poučky:

1. *Tedy ti, kteří užívají k pití ledové vody, poslouží svému zdraví nejhůřší ze všech.*
2. *Pití takové vody musí se nepochybně klásti mezi příčiny krátkého života.*

XI. Dobré víno, pije-li se mírně, je lék; jestliže nemírně, jed.

XII. Za horkých měsíců pít studený nápoj (ať vodu, pivo nebo víno) je zdraví zvláště škodlivé.

XIII. Prostředky k posílení zdraví jsou: 1. *pohyb a klid*; 2. *bdění a spánek*; 3. *lázně*; všechno s měrou.

XIV. Jádro životosporných rad podle mínění předního lékaře římského, *Cornelia Celsa*, bude toto: Kdo chce mít zdraví stálé, ať si zvyká na protiklady, tak aby dovedl snášet mráz i horko, sytost i půst, bdění i spaní a hodné práce. Neboť v tom případě se přirozenost, zvyklá na všechno, nepoškodí tak snadno.

K ostrému propírání těchto thesů *zve přátelsky slovné pány profesory týž, který svrchu, kandidát medicíny.*

(*Pak vystoupí ten medik s hojným doprovodem.*)

MEDIK (z řečiště): Slovní posluchači! Dobré jméno a sláva lékařského povolání záleží v tom, býti pomocníkem Božím při zahánění nemoci i smrti a při prodlužování lidského života. Kdo to chtějí umět, cvičí se pomocí *anatomie* v poznávání nositele zdraví, lidského těla, a pomocí *botaniky s chemií* cvičí se v poznávání léčebných prostředků; způsobu, jak jich užívati, učí se při návštěvách nemocných a při léčebném rozhodování lékařů ve společné radě. Je známo, že za počátky tohoto umění vděčíme *Aeskulapovi* a pak *Hippokratovi*; také je známo, že ti, kteří učili lékařství po nich, byli *empiriky*, opírajíce se jedině o zkušenost, kdežto později přišli *methodikové*, dbající jen na příznaky nemocí s opomíjením pokusů. Konečně vystoupili *dogmatikové*, spojující theorii s pokusnictvím; podle svého předního vůdce *Galena* mají jméno *galenikové*. Dnes nabyla zvucného jména škola alchymická čili hermetická, podivuhodná svou přípravou a důmyslností léků, ale hrozná pro svrchované nebezpečí, postupuje-li se neopatrně.

Kdybyste se tázali o mně, které školy jsem stoupencem já, jenž dnes žádám o připuštění k lékařskému stavu, odpovím, že

žádné, leč jediné pravdy. Všechny dobré myšlenky, ať patří kterékoli škole, si přisvojují společným právem přírody. To však nemohu popírat, že se spíše kloním v tu stranu, kde je postup bezpečnější. V tom smyslu jsem se také rozhodl předložit k dnešní disputaci látku, kterou ohlašují mé these, o přednostech životosporné.

Vzmete-li je v laskavou úvahu, prosím, abyste je ráčili osvětliti také důvody, svědčícími proti nim; já jsem beze strachu odhodlán, bránit jejich pravdu.

PRVNÍ OPONENT. Slovní pane kandidáte, mne neuspokojuje tvá první a druhá these (přečte je); napadám první z nich touto houfnicí:

Klásti si nemožné úkoly nesluší dobrému a moudrému muži. Ale chránit lidi předem ode všech nemocí je nemožné.

Tedy chránit lidi předem ode všech nemocí nečiní si úkolem dobrý a moudrý lékař.

RESPONDENT. Což, připustím-li celou námitku? Neboť nezasahuje naši thesi, která neříká »ode všech nemocí«, nýbrž jen »od nemocí«. Neboť nikdo se zdravým rozumem si jistě neučiní úkolem, co není v lidské moci. Ale odpovím na každou premisu zvláště. Horní vyvracím protikladem. Zákon Boží dokonale naplnit v tomto životě nemůže nikdo, ale přece si to má ukládati každý dobrý člověk. Neukládá-li si, není dobrý.

OPONENT. Bůh posuzuje skutky podle úmyslu, u lékaře se skutky posuzují podle výsledku.

RESPONDENT. I u lékaře musíme chválit dobrou vůli, jestliže si přeje a hledí dosíci, co nejlepšího považuje za možné. Neboť — abych přešel k druhé premise (bez tvého dodatku »všech«) — tvrdím a tvrdím, že je možno předejiti velmi mnohé nemoci, ba většinu, když ne všechny, jen jestliže se správně poznají a včas vyloučí zárodky nemoci. Popírati toto znamenalo by popírat základy lékařského umění.

OPONENT. Toho nechávám. Ale tvá druhá these směřuje k pohrdání lékařstvím. Neboť jestliže životosporná předčí léky, pak si bude lékařem každý laik; a nač jsou pak lékaři a lékárníci?

RESPONDENT. Nač? Jednak k zachování zdraví, které máme, ukázáním dobré životosporné; jednak k obnově ztraceného zdraví užitím dobrých léků. Ejhle, pro obě je místo! Ale životosporná je něco milého a příjemného, kdežto užívání léků je cosi násilného a obtížného; mimo to životosporná nechává plynout život nerušeným proudem, kdežto léky svou prudkostí vždycky

něco oddrobí ze životních sil; a proto vším způsobem musíme dávat přednost prostředkům příjemnějším, bezpečnějším, zaručenějším. V Arabii, v Indii a v Číně dospívají zvláště umírněným způsobem života až k stému, dvoustému a třístému roku, kdežto my u nás zřídka se dočkáme šedesátého, často ani padesátého nebo čtyřicátého, poněvadž si v našich krajích svou neumírněností přivoláváme nemoci, a pak, když si nepřítelů pustíme do útrob, bojujeme s ním léky.

OPONENT. Vidím, že pan kandidát dovede své these dobře hájit. Chválím jej a ponechávám jiným místo, zkoumat jej.

DRUHÝ OPONENT. Já uvádím v pochybnost pravdivost these osmé, čtvrté poučky: *pokrmy měkké mají předcházet. Argumentuji proti ní taktó: Všechno první jest základem ostatního ve svém druhu. Ale první chody jídla jsou v žaludku první. Tedy jsou základem ostatních přicházejících.*

RESPONDENT. Co z toho plyne?

OPONENT. Pokračuji: *Základ musí býti pevný a tvrdý. Pokrmy, které jsou v žaludku první, jsou základem. Tedy musí býti pevné a tvrdé.*

RESPONDENT. Žádám definici pojmu základ.

OPONENT. V Pokladu definic stojí toto: *Základ věci je to, co je nositelem jejího pevného ustálení.*

RESPONDENT. Odpověděl sis sám, pane, vyvrátil sis svůj argument.

OPONENT. Jak to?

RESPONDENT. Nejsou stejné poměry při trávení jako při stavbě. Neboť nepodáváme žaludku pokrmy proto, aby tam setrvaly, nýbrž aby se rozplynuly a co nejrychleji vytvářely ze sebe krev. To však není možné, jestliže se první cesty zatarasí tvrdými pokrmy; je to možné, jestliže předcházejí pokrmy měkké, snadno se rozplývající a vypařující, a následují-li pokrmy tvrdé, aby i ty se zvolna rozložily a šly za předešlými.

OPONENT. Rozřešil jsi potíž. Jsem spokojen.

TŘETÍ OPONENT. Desátá these vypočítává stupně pitné vody podle Gorraea. Nebudu mluvit proti nim. Ale poněvadž se pan kandidát patrně hlásí ke Gorraeovu názoru, chci důvody této stupnice, a zejména, proč se má dešťová voda považovat za nejzdravější k pití, ledová za nejnezdravější.

RESPONDENT. Abych mohl podati odůvodnění, musíme stanovit dva předpoklady: 1. To, co nás v pokrmu a nápoji živí, není hmota, nýbrž duch čili duchová a životná síla, tkvící ve hmotě; ta oživuje svým příchodem naši duchovou složku, zesiluje

ji svým přechodem v její podstatu a rozmnožuje ji. 2. Zmíněná duchová složka, uzavřená ve hmotě, má ráda teplo, vyhýbá se chladu. To se ukáže, jestliže za nejprudších mrazů zamrzne v sudech víno. Neboť co zamrzá? Nikoli duch, nýbrž jenom tekutina. Led se sráží na obvod sudu, kdežto duch vína prchá do středu; víno odtud vzaté je velmi silné, skoro jako pálené; kdežto led po rozpuštění není nic než pouhopouhá břečka bez chuti a beze vsí síly. Tedy dešťová voda přispívá k naší výživě daleko životněji než kterákoli jiná, poněvadž je přečištěná působením slunce a nasycená životní silou světa; stejně jako svlažování vodou dešťovou je zahradním plodinám daleko prospěšnější než říční voda. A podobně jako led z vína ztrácí všechnu sílu a zanechá po sobě jen mrtvý kal, tak také led je nezbytně prost životní síly své vody a není nic víc než pouhá mrtvola vody a docela syrová břečka.

OPONENT. Je-li to pravda (a je to patrně pravda jistá!), pak už se snadno ukazuje zdůvodnění stupňů ve zdravoti vody. (A nezbyvá pochyby, že si naši pijáci ledové vody velmi špatně slouží a že v této okolnosti tkví ne poslední vina tolika bledniček, nemocí a předčasných úmrtí. Kéž bychom si počínali rozumněji!)

ČTVRTÝ OPONENT. Dvanáctou thesi (čte ji) budu vyvracet taktó: *Opačné se musí mírnit opačným. Ale horko a chlad jsou věci opačné. Tedy se musí zmírňovat jedno druhým. V důsledku toho, jako v zimě pijeme nápoje teplé, abychom se zahřáli, tak v létě pijeme studené, abychom se ochladili.*

RESPONDENT. Toto dokazování je chybné proto, že podkladem života je stejně v zimě jako v létě *prozené teplo*. Tedy stejně v létě jako v zimě nežádá si zmírňování opačnými prostředky, nýbrž podpory prostředky stejnými. A to v létě tím spíše, čím více je vnitřní tělesné teplo vyvoláváno ven teplotou okolního vzduchu. Proto vnitřní části ochabují; jestliže však v takovém případě vypiješ něco teplého, udržíš, posilíš a rozmnožíš oslabené teplo; vypiješ-li něco studeného, rozptýlíš je. Nesčetně je toho příkladů, jak náhle zahynuli nebo upadli do těžkých nemocí, kdož chtěli ochladit velikou horkost; není však žádného příkladu, že se něco podobného stalo tomu, kdo v takovém případě pil nápoj teplý.

OPONENT. Je tomu tak, skutečnost to dokazuje. Nechť tedy zůstává tvá these v platnosti. A ty sám, když ses tak dobře osvědčil, očekávej o sobě rozhodnutí slavné fakulty.

(Kandidát sestoupí s řečníště.)

JEDNÁNÍ III, výstup 2.

PEDEL (*vyběhne a zastaví se*):

Budou mít disputaci dva jiní zápasníci o doktorský prstýnek, právník a theolog; bylo mi uloženo přibít na dveře university jejich these, předložené k disputování. Ale nejdřív se na ně mrknu, na zkoušku, zda bych snad i já mohl něco takového namárat a stát se doktorem.

These právníkovy jsou tyto (*čte je z papíru*):

1. Cílem pravovědy jest, zachovat lidskou společnost ve zdraví před nákazou roztržek.
2. Tato způsobilost se získává trojí znalostí: Za první znalostí svazků, jimiž se lidská společnost udržuje; za druhé znalostí případů, jimiž se uvolňuje; za třetí znalostí prostředků, jimiž se obnovuje.
3. Těmi svazky je trojí právo: osobní, věcné, jednací.
4. Osobní právo znamená moc osoby proti osobě; tou mocí je jeden člověk nadřizen a sluje *svéprávný*, druhý je podřizen a je tím *cizoprávní*. Sem tedy náleží moc *manželova* nad manželkou, moc *otcovská* nad dítkami, moc *poručnická* nad nedospělými, moc *opatrovnická* nad dospělými a moc *úřední* nad poddanými.
5. *Právo věcné* jest to, podle něhož má nějaká osoba moc nad nějakou věcí. Je to buď *panství*, když věc má majitel, nebo *držba*, když má věc uživatel, nebo *služebnost*, když má věc osoba službou povinná.
6. *Právo jednací* jest jakési jednání, zavazující toho, kdo je provedl, ať už je to *dohoda* či *smlouva* nebo *zavinění*.
7. *Dohoda* vzniká, když dva (nebo více) se shodnou na tom, že něco dají nebo vykonají, a zaváží se, že tomu dostojí. Neboť obsah smluv je v podstatě takový: *dávám, abys dal; konám, abys konal*. Nebo: *Dávám, abys konal; konám, abys dal*. Takovéto podmínky se buď kladou výslovně, nebo se alespoň naznačují při každém slibu, závazku a při každé smlouvě.
8. *Zavinění* je čin, který zakládá právo na vynesení trestu.
9. *Případy*, z nichž pochází uvolnění lidské společnosti, jsou buď *vníknutí* v cizí právo, nebo *opuštění* vlastního práva, anebo *porušení* smluv. Z toho trojího případu pramení původ všech sporů.

10. *Prostředek* proti tomu jest, aby všechno bylo vráceno na své místo podle předpisu práva, ať už se myslí *právo přirozené* nebo *právo mezinárodní* nebo *právo městské*, sestavené z vlastních ustanovení každého místa.
11. Jestliže jsou kdy někteří ve sporu o svém právu nebo o jeho smyslu, jde se k právníkovi nebo ke sboru právníků na universitě, aby urovnali pochybnost znaleckým rozhodnutím.
12. *Právník je tedy pouhým vykladatelem zákonů, a proto nechť se stydí, mluvit bez zákona.*

(*Nato pozdohne pedel oči, zavrtí hlavou a řekne:*)

To je vysoká věda, nevím, zda chápu všechno. (*A hned mávne rukou.*) Nechám těch myšlenek na doktorát. Podívám se teď, co má můj theolog.

(*Čte znovu:*)

1. *Theologie je nauka o Bohu a božských věcech.*
2. Je celá založena na božských zjeveních, obsažených ve svatých Písmech. Theologická dokonalost záleží v tom, znát z Písma všechno, rozumět smyslu všeho podle církve obecné a umět pravověrně obhájit to, co bylo kacířsky překrouceno.
3. *Positivní* theologie je nejlepší ta, která záleží v objasňování Písem skrze Písma.
4. *Katechetická* theologie je nejprospěšnější ta, která podává přízpůsobení výroků Božích chápání prostých lidí.
5. *Didaktická* theologie je nejkrásnější ta, která se zabývá uváděním jednotlivých případů pod celek učení.
6. *Polemická* theologie, která rozebírá Písma na sporné otázky, pěstuje se vzhledem k bezohlednosti protivníků.
7. *Profetická*, která učí způsobu, jak máme Boží slova lidu božsky předkládati, je božská.
8. *Kasuální*, která učí řešiti případy čili pochybnosti svědomí, je zvláště užitečná.
9. *Kabalistická*, která hledí vybádati mystický smysl z kdejakého puntíčku Písma, obsahuje mnoho prázdného nebo podezřelého.

(*Po přečtení řekne:*)

Co na tom je, to se ukáže až při veřejném přetřásání. Já zatím vykonám svůj úkol a přibiji ty these na dveře.

(*Když je přibije, vstoupí do budovy; hned se zase vrátí, prostře na katedru koberec, a jakoby ve vytržení ohlásí, že nastává slavnostní*

promoce bakalářů, mistrů a doktorů před toaří celé akademické obce.
— To musí umět dobře, s pěkným výrazem i přednesem.)

JEDNÁNÍ III, výstup 3.

Filosofická promoce.

(Slavnostně vstoupí kancléř, rektor, profesori se zástupem studentů a posadí se na rozestavená křesla. Pak vystoupí z počtu profesorů jeden z filosofické fakulty, vstoupí za katedru a promluví takto:)

Slovutný kruhu moudrých mužů a mladíků! Shromáždili jste se dnes k podívané nikoli každodenní. Uvidíte akademickou promoci některých členů z vašeho středu, kteří dosáhli chvalitebných pokroků v akademických studiích. Nezačínáme si nic nového, nýbrž s úctou přejímáme zvyklost svých moudrých předchůdců, kteří uznali za vhodné prohlašovat občas na universitě bakaláře, mistry a doktory, a to z trojího důvodu: *Za prvé*, aby opravdu pracovití kandidáti dostali povýšením důstojnou odměnu za zdárné ukončení běhu studií; *za druhé*, aby jiní studenti brali odtud pobídku k horlivosti; *a konečně*, aby se tímto slavnostním osvědčením universit hájil zájem veřejný.

Podle usnesení slavné fakulty filosofické a medicínské mají být dnes propůjčeny hodnosti některým zasloužilým uchazečům; ale aby se to nestalo pod jinou záštitou než pod záštitou státní, obracíme se patřičně na tebe, vzácný a urozený pane kancléři, jehož vážená přítomnost nám představuje nejvyšší svrchovanost, udržující a zachovávající čest a svobody universit: dovol, rozkaž a ulož, aby to, co se děje, dalo se pod záštitou státu!

KANCLÉŘ. Nechť slouží státu ke zdatnosti a universitě ke cti, že z ní jakoby z trojského koně vycházejí čas od času mužové obecně prospěšní, budoucí světla a sloupy vlasti. Poněvadž tedy i nyní se naši takoví, mezi něž — po šťastném překonání bojů s obludami nevědomosti a nevzdělanosti — se mají rozdělit ceny jakoby odměny za vítězství, vítám to i potvrzuji, a chci, rozkazují a ukládám, aby se to stalo pod záštitou královské výsosti.

PROMOTOR (z filosofické fakulty): Tedy štěstí a zdar pro vázej naše počínání! Vy, nadaní mladí mužové, kteří jste se po návštěvě štěpnic moudrosti zcela věnovali svobodným studiím a dokonce jste již chvalně zahájili boj pro pravdu, vystupte jeden po druhém, jak budou čtena vaše jména! (*Jména čte jiný profesor z katalogu.*)

1. Petr Uměnář. 2. Jan Učborád. 3. Jindřich Pozorlivý. 4. Jiří Pilný. 5. Martin Pospěšný. 6. Sixt Robitel.

(*Vystoupí a postaví se před katedrou; k nim promotor:*)

Vizte diváctvo, důstojné vaší schopnosti! Hle, na vás jsou upřeny oči všech! Radujete se, že vaše píle je takto vystavena na odiv? Mlčíte? Rdíte se? Je to barva cti! Tedy se vás ptám:

1. Slibujete, že nic na své píli neslevíte?

KANDIDÁTI BAKALÁŘSTVÍ. Slibujeme.

2. Že závoditě duševní práce, universitu, neopustíte před dokončením studií?

KANDIDÁTI. Slibujeme.

3. A že vědecké vzdělání ozdobíte čestností mravů?

KANDIDÁTI. Slibujeme.

PROMOTOR. Tedy já navzájem ozdobuji vás prvním stupněm akademické důstojnosti a jako *bakaláře filosofie* vás pozdravuji a prohlašuji; i ukládám všem, aby vás jako bakaláře poznávali, uznávali a pozdravovali. Jako znamení svobody dávám každému z vás bílou hůl, kterou budete nosit jako čestný znak. Odstupte, pamatujte na svůj závazek a spějte až ke konci studijní dráhy!

(*Ti se pokloní a vrátí se na svá místa.*)

PROMOTOR. Nyní předstupte vy, kteří jste překonali svízele cesty a dostoupili vrcholu umění i věd; zasloužíte si, aby vaše zdatnost slyšela svou oslavu.

(*Druhý filosof čte jejich jména:*)

1. Štěpán Mnohověd. 2. Ondřej ZnateL. 3. Tobiáš Všeuměl.

PROMOTOR. Že zdatnost zaslouhuje odměny, to nejen hlásá zákon slušnosti, nýbrž i uznává každý rozumný člověk. Vy tedy, horliví zápasníci Mus — kteří jste se nad jiné vycvičili do té míry, že dovedete disputovat o všem poznatelném z oboru filosofie, jak jste dokázali určitými ukázkami — přijměte odměnu své zdatnosti, *titul filosofa!* Neboť já vás před tímto slovutným diváctvem za *magistry a doktory filosofie* volím i vyhlašuji, a uděluji vám moc, veřejně na akademiích a kdekoli jinde vyučovat filosofii. Tuto moc na vás přenesenou dotvrzuji nejdříve připuštěním za tuto filosofickou katedru. Přistupte! (*Přistoupí*

k němu; když mu již stojí po boku, mluví promotor dále:) Budte zdraví, milí nyní už kolegové; budete napříště vyučovat filosofii s veřejné stolice, ale filosofii pravé, nikoli zmateným nápadům. Hle, každému z vás dávám zlatý prsten (*podělí je*), a to s trojím cílem. *Za prvé*, abyste měli na péči celý okruh věd, encyklopedii, tak jako tento prsten tvoří nedílný kruh; *za druhé*, abyste vyučovali čistému zlatu pravdy bez škváry omylů, tak jako tyto prsteny jsou čisté zlato; *za třetí*, nedal jsem vám jen jeden, nýbrž tři, aby každý z vás, sám jsa majetníkem, nepřísahal na slova žádného učitele, nýbrž byl pamětliv filosofické svobody, a aby nic mimo pravdu nehledal, nesledoval a neobhajoval. Slibujete, že tomu chcete věrně dostáti?

PROMOVANÍ. Slibujeme.

PROMOTOR. Potvrďte slib, spojte svou pravici s mou! (*Podaří mu ruku. Pak zase promotor:)* Už jděte a učte filosofii, ale ne spíše slovy než činy; to znamená, všechna vaše slova i všechny skutky mají ukazovat, že věcem správně rozumíte a že dovedete učit, a to i tehdy, když mlčíte. Pak teprve bude ve vás harmonie, budou-li vaše myšlenky, slova i skutky v souzvuku se strunou poctivosti.

(*Zazní hudba, všichni herci odejdou.*)

JEDNÁNÍ III, výstup 4.

Promoce medicinská.

PROMOTOR. Příčinnivý mladý muž *Asklepius Machaon*, mnoholetý žák naší university, učinil takové pokroky v poznání přírodní filosofie a vědy lékařské, že podal znamenitý důkaz lékařských znalostí nejenom úspěšným vyučováním studentů v soukromých kroužcích, nýbrž i nedávnou disputací o životosprávě. Proto mu byly po zásluze slavnou medicinskou fakultou přisouzeny nejvyšší důstojnosti v medicíně a budou mu této hodiny uděleny (za vašeho svědectví, kteří jste svědky jeho vzdělání). Ty tedy, muži výborní, povstaň a zde se představ!

(*Postaví se před katedrou.*)

PROMOTOR. Žádáš, aby ti bylo uděleno úřední povolení provozovat lékařství?

PROMOVEND. Žádám.

PROMOTOR. Nemůže ti býti uděleno za jiné podmínky, leč

zavážeš-li své svědomí a ulevíš-li našemu slibem, že nikdy nezneužiješ této svěřené volnosti; přijímáš tuto podmínku?

PROMOVEND. Přijímám

PROMOTOR. Hle, čti formuli závazku, která ti bude platit za přísahu.

PROMOVEND. I. Svých lékařských znalostí neužiji k ničemu jinému než k chvále Stvořitelově a k prospěchu lidí.

II. Nedopustím se zneužití, abych ublížil někomu z lidí, ať přítel nebo nepřítel.

III. Život a zdraví všech těch, kteří se mně svěří, budu považovat za posvátné svěřenství.

IV. Nikomu nepodám jeđu.

V. Svě povolání nezneuctím žádnou nečistotou mravů.

VI. Také ve všem ostatním se budu chovat tak, jak sluší na služebníka Božího a služebníka přírody. *K tomu mně dopomáhej Bůh!*

PROMOTOR. Získáš si vděčnost u lidí i u Boha, zachováš-li to všechno. Ale přejdeme k obvyklým slavnostním obřadům, jimiž ti bude tvá důstojnost veřejně potvrzena. (*Vztáhne k němu pravici a řekne:)*

I. Vstup za katedru lékařskou, která je tobě náznakem tvé činnosti a hodnosti.

II. Hle, kladu před tebe tuto *knihu otevřenou*, abys byl pamětliv, že máš ustavičně nahlížeti do dobrých autorů, proslulých svou úspěšností.

III. Kladu před tebe *tutěž knihu zavřenou*, abys dovedl také už i bez knih míti vědění a poradit si sám (zejména v náhlých případech, jaké se lékařům naskýtají).

IV. Tento *klobouk* ti bude znakem svobody (*nasadí mu jej na hlavu*).

V. A tento *prsten* bude ti znakem úcty, kterou ti budou prokazovat malí i velcí, budeš-li dobře léčit, podle slov mudrcůvých: *Cti lékaře pro jeho nezbytnost*.

VI. Také ti dávám *polibek lásky* (*políbí jej*), abys nepěstoval spory a nenávisť, nýbrž svornost se všemi příslušníky svého stavu.

VII. K tomu dodávám přání, aby ti Bůh žehnal a učinil tě šťastným strážcem zdraví a šťastným zapuzovatelem nemocí.

PROMOVANÝ. Vzdávám povinné díky vysoce váženému sboru lékařské fakulty, slavnému akademickému senátu a ko-

nečně všem akademickým občanům za lásku, přízeň a blahovůli, kterou mi prokazovali.

(Všichni příslušníci university vyjdou.)

JEDNÁNÍ IV, výstup 1.

(Dva studenti, Novotný a Školený, vystoupí a procházejí se po jevišti, rozmlouvajíce klidně mezi sebou, jako by neviděli ani krále ani nikoho jiného.)

NOVOTNÝ. Že jsem tě pozval na procházku, milý příteli, toho příčinou jest má touha, dozvědět se od tebe něco. Neboť, jak se pamatuješ, znali jsme se už od dětství; ale ty mě předčíš jak léty a vzděláním, tak také školskou zkušeností; neboť jsi se z university už vrátil, kdežto já tam teprv hodlám. Z toho důvodu se osměluji, požádat tě o radu v některých věcech.

ŠKOLENÝ. Nuže pověz, co chceš? Jsme sami, proto můžeme spolu jednat otevřeně.

NOVOTNÝ. Za prvé prosím, pouč mne o tom, může-li někdo, kdo si získal na nižší škole znalost latiny, státi se vzdělavcem jen soukromým čtením dobrých autorů?

ŠKOLENÝ. Vím sice, že se to některým samoukům dobře podařilo, ale pravidelně víc dokáže vzájemný styk ve vzdělaném kruhu než takové soukromé trápení.

NOVOTNÝ. Proč mluvíš o trápení? Jsou tu i příjemné stránky!

ŠKOLENÝ. Zajisté, neboť i ten, kdo se oddává čtení knih, pěstuje styky; ale s nepřítomnými, kteří k nám mluví jen skrze své spisy. Dozajista však více zmůže živé slovo vzdělaného přítele; neboť, jako se kámen uhlazuje o kámen, tak člověk o člověka.

NOVOTNÝ. Nicméně pověz, čeho budu potřebovat, kdybych chtěl přece jen studovat soukromě; abych to mohl učinit s prospěchem!

ŠKOLENÝ. Chceš-li se dobře vzdělat pod vedením dobrých autorů, zachovávej tyto rady: 1. Hleď míti pracovnu v ústraní, vzdálenou od hluku, aby tě nic nerušilo. 2. Nepřipouštěj autory namátkou, nýbrž jen vybrané. 3. Knihy pak chovej v čistotě, nekaž si je čmáráním, leč bys snad chtěl na podporu paměti podtrhovat důležitější místa. (Mimochodem podotýkám, že Řekové a Římané měli ve zvyku hvězdičkou označovat to, s čím chtěli projevit souhlas, kdežto křížkem to, co zamítali.) 4. Za

čtvrté si pamatuj, že nevhodnější ke studiu jsou hodiny ranní, ba v zimě ještě před rozedněním; v tom případě poslouží lépe svíce vosková než lojová (louč při nočním studiu velmi škodí, poněvadž vydává kouř); svícen má býti vysoký, stínidlo zelené a kratiknot po ruce, abychom čas od času očistili knot; doutnající část hned udus, aby nezapáchala.

NOVOTNÝ. To jsou vnější okolnosti; ale já se ptám na vnitřní úpravu své práce.

ŠKOLENÝ. Už jsem chtěl o tom mluvit. Cokoli čteš (ať v pracovní době nebo ve volných chvílích), čti třikrát; po prvé, abys porozuměl, po druhé, abys excerpoval, po třetí, aby sis vybrané věci zapamatoval.

NOVOTNÝ. Co to znamená excerpovat?

ŠKOLENÝ. To znamená dělat si výtahy či výpisky; vypisovat máme ne na všelijaké hadry, nýbrž do deníku nebo do sešitů, a odtud do sbírky materiálu, abys odtud mohl při kterékoli příležitosti k jakékoli potřebě vybrat, cokoli sis kdy osvojil. Ale toužíš-li po větším zisku, vyhledej si společníka v učení, abys s ním pojednával o tom, cos četl a co sis vypsál; nezáleží na tom, rozumí-li věci líp a dovede-li ti vyložit, cos nepochopil, anebo učí-li se teprv od tebe; neboť vyučováním se učíš sám. Proto si nikdy nelenuj, stýkat se s takovým druhem. Ale ještě toto musím připomenout: Kdekoli jsi, měj s sebou zápisníček (nebo alespoň kus papíru a olůvko), aby ti zase nevypadlo z paměti, cokoli tě napadne (později si to poznamenáš do deníku nebo se podíváš do knih).

NOVOTNÝ. Co soudíš o cestování, které se podniká kvůli vzdělání?

ŠKOLENÝ. To přináší mnoho užitku i potěšení, zařídí-li se řádně (nicméně třeba míti na cesty dva pytle, jeden trpělivosti, druhý peněz, jak se říká). Neboť navštívíš-li university, budeš míti možnost, poslouchat veřejně přednášky učenců, disputatione o sporných otázkách a rozmluvy o čemkoli; dále se můžeš na cokoli vyptat soukromě, získáš-li si slušným způsobem přístup do jejich kruhu, a tak můžeš den ode dne získávat na vědění. Nebudeš tam míti nouzi o čilé druhy; rozdělíte-li si mezi sebou knihy a přečtete-li každý svou, můžete se o celý zisk rozdělit sdělením výsledků. Kolikrátkoli tam uvidíš rozdílet ceny pilnosti (bakalářství, mistrovství, doktorát), tolikrát se ucítíš pobídnut k výkonnosti.

NOVOTNÝ. Kéž by mé stísněné poměry nepřekázely příležitostí k vyniknutí! Kéž by Bůh seslal nějakého příznivce, který by mi poskytl prostředky k cestování!

ŠKOLENÝ. Budeš-li si dobře vésti, nepochybuj! Ale poslyš, co připojím. Je pěkná věc, dovedeš-li užívat k svému prospěchu i moudrosti nepřítomných.

NOVOTNÝ. Jak to?

ŠKOLENÝ. Vzájemným dopisováním s některým vzdělaným člověkem a vhodným přetřásáním kterýchkoli otázek.

NOVOTNÝ. Kvůli slohovému výcviku?

ŠKOLENÝ. Nejen to, také pro zbystření soudnosti a prohloubení vědomostí.

NOVOTNÝ. O tom si promluvíme někdy jindy; teď nastává čas oběda, vraťme se.

JEDNÁNÍ IV, výstup 2.

KRÁL. Řekl bych, že tito prochazeči jsou na jiném světě; tak se na nikoho ani nepodívali a neměli smysl, zdá se, pro nic mimo své myšlenky!

SOKRATES. To se filosofům stává; pohrouží se ve své čiré přemýšlení a nic nevidí ani neslyší, ba někdy jen stěží ucítí pálení!

KRÁL. Tak velice je možno zapomenout na sebe? Necht' si tedy ti dva vyspějí v hluboké filosofy! Ale co si počneme my? Pozoruji sice, že některé stránky universitní činnosti zasluhují výtky; ale mám důvody pro odklad. Zatím jim přeji všeho zdaru.

PLATON. Soukromníkům sluší projevovat přání, kdežto knížatům a těm, kteří mají v ruce moc, sluší přiložit ruku k dílu! Proto tedy od tebe hned po Bohu očekáváme, nejjasnější králi, všade po tvém království zdar škol i universit, zdar života soukromého i veřejného. A tak klademe do tvých rukou společné blaho i sebe samy.

(Všichni vstanou a pokloní se.)

KRÁL. Na dobré vůli nebude mi nikdy chyběti. Ale jsme lidé, a tak není možno, zejména ne jednomu jedinému, vždycky ve všem vystihnout, co by bylo na prospěch. *Více očí více vidí.* A proto vy, kterél jsem si vybral za důvěrnější rádce, připomeňte mi, cokoli kde bude podle vašeho mínění k užitku. Pro dobré rady bude vždycky místo.

(Vstane a všichni vyjdou za zvuku hudby.)

DOSLOV.

Slovutní diváci, nasytil se už váš zrak našimi hrami? Nasytil se sluch? Obávám se, že je dokonce už unaven. Promiňte! Rozsah látky měl v zápětí jistou rozvleklost, nikoli však, doufáme, také dutost a prázdnotu. Ostatně — vždyť nám záleží na tom, znáti vaše mínění (neboť *posluchač dodává vzletu a pochvalou vzdámá se zdatnost*) — dovoluji otázku: jak se vám líbí tato naše hra? Jak přednes? Pokud je na nás, cítíme, že se zdokonalujeme, díky Bohu, a jsme proto sami se sebou spokojeni. Proč byste neměli býti s námi spokojeni i vy? Před nedávnem jsme byli němí, a hle, již mluvíme! Byli jsme bázlíví, a hle, již sneseme zrak diváků. *Ale jsou to jen hry*, řekne někdo! Zajisté hry, ale takové hry, jimiž si zvykáme, přizpůsobovat se k věcem vážným a velkým. Popřejte nám tedy svou přízeň, a zasloužíme-li si toho, pochvalte nás! *Nevděčná je to práce, jež nezná odměny žádné*, říká se. Ale nám postačí za odměnu i troška chvály. Jestliže si ani té nezasloužíme, pak i hana na pravém místě působí jako ostruha. *Buďte zdraví*, příznivci studií, a buďte zdraví tak, abyste nám i naši škole byli dlouho vládci i rádci.

BUĎTE SBOHEM!

POZNÁMKY.

(Číslice znamenají jednání a výstup.)

Hra čtvrtá (škola obecná a latinská).

Ptolemaios řečený Filadelfos (285—247), vynikající král egyptský, známý též svou učeností; patrně za něho bylo založeno v Alexandrii Museion se slavnou knihovnou, vědecké středisko tehdejšího světa. — Filosof *Platon* se ovšem s *Ptolemaiem* nikdy nesešel (žil 427—347). — *Eratosthenes* (276—195), všestranný učenec, byl povolán *Ptolemaiem* za knihovníka alexandrijské knihovny. — *Apollonios* zvaný Rhodský (260—188), básník a gramatik, nástupce *Eratosthenův* v řízení alexandrijské knihovny. — *Plinius* zvaný Starší (27—79), slavný přírodopisec, zahynul při výbuchu Vesuvu. Podobně jako *Platon* přidružen beze vsí motivace k představitelům doby alexandrijské. — *rozum, řeč a konání*, v latině *ratio, oratio, operatio*, tedy zároveň slovní hříčka; pro tuto slovní hříčku je toto spojení oblíbeno u *Komenského* i jinde.

II, 1. — *tachygrafie* znamená rychlopis, *stenografie* těsnopis.

II, 2. — *po starém způsobu říkáme papír*; to jest podle toho, že se kdysi vyráběl z papyru, jak vyloženo v předešlém výstupu. — *větší složku čili rys*; podle starého počítání; nový rys má 1000 archů. — *do sloupců a stránek*; v menším formátě znamenal sloupec ovšem zároveň stránku; ale v době *Komenského* se mnohem více než dnes sázely stránky tak, že obsahovaly dva sloupce; více sloupců na stránce bylo zřídka; příkladem jsou mnohojazyčné *Brány Komenského*.

II, 3. *Vydavatelé knih, to jest upravovatel a spisovatel*. Neodpovídá dnešnímu způsobu; dnes se za vydavatele považuje ten, kdo vede náklad na vydání. Vydavatelé se zde rozumějí pracovníci, kteří připraví knihu k tisku; jednak *filolog*, který připraví k tisku knihy starých spisovatelů, jednak moderní spisovatel. Vydávání starých textů mělo v době *Komenského* stále ještě velký význam, mnohem větší než dnes. — *předností dobrého kritika*, to jest toho filologa, který chystá text k vydání; jeho práci se říká dosud textová kritika. — *trochu ješitnosti se přimísí*; zejména těmi pochvalnými projevy, které si autor vytiskne. — *školního dozorce a didaktika*. Latinské jméno *scholarcha* znamená vlastně vládce školy. Není to inspektor v našem smyslu (takových úředníků tenkrát nebylo), nýbrž zástupce občanstva. *Scholarchů* bylo několik, a nejspíše bychom je mohli přirovnat k členům školního výboru. Poněvadž měli právo a povinnost dozoru, dal jsem název »školní dozorce«. *Didaktik* zde znamená asi totéž jako dnes »pedagog«. Podobně *Komenského Didaktika* je úplnou pedagogikou. Etymologii slova vykládá *Komenský* níže (II, 4).

II, 4. *Erasmus Rotterdamský* (1467—1536), nejslavnější mezi humanisty, napsal při své rozsáhlé činnosti literární jednak pojednání o vý-

chově, jednak knížky, které se ujal jako učebnice. — *Filip Melancthon* (1497—1560), přítel *Lutherův*, napsal školský řád pro trojtřídní školu latinskou a četné učebnice. — *Jan Sturm* (1507—1589), ředitel školy ve Strasburku, která byla příkladem latinské školy vysoko organizované (9 tříd); jeho spisy se těšily velké vážnosti. — *Jan Caselius* (1533—1613), zapomenutý profesor v Helmstadtu, vydal hojně spisů filologických. *Komenský* ho vzpomíná v *Poslední metodě*. — *Lubinus Eilhard* (1565—1621), profesor theologie v Roztoku; při svém vydání evangelia vytiskl pedagogické posláni; *Komenský* o něm v *Didaktice* a v *Poslední metodě*. — *Wolfgang Ratke* (1571—1635), významný hlasatel pedagogického realismu, první obrátil zájem *Komenského* k pedagogice. — *Janus Caecilius Frey* (asi 1580—1631), francouzský lékař, napsal spis *Cesta k božským vědám a uměním*. — *Kašpar Seidel* (asi 1600—1660) napsal oblíbenou knížku *Portula latinae linguae* (po prvé 1638), kde podává dvě stě sentencí z římských autorů. — *tento muž touhy*; mužem touhy nazval *Komenský* sama sebe v *Unum necessarium*, závěr (X, 2); výraz »muž touhy« je z *Pisma*, Daniel 9, 23.

II, 5. Myšlenky zde stručně nahozené najdou se podrobně ve *Velké didaktice* a v *Analytické didaktice*. — *škola se stane hrou*; zde i na jiných místech jde o nenapodobitelnou slovní hříčku; latinský název *ludus*; ale to je zároveň název pro hru, také pro hru divadelní (*ludus theatralis*). Ty všechny souvislosti v překladu mizejí.

III, 2. *Živá abeceda* byla po prvé vytištěna při vydání knihy *Orbis pictus*. Má učít žáky ne jménům písmen, nýbrž jejich zvukové platnosti. Poznavše zvukovou platnost písmen, měli si žáci prohlížet slova stojící nad jednotlivými obrázky (nápis); ta slova si připomenou podle obrázku, a tak by mohli děti dospět k čtení bez hláskování, nejobtížnější části učení čtenářského. Tu myšlenku naznačuje *Komenský* v předmluvě *Světa v obrazech*. Ale že se nálezem živé abecedy nerozloučil definitivně se slabikováním, je zřejmo hned z následující části, kde se hláskování probírá. — *Uč napřed mravům*, *Seneka* — *pravda slov Senekových*; list 6, 4.

III, 3. *Je to první učebnice* (*tirocinium*); *Komenský* sám takovou učebnici napsal v Potoku, ale zůstala po staletí neznámá. Objevila se v nálezu profesora Čyževského a vyšla už v překladu: *Jan Amos Komenský, počátkové čtení a psaní*. Přeložil Jos. Hendrich. Praha 1946. Starší ukázkou elementární knížky může nám být *Kolínův Elementarius libellus, Knížka začátkův v jazyku latinském a českém pro nové záčky*. Připojeno je také více svatých písniček, atd., 1557. Viz *Kubálek-Hendrich-Simek, Naše slabikáře*, str. 63n., 331n. — *ut, re, mi, fa, atd.*; to je starší pořadí solmisačních slabik: místo *ut* bylo postaveno *do*, aby všechny slabiky byly stejného způsobu, začínající souhláskou; je to také libozvučnější.

III, 4. *Soubor věcí unímatelných, to jest jmenoslov*; míněn *Orbis pictus* (*Svět v obrazech*), který tenkrát ještě nebyl vytištěn, ani neměl definitivní jméno. *Orbis* se měl probírat už ve škole obecné, ale ovšem jen český text s obrázky; po druhé se měl brát *Orbis* na škole latinské, ovšem s latinským textem. To, co žáci čtou, jsou ukázky ze začátku *Orbisu*, ale ne doslovné; zejména odstavec o Bohu se značně liší od definitivního textu.

IV, 2. *Vestibulární učitel* je učitel první třídy latinské, která má jméno podle své učebnice, *Vestibula* (srovnej úvod). — *Proouka latiny*,

knížka, jakou Komenský nenapsal. Měla být analogií elementární knížky školy obecné a obsahovat její čtení v doslovném latinském překladu, aby žáci mohli věnovat pozornost jen jazyku, obsah už znajíce. — *Souborný přehled vnímatelného světa, Orbis pictus*, jehož české znění znají ze školy obecné. — *Vestibulum*: učebnice zde předepsané neodpovídají tomu, co napsal Komenský o vestibulární třídě ve škole trojtřídní. Tenkrát ovšem ještě nepřišel na myšlenku *Orbisu*. Ani o elementární učebnici vedle *Vestibula* nemluví; plán vestibulární třídy zde podaný je tedy dalším vývojovým stupněm. — *Vyzýoám-proního*, to jest nejlepšího žáka třídy, který zaujímal v lavicích nej-přednější místo. Žáci byli rozsazeni podle prospěchu. — *ošechno, něco, nic*; o tom vykládá Komenský ve své metafysice, v *Bráně věci*. Znovu se toto třídění objeví níže, ve hře páté, v přednášce metafysikově. — *Vyměňte si své místo*; poněvadž byl přemouzen posledním žákem ze třídy, neztratil jeden stupeň, nýbrž byl sesazen hned na poslední místo. — *mluvnické karty*. Myšlenka, užít principu karetní hry na oživení učení, není Komenského, nýbrž starší. Námitky, které lze uvést proti této pomůcce, nejsou tak lehké, aby se daly vyvrátit důvody, které na konci přednáší Apollonios. — *Syntaktických pravidel* ve Vestibulu je patnáct; na ukázkou zde přeložíme tři: I. Aby se ukázalo, co je která věc, příkládá se k jménu jiné jméno téhož pádu, na příklad *hoch žák*, VIII. Aby se ukázalo, nač přechází činnost, přidává se k činnému slovesu akusativ příslušné věci, na příklad *učit hochu*. Aby se ukázala okolnost jednání, přidává se ke slovesu předložka se slovem v příslušném pádu, na př. *učit ve škole*. Takováto pravidla, zcela zbytečná, se ve škole dlouho držela; zbytečná jsou proto, že jde o věci žáku známé z mateřského jazyka; stačí vyložit, v čem se cizí jazyk odchyľuje. — *schola officina*, škola dílna. — *officina humanitatis*, dílna lidskosti. — *bona schola, pulchra officina humanitatis verae*, dobrá škola, krásná dílna lidskosti pravé. — *bona nobis*, dobrá nám. — *schola bona constitutione, pulchra exercitiis*, škola dobrá zřízením, krásná cvičeními. — *schola est, expolit (ingenia), reddit doctos*, škola jest, tříbí (nadání), vydává (učené). — *Est nobis, expolit pueris (mentem), reddit parentibus aut rei publicae*, jest nám, tříbí hochům (mysl), vydává otcům nebo státu. — *expolit linguam, mentem; reddit doctos, moratos, sollertes, pios*, tříbí jazyk, mysl; vydává učené, mravné, čilé, zbožné. — *perpolit (ingenia) exemplis, praeceptis exercitiisque perpetuis*, cvičí (nadání) příklady, pravidly a cviky ustavičnými. — *expolire potest, scit, vult, quaerit, solet*, tříbí může, dovede, chce, hledí, má v obyčejí. — *expolit pulchre, cito*, tříbí krásně, rychle. — *expolens ingenia, třibíc nadání*. — *schola valde bona, officina admodum pulchra, satis pulchra*, škola velmi dobrá, dílna velice pěkná, dosti pěkná. — *de schola bona, pro nobis per constitutionem, ultra sensus*, o dobré škole, pro nás skrze zřízení, nad smysly. — *expolit sensus et mentem et linguam cum exemplis tum exercitiis*, tříbí smysly a mysl i jazyk jak příklady, tak cviky.

IV, 3. *Brána jazyků*, jak se tu líčí, je *Brána uherského zpracování*. Původně (a lépe) se začínalo textem, ne slovníkem. Co v tomto výstupu Komenský o této *Bráně* vykládá, je zároveň ospravedlněním nového postupu. — *Slovník* je zpracován jinak, než jsme my dnes zvyklí; u nás i složeniny jsou na tom místě, kam patří podle abecedy. *Slovník Brány* je sestaven tak, že k základním slovům jsou připojeny i jejich odvozeniny, a to v souvislé větě. Za příklad kladem větu

112

u slova *acervus* (hromada), hned v překladu (kmen *hromad* se označuje jen vodorovnou čárkou): *Hromad/a* vzniká, kde se různé věci *-i -ně*; zejména *-a* obilí; ten, kdo disputuje, *na-i* důvody ve *-ný* syllogismus. — Komenský dále tvoří větu na slovo *acerbus*, trpký. — *Slovo příliš plodné, jako ago, dico, facio*; konám, říkám, činím; slova jsou příliš plodná, poněvadž vydají velmi mnoho složenin. — *schola, studium, charta, aemulus*, škola, snaha, papír, sok. — *Vzhledem k tomu se musí vyskytnout chyba*; aby se mohli žáci hlásit k opravě chyb, musí se vyskytnout chyba, i kdyby se měla udělat schválně. — *struere, stringere*, strojiti, tasiti. Ke konci hesla vyskytuje se v januálním slovníku slovo *praestigiator* (kouzelník), o němž se praví: *praestigiosis artibus suis, quibus praestringit oculos, dignus est, quem carnifex praestringat ad patibulum stricte*; svými kouzelnými kousky, jimiž okouzľuje zrak, zasluhuje si, aby ho kat přetřel metlamí anebo uvázal k šibenici těsně. V překladu však mizí soukmennost u některých slov. Věta je už těžší, proto není divu, že tam žák uvázl. — *januální mluvnice*, mluvnice patřící k *Janui*, k *Bráně*. — *etymologie*; slovo etymologie bylo tehdy běžné ve smyslu našeho *tvárosloví*. Měli tedy žáci hlavní práci s etymologií. Neporozuměním tomuto významu slova se říká, že se na školách příliš etymologisovalo. — *Nauka o spojování slov čili syntax*; příklad můžeme vzít ze syntaxe v mluvnici Melanchthonově, která byla také u nás rozšířena: *Prima regula, adjectivum et substantivum eodem genere, numero et eodem casu cohaerent*; adjektivum a substantivum souvisí týmže rodem, číslem a pádem; proto užívá Komenský výrazu: *nauka o spojování slov*. Syntaxe v dnešním slova smyslu v učebnicích nebyla. — *všechno má vztah podle nějakého pravidla*; jsou to již výše zmíněná pravidla z XI. kapitoly; tři jsme tam na ukázkou přeložili. Ze souvislosti je tu zřejmo, oč jde. Na příklad: *uvalil bédně, XI. pravidlo* — jde o připojování adverbii k slovesu. — V příkladech ze skladby uvádí Komenský některé druhy vět dosud uznávané (na př. připouštěcí), jiné zapadlé a neodůvodněné (věty pořádací). Skladba Komenského a její poměr k současným syntaktikům není dosud prozkoumán. — *hrací kostky k Bráně*; podobně jako hrací karty, tak i hrací kostky pro zpříjemnění učení byly již dříve známé. Komenského *Brána* se dělí na kapitoly a na paragrafy; číslování paragrafů pokračuje nepřetržitě, bez ohledu na kapitoly. Paragrafů je tisíc. Pro určování paragrafů vystačilo se tedy s čísly jednomístnými, dvoumístnými a trojmístnými. O způsobu hry se vyjadřuje Komenský poněkud neurčitě.

IV, 4. — *třída atriální*, podle učebnice *Atria* (viz předmluvu). — *z této síně do paláců literatury*; *»sín«* je překlad slova *Atrium*, tedy názvu učebnice. Do paláců literatury, tedy ne už do učebnic, nýbrž do odborné literatury; na literaturu krásnou Komenský nepomýšlel. — *Přehled věcí s jejich pojmenováním*, vlastní text *Atria*; je to stilisticky rozhojňený text *Brány*, se stejným číslováním jako v *Bráně*. — *Vypravování není už prosté a jednoduché*. Na znázornění otiskneme tu začátek kapitoly 50 (O škole) jednak z *Brány*, jednak z *Atria*. *Brána*: Škola je dílna k přelévání vzdělanosti z knih do lidí. Tam se mládež (pokud touží začít život moudře a dokončit zdárně) musí cvičit nejen v literatuře, nýbrž ve všem, co zdokonaluje přirozenost lidskou. *Totěž v Atriu*: Sebeučenější knihy neprospívají nevzdělanému o nic víc než lysému hřeben, slepému zrcadlo, hluchému pištec, nebo loď tomu,

113

kdo nemá nablízkou moře. Proto se musí učit každý, kdo nechce, aby nástroje moudrosti byly pro něho bez užitku. K tomu cílí se zřizují školy, otevřené to brány mus, cvičiště ducha, semeňiště moudrosti. Atd. — *Slovník latinsko-latinský*, tedy bez prostřednictví jazyka mateřského; na základě předcházejícího studia mohli už žáci rozumět vysvětlení latinskému. — *mluvnice uhlazená*, učící obměňovat; příklady jsou níže v textu. — *Co je to, uhlazená mluvnice* (grammatica elegans)? Je to otázka (stejně jako dvě následující) na poučky z první kapitoly Uhlazené mluvnice. — *hlavně trojím* (celkem však devaterým); totéž vykládá Uhlazená mluvnice v kap. I. Pak věnuje každému z těchto způsobů podrobný výklad. — *Kolik způsobů se dá věta rozšířit?* Tomuto umění (dilatatio) je věnována v mluvnici kap. VII. Rozšiřování *podle slov* se děje, když místo jednoho slova se jich užije více, na příklad když místo *člověk* se řekne *tvor účinný k obrazu Božímu*; tohoto rozšiřování je zase více druhů. Rozšiřování *podle obrátů* (secundum phrases) nastává, když se slova rozšiřují v celé věty; na příklad místo *město Řím* se řekne *město, které nazývají Římem*, a pod. Rozšiřování *podle vět* se děje, když věty se promění v souvětí. Na příklad místo prostého »Bůh nás stvořil«
můžeme říci hojněji: »Bůh, poněvadž je zdrojem věcí, je také naším počátkem.« V mluvnici jeví se toto rozšiřování ještě mnohem složitější než ve stručných ukázkách této scény. — z *epithet, antithet, synonym, perifrází*; výklad je v Uhlazené mluvnici, 7, 14n. Skrze *epitheta* (přívlastky); místo hlupák lze říci hloupý osel. Skrze *antitheta* (protiklady) lze říci místo pouhého *mluv*: *mluv, nemlč!* Skrze *perifrází* (opisem); místo *Homér* lze říci: *básník trojské války*. — *Spartsky vyjádřená*; Spartané prosluli svou mlčenlivostí a zvlášť stručným vyjadřováním. — *Škola obecně vzdělávací*, latinsky *ludus literarius*. — *Ludus descendit noster* etc., naše škola všemu vyučuje čirými příklady; ale není to ryzeji latinský; paradigma (za exemplum) je slovo vzaté z řečtiny; je to řečeno spíše strojeněji než latinštěji. — *Přestav slova*; nauce o transposici je věnována IV. kap. Gram. eleg. — *přejmenuj*, podle nauky o transmutaci, jíž je věnována kap. V. Gram. eleg. — *cvičiště*, v originálu palaestra; bylo to u Řeků cvičiště pro tělocvik hochů. — *Polykleitova norma*; Polykleitos, slavný sochař a kovolipec řecký z V. stol. před Kristem. Napsal také theoretický spis, v němž vyjádřil přesnými čísly normální poměry jednotlivých částí těla k sobě navzájem a k celému tělu. Rozměry Polykleitovy sloužily řeckým sochařům dlouho za normu. — *měnili v Merkura* podle latinského přísloví: »Ne z každého dřeva se stane Merkur«, to jest socha boha, čili něco povznešeného. — *přelad*, podle nauky o transfiguraci. — *řečí vázanou*; nato první žák řekne příklad časoměrného hexametru. — *mám rýmy*, to jest rýmované verše podle principu přízvukného. Ani Komenský sám si nebyl vědom funkce přízvuku a domníval se, že jde o pouhé počítání slabik.

IV, 5. *Apelles*, nejslavnější řecký malíř ze IV. stol. před Kristem. — *aby se mládež neučila pro školu, nýbrž pro život*; Senekův povzdech zněl: non vitae, sed scholae discimus, neučíme se pro život, nýbrž pro školu. — *o mravech života a o životě universitním*; když Komenský psal pak další (pátou) hru o universitě, vyloučil výklad o mravech a věnoval mu hru samostatnou (šestou); o rodině a záležitostech městských pojednal ve hře sedmé, o státu a o náboženství ve hře poslední. *O své vůli všechno ať plyne*; známé heslo Komenského: Omnia sponte

fluant, absit violentia rebus. — *jsite Atlanty*; Atlas byl podle bájí obr, který nesl břímě oblohy, stoje v moři na nejkrajnějším západě.

Hra pátá (škola vysoká).

Osoby. — Nově se tu objevuje (proti předešlé hře) známý filosof Sokrates, zato je vypuštěn Plinius. Nějakého hlubšího důvodu pro tuto změnu nevidět; na Sokratovi zde není nic opravdu sokratovského.

Proslov. — *Posluchač dodává vzletu atd.*; elegické distichon vzaté z Ovidia, Ex Ponto, IV, 2, 55. — *Alfons Pátý*, král aragonský, 1385 až 1458. — *Karel Čtvrtý, císař svaté říše Římské*, zakladatel pražské university. — *v jejich kolejích*; koleje byly původně nadační domy s příslušným hospodářstvím, kde bydleli profesoři, majíce z kolejí svou výživu, a kde i učili (vedle toho vznikaly koleje pro studenty); zde »v jejich kolejích«
znamená celkem jen »v jejich školách«. — *kurátory, kancléře*. Původní university souvisely těsně s životem církevním; i právo udílet universitní hodnosti odvozovalo se z přenesené pravomoci církve. Zástupcem církve na universitě byl kancléř (v Praze býval kancléřem arcibiskup). Když byla přerušena souvislost s církví, byl kancléř zástupcem moci státní a měl někde při změně funkci také změněný název, kurátor.

I, 2. — *akademie má původ od občana Akadema*. Není mi zřejmó, odkud vzal Komenský tento nezvyklý výklad. Akademií se zvala škola Platonova (a jeho filosofie akademickou) podle *heroa* Akadema, jehož kultu bylo zasvěceno místo, kde Platon učil. — *nejvyšší školy jsou počítány jménem akademie*. Název »universitas«
není klasičtý; proto humanisté začali jej nahrazovat názvem *academia*. Ten žije dosud v mnohých spojeních, na příklad akademické hodnosti, úřady, akademická svoboda, akademická čtvrt atd. Ač Komenský užívá slova *akademia*, překládám mimo několik výjimek slovem *universita*, poněvadž dnešnímu čtenáři vytane při jménu akademie jiná představa než představa university. — *fakulty*; slovo *facultas* znamená jednak schopnost, jednak umění, dovednost, tedy na př. *medicina* je *facultas, umění, dovednost*; jméno *facultas* se pak přeneslo na školu, na níž se dotyčnému oboru vyučovalo. Překlad je přizpůsoben dnešnímu významu slova fakulta. — *po desíti profesorech*; to je výklad vysouzený z názvu děkan, decanus; ale titul děkan byl převzat z církevního života, kde se dosud drží, a neměl na universitě od počátku nic společného s číslovkou deseti. Funkce děkanská trvala rok, ale poněvadž bývalo profesorů málo, býval týž profesor volván děkanem i několik roků po sobě. — *akademický senát*, dosud trvajíc sbor pro řízení společných věcí celé university. — *soukromá kolegia*, celkem podobné zřízení jako dnešní vysokoškolské semináře; ty však jsou bezplatné. Ale názvu kolegium se užívalo také pro přednášky. — *disputace pro dosažení gradu*, to jest pro dosažení akademického stupně, akademické hodnosti. Ukázka disputace i promoce níže. — *bakaláře*. University měly při svém vzniku analogické zřízení jako cechy; byly jakýmsi cechem učených lidí. Jako cechy měly zkoušky a povyšování na tovaryše a mistra, podobně měly university povyšování na bakaláře a mistra. Bakalář je tedy jakoby tovaryš učeného povolání. — *na třech nejvyšších fakultách*. Fakulta filosofická (artistická) byla fakultou nižší, z níž se postupovalo do tří fakult vyšších. Na této nižší fakultě

se užívalo titulu »mistr svobodných umění«, magister artium. Ale i na vyšších fakultách se užívalo titulu *mistr*; titul *doktor* je pozdější. — *na akademickou kázeň*; ale přece na ni zapomněli, pokud nepočítáme s tím, co se vykládá o přijetí nově přihlášených studentů.

I, 3. — *pedel*; je to starý název pro sluhy korporací; na universitách se tento název udržel dosud. — *universitní matrika*, seznam posluchačů. — *Magnifice*; tento titul se dosud na universitě udržuje nepřekládaný; magnificus znamená velkolepý; magnifice by tedy znamenalo s jakousi slevou »slovutnosti«. — *Čilý obchodník plaví se* atd., citát z Horáce, Listy I, 1, 45—6. — *přijímaje rukou zdráhavou*; poněvadž vysokoškolská profesora neměli pevného platu z veřejných prostředků, nýbrž jen příjmy z majetků university, byli odkázáni ve velké míře na platy a dary studentů.

I, 4. — *deposice čili beánie*; deposice znamená složení (hrubých mravů); *beán* je název nováčka; původ názvu je nejistý. — *byli jsme prohlášeni*; rektor je zapsal do matriky. — *Řehoř Naziánský*, 329—390, církevní otec. — *Basilius Veliký* (350—379), církevní otec, zasloužilý též o přijímání antické kultury církví. — *právo proti nováčkům*; o tom vykládá zajímavě sv. Augustin ve svých konfesích. — *opačně zakletý*, v originálu *inversus Apuleius*. Apuleios, řecký satirik z II. století po Kristu. Těžko předpokládat, že by se tím mnil člověk opačně důmyslný než Apuleios. Vysvětlují si (a podle toho překládám) věc takto: Apuleios napsal satiru »Osel« o člověku zakletém v osla; opačný případ by tedy byl osel v lidské podobě. — *má vzniknouti Pallas*; Pallas Athené, bohyně moudrosti. — *Uhládíme drsné dřevo*; v originálu jsou tyto veršiky rýmované. — *Úvaha o věcech* atd.; Erasmus, De ratione studii, 1. — *první Pythagoras*; to ovšem není historická pravda; také nemělo slovo filosof ten význam jako dnes neb ještě za Komenského. Není naprosto projevem skromnosti; filosofie bylo původně zabývání se celým okruhem vědění, z něhož se ponenáhlu osamostatňovaly jednotlivé vědy. — *skutková znalost*, historialis notitia; znalost o faktech, popisná znalost, ještě bez vnitřního pochopení. Slovo *historia* má zde ten význam jako v německém *Naturgeschichte*. — *fysika*; tedy něco jiného než dnešní fyzika, spíše přírodní filosofie. — *první moudrost*, ve smyslu základní moudrost, ne tedy ve smyslu časovém. — *a priori*, termín dosud ve filosofii užívaný; znamená před zkušeností, to co nevzniká zkušeností, nýbrž je předpokladem zkušenosti. Ostatně, jako u většiny filosofických termínů, není význam toho slova jednoznačný. — *Všechno, něco, nic* atd. Je to stručný přehled metafysiky Komenského, v této stručnosti málo srozumitelný, ostatně našemu způsobu myšlení vzdálený i při podrobnějším zpracování, které máme v Komenského *Bráně věcí*. — *po jedné, po dvou, v souhrnu*; to je osobitá nauka Komenského o kombinacích a konglobacích; poučit se možno o ní v *Triertiu* (v *Trojumění obecném*). Podstata je ta: Komenský se domníval, že ve všech oborech lidského umění je stejný způsob skladu prvků v menší i větší celky. Odhalíme-li jej, budou všechny vědy sobě analogické a budeme moci sestavovat nové vědy, jak se o to pokusil Komenský naukou o jednání, *pragmatikou* (viz *Trojumění*). — *akcidence*, taková vlastnost, která nepatří k podstatě věci, a tedy ne do definice; někdy ve významu vlastnost vůbec.

II, 2. — *Moudrému člověku náleží* atd.; Aristoteles, Metaf. I, 2. Citováno také v *Conatum dilucidatio*, začátek. — *pravzor, vzor, otisk*

a přirovnání s pečatidlem; obšírněji podal Komenský už v *Prodromu*, § 74n. — *substance, akcidence, defekty*; o nich vyložil už v předešlém výstupu metafysik. — *ether, vzduch* atd.; obyčejně se uvádí místo etheru oheň; Komenský tak někdy také činí, srov. *Bránu*, 24. — *a posteriori*; kdežto metafysik je zkoumá, jak jsme právě četli, a priori. — *mág, člověk nadaný magickou, kouzelnou silou*.

II, 3. — *chtěli ve starověku* atd.; ve skutečnosti se matematika první osamostatnila, ač v ní zůstávalo dlouho mnoho filosofování. Komenský zde bere pojem matematika jako nadřazený třem pojmům: aritmetika, geometrie, statika. — *podle váhy, míry* atd.; Mud. (Sap.) 11, 21: sed omnia in mensura et numero et pondere disposuisti. — *nejnověji na tuny*; vyšlo v tomto smyslu z užívání. — *početní síti (abaku)*; jak z nákresu hned následujícího zřejmo, měla každá linie početní síti svou platnost, jednotky, pětky, desítky atd. — *Archimedes napsal knihu*; Archimedovi, řeckému matematikovi a fysikovi (287—212), připsuje se kniha *Psammites*; název pochází od řeckého slova psammos, písek. — *Křištof Clavius* (Schlüssel), 1537—1612, matematik německý. — *příklad na dělení*; ty pětky dole znamenají číslo, kterým se dělí; nenapsalo se tedy jednou pro vždy; čísla nahoře znamenají zbytky; číslo vpravo od svislé čáry je podíl. — *pravidlo o úměře, zvané zlaté*; míněna trojčlenka, známá regula de tri. — *měřický kvadrant na zjištění úhlu, sklonu*; samozřejmě nešlo o trigonometrické počítání našeho způsobu; rozměry hledané lze vypočísti podle podobnosti trojúhelníků, ovšem přibližně.

II, 4. — *pozemští Jupiterové, Saturni* atd.: tato jména hvězd jsou zároveň jména řecko-rímských bohů; mínění jsou pozemští vládci. — *planety jsou podle etymologie bludné hvězdy (planasthai = bloudit)*. — *velebí starověký básník, Ovidius, Kalendář (Fasti), 1, 297-8 a 305-6*. — *napodobená nebekoule, armillaris sphaera*; je to spojení kovových kruhů, jež představují rovník, ekliptiku a hlavní kruhy na tyto kolmé. Strojů takových užíval již Ptolemaios a ještě Tycho de Brahe. Je to tedy pomůcka odlišná od našich. Vyobrazení je v Astronomii Grusové. Přeložil jsem níže »drátěná nebekoule«; ale byly to kruhy podstatnější než pouhé dráty. — *kolury, dva největší kruhy na zdánlivé kouli nebeské protínající se v pólech světových*; už za doby Komenského neměly pro hvězdářské pozorování praktického významu, jak sám naznačuje. — *a šesté velikosti*; zatím zlepšováním dalekohledů se toto třídění rozmnožilo o další velikosti. — *slunce má za střed svého otáčení naši zemi*; Komenský po celý svůj život zastával systém zeměstředný; o novém názoru sluncestředném soudil, že je v neshodě se slovy Písma. Už z toho důvodu je celá jeho astronomie pochybná. — *postavení proti slunci, oposice*.

II, 5. — *Magellan* (de Magalhaes); provedl svou cestu, na níž zemřel, v letech 1519—1521. Odhad »před dvěma sty lety« je tedy hodně nepřesný. — *německá míle, 7420 m*. — *ať cestuje z Nizozemí*; tento příklad se dostal až do druhého vydání. Ve vydání prvním, které bylo psáno pro Uhry, mluvilo se o cestě z Blatného Potoku přes Turecko. — *na Kanárské ostrovy*; asi v prvním století naší éry byl položen první poledník na nejzápadnější místo tehdy známé, na Kanárské ostrovy. — *u Alsteda, Encyklopedie*; Alsted, Jan Jindřich (1588—1638), učitel Komenského, skladatel příruček a encyklopedií. Zmíněná Encyclopaedia vyšla v Herbornu 1630, má dva velké svazky;

tabulka je ve svazku prvé. — *v horkém pásmu mají stálou rovnodennost*; ovšem ne v celém, jak svědčí hned níže tabulka. — *Magellana*; podle Magellana bylo nazváno více zemí; podle souvislosti je zde míněna Austrálie, o níž měli tenkrát jen neurčitou představu. — *Habešani*, původu semitského, pleti snědé, ne negři. — *V Asii Olymp*; i v Asii jsou dvě hory toho názvu; známější jest ovšem Olymp řeckých bájí. — *Městění hory*; podle Ptolemaia pohoří ve střední Africe, kam se kladly prameny Nilu. — *Bagdad čili Babylon*; ztožněním omylem. — *Goa*, hlavní město portugalských osad v Indii. — *Hangčefu*, u Komenského Quinzay; ten název je u Marka Pola, který podal o městě přehnané zprávy. Ulice měly nejvýše 7 km.

II, 6. — *zavedl Ifytus*; elejský heros, osoba mytická, zpola historická. Za moru prý obnovil na radu věštní olympijské hry, které se začínaly počítat teprve od té doby. — *uplynulo skoro šest tisíc let*; podle židovské éry vznikl svět roku 3760 před Kristem. — *57. kap. Brány jazyků*; podle zpracování potockého.

II, 7. — *nalezitě látky*, loci inventionis; loci (místa), také loci communes se říkalo takovým představám nebo pravdám, které se dají aplikovat na nejrůznější temata; hájíme-li nějakou myšlenku, je na příklad možno vyhledávat případy obdobné, vyvracetí tvrzení opačná, mluvit o následcích a pod. To všechno patří spíše do rétoriky než do logiky. Ale Petrus Ramus (Pierre La Ramée), s nímž se Komenský v mnohém srovnával, hleděl dosáhnout větší praktičnosti logiky tím, že do ní pojímal věci prospěšné tomu, kdo píše pojednání, disputuje nebo řeční. »Loci« jsou tedy různá hlediska, z nichž možno myslit a pojednat o daném problému. — *synkrise*; metodu synkritickou považoval Komenský za rovnocennou metodě synthetické a analytické. Je to základní omyl jeho vševědy. Komenský se domníval, že v knize přírody, v knize myslí lidské i v knize zjevení vládne úplná analogie, poněvadž všechny tyto knihy jsou od téhož původce. Tuto myšlenku analogie rozváděl až do podrobností; na př. stavba věd měla být zcela analogická (srovnej *Trojumění*).

II, 8. — *rétorika a oratorika*; Komenský užívá zde těchto termínů v neobvyklém smyslu; ale měl v tom za své doby společnosti, na př. Alsteda. — *barbarismy*, vyjádření podle způsobu jiného jazyka, což se v latině považovalo za upadnutí do nižší úrovně. — *soloecismy*; poklesky proti jazykové správnosti; jméno se odvozuje od maloasijského města Soloi, jehož obyvatelé prý zvlášť chybovali. — *pravidelnost a nepravidelnost*; většina tvarů se tvoří pravidelně podle vzorů, analogicky; ale jsou také výjimky, nepravidelnosti, anomalie. — *epitheta*; slova toho užíváme dodnes ve smyslu přívlastku, tedy k bližšímu určování jmen; Komenský užívá toho termínu i o určení sloves, o příslovecném určení. — *antitheta*; antitheton znamená podle etymologie protiklad; uvedená slova jsou však spíše příkladem na stupňování než protiklad. — *figury* nejrůznějšího druhu probírá Grammatica elegans, cap. IX. — *rytmus*, princip přízvucný, tehdy neuvědomělý; podstatnou známkou byl rým; ve střídání slabik přízvucných a nepřívucných viděli jen pouhé počítání slabik. Proto zde Komenský neuvádí žádné stopy veršové. Komenský považuje tento způsob skládání veršů za primitivnější, nižší než verše časoměrné. — *metrum vzniká*, to jest verše časoměrné. — *poeta laureatus*, věncený básník; laurea je vavřík.

II, 9. — *odložme to trochu*; tím vznikla následující hra, šestá, předvádějící mravy lidí.

III, 1. — *rozděluje these*; these je odborný název pro věty, které disputant předkládá a chce hájit. — *Aeskulap Machaon*; toto jméno je složeno ze dvou slavných jmen. Aeskulap, řecky Asklepios, bůh lékařství. Machaon, podle bájí syn Asklepiův, zúčastnil se dle Homéra války trojské a proslul uměním lékařským. — *Cornelius Celsus*, autor nejslavnějších lékařských spisů římské literatury, žil v době okolo narození Kristova; to je tedy skutečně slavový lékař, kdežto výše uvedený *Gorraeus* je dávno zapomenut. — *nystoupí ten medik*; kandidát doktorátu, provázen přáteli a zájemci. — *Hippokrates*, žil asi 460–377, nejslavnější lékař řeckého starověku. — *Claudius Galenus*, filosof a lékař, žil asi 131–205. — *hermetický*; samozřejmě v jiném významu, než má to slovo dnes. Hermes Trismegistus (Hermes třikrát největší), název pro tajemného původce alchymie; co má k němu vztah, je hermetické. — *oponent*, ten, kdo dělá oposici, kdo pronáší námitky; při disputacích školských bývalo často už předem domluveno, jaké námitky kdo pronese. — *respondent*, doslovně odpovídající, je ten, kdo odpovídá na námitky; v našem případě je to kandidát sám. — *Poklad definic*; Komenský zde asi nemá na mysli nějakou tištěnou knihu; sám sestavoval k účelům vševědným poklad definic a z jeho pozůstalosti máme rukopisně zachovanou sbírku materiálu *Lexicon reale pansophicum* (objevil prof. Čyževskij v Halle, nevydáno). — *duchová složka*; v překladu nelze dobře zachytit tu hříčku, která vzniká z latinského »spiritus«; spiritus je duch; ale »spirituosní« znamená dosud *lihový*. Respondent vychází z toho, že víno mrzne potud, že zmrzne z něho voda, ale nezmrzne z něho líc; to je ten duch vína.

III, 2. — *služebnost* je věcné právo k užívání nějaké věci; na př. na nějakém pozemku vážne služebnost tím, že jeho majitel nesmí bránit sousedovi přejíždět přes tento pozemek. — *právo městské* bylo tehdy prakticky důležitější, poněvadž za stavovského zřízení státního nebylo jako dnes zákonů platných stejně pro všechny. Ovšem nemělo každé město své vlastní právní zřízení, nýbrž přijímalo nějaký typ právní podle historického vývoje.

III, 3. — *jakoby z trojského koně*; podle známé pověsti, že Řekové dobyli Troje lští. Na oko odtáhli od města a zanechali na místě jako dar trojským bohům mohutného dřevěného koně. Trojané museli porazit brány hradeb, aby dostali koně do města. Ale uvnitř této dřevěné stavby se skrývali vybraní bojovníci, kteří nepozorovaně z koně vystoupili, způsobili krveprolití a pomohli ostatním do města. — *magistry a doktory*; zde jsou tato slova stejnoznačná; ale výše rozlišoval Komenský sám, že slova doktor se neuvádí pro fakultu filosofickou, nýbrž pro tři vyšší. — slovo *encyklopédie* mělo za doby Komenského už také ten význam, jako má dnes (soustavné knižní podání rozsáhlejšího oboru); ale zde má význam původní, celý okruh vědní; vzniklo z řeckého enkyklios paideia; to byl pojem a termín, vzniklý v době alexandrijské.

III, 4. — *Cti lékaře atd.*; Ecclus. 38, 1.

D o s l o v. — *posluchač dodává vzletu*. Doslov se vrací k citátu, kterým začínal proslav. —

Autor	Jan Amos Komenský
Název díla	ŠKOLA NA JEVIŠTI
Název původní	Schola ludus (pars IV—V)
Přeložil	Dr Josef Hendrich
Vydalo	KOMENIUM — učitelské nakladatelství, společnost s r. o., Praha VII — Brno — Banská Bystrica
Místo a rok	Brno 1947
Tiskla	knihtiskárna Typia, Brno, Cejl 21
Obálka	Pravoslav Hauser
Vydání	první
Náklad	2200
Edice	Pedagogické klasobraní, řídí prof. dr. Josef Hendrich
Svazek	první
Cena	Brož. 45 Kčs